

**COURSE
GUIDE**

**IGB 282
VARIETIES OF PROSE WRITING IN IGBO
(ODÌDÌ ODÌNÌIGHA EDEREDE IGBO)**

Course Team Dkt.Chioma M. Akaeze (Odee) - Mahadum Naijiria, Nsuka
Prof. Herbert Igboanusi (Onye Òdezi Ihe Ọmụmụ) - Mahadum Ibadan, Ibadan
Prof. Herbert Igboanusi (Onye Nchikwa Ihe Ọmụmụ) - Mahadum Ibadan, Ibadan

NOUN
NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2019, 2023

ISBN:978-978-058-873-1

NDỊNA

Mkpólite
Mbunuche izugbe
Mbunuche Kpóm kwem
Nkówa ihe ọmụmụ
Ngwa ihe ọmụmụ
Yunit ihe ọmụmụ
Akwúkwó oğugu na Nrütüaka
Nnwale
Ihe omume
Ule na enyemmaakị
Usoro enyemmaakị
Ndịna ihe ọmụmụ
Ka ị ga-esi ritekaricha uru ihe ọmụmụ a
Ndị Nkuzi na Nkuzi
Nchíkota

Mkpólite

IGB 282: ọdịdị ọdịnịigha ederede Igbo bụ ihe ọmụmụ nwere ọkpụ kredit 3, nke a na-eme na simesta nke mbụ n'afọ agumakwukwọ nke mbụ. E dere ya maka ụmụ akwukwọ na-eme Igbo kpom kwem. O nwere nkeji ihe ọmụmụ iri na anọ, ndị rụtụrụ aka n'ọdịdị ọdịnịigha ederede e nwere n'Igbo. E si n'asusu Igbo weta ihe atụ niile e nyere n'akwukwọ a iji ziputa ka asusu Igbo si ahazi echiche ha ma ọ bụ aghọta ihe oge ha na-edo ọdịnịigha. E nyere mgbazi dị iche iche iji duzi nwata akwukwọ n'etu e si ede ọdịnịigha n'Igbo.

Mkpólite ihe ọmụmụ a kowara ihe ọ na-ekwu maka ya, akwukwọ dị iche ihe a ga-agụ na ka a ga-esi jiri ha mọ akwukwọ. O kowara oge ole i nwere maka nkeji ọmụmụ ọ bụla ma gbaziere gi ka ị ga-esi mee ihe omume so ya. O dị mkpa na ị na-eje klasị ka gi na ndị nkuzigikparita gbasara nsogbu ọ bụla ị nwere gbasara ihe ọmụmụ a.

Mbunuche Izugbe

A haziri ihe ọmụmụ a ka o nwee ike kuziere gi etu e si agụ na etu e si ede udị ọdịnịigha dị iche ihe n'Igbo. N'ihi nke a, Mbunuche ndị gbara ọkpurukpu maka ihe ọmụmụ a bụ:

- Ikowa ihe bụ agumagu ọdịnịigha
- Ikwuputa ntala edeme edeme ọdịnịigha Igbo
- Ikwuputa nkenudị edeme edeme ọdịnịigha dika ọru mmụta nkịti.
- Ikowaputa ndịche dị n'etiti ederede Igbo na edeme Igbo dika ọru mmụta

Mbunuche Kpom Kwem

E nwere Mbunuche ndị a tịrụ anya imejuputa na yunit ọ bụla n'ihe ọmụmụ a. Nwata akwukwọ kwesiri igu mbunuche ndị a tupu ọ mụwa yunit ọ bụla. A tịrụ anya na mgbe ọ muchara ihe ọmụmụ a, ọ ga-enwe ike:

- ikowaa ihe ọdịnịigha bụ
- ideputa ogo dị iche ihe na ntala ọdịnịigha Igbo
- iziputa ndịche dị n'etiti ọdịnịigha na nkenudị agumagụ ndị ozọ
- kowaa nhazi ọdịnịigha

Usoro ihe ọmụmụ

Iji mee ihe ọmụmụ a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dị mkpa na ị gurụ yunit ọ bụla, guo akwukwọ ogugu a tịpụtara nakwa akwukwọ ndị ozọ NOUN weputara. Nkeji ọ bụla nwere ihe omume so ya. N'agbata dị iche ihe n'ihe ọmụmụ a, a tịrụ anya na ị ga-ezite ihe omume ndị ahụ i mere maka nlele. Na ngwutchha ihe ọmụmụ a, e nwere ule mmechi. Ọ ga-ewe

ihe dì ka izu ụka iri na ise imecha ihe ọmụmụ a. E deputara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n’ebé a. I ga-ewepụta oge gụo yunit ọ bụla ọfụma ka i nwéé ike mee ihe ọmụmụ a ọfụma ma mecha ya n’oge.

Ngwa ihe ọmụmụ a

Ihe ndị bụ isi ihe ọmụmụ a gunyere:

1. Mkpólite ihe ọmụmụ
2. Yunit ihe ọmụmụ
3. Akwükwo ọgụgu
4. Faílụ ihe omume
5. Oge nzipüta ihe a mütarala

Yunit ihe ọmụmụ

E nwere yunit ihe ọmụmụ iri na anọ n’ihe ọmụmụ a; ha gunyere

Ndịna:

Modul 1   Ọdịnịigha Na Agumagụ 1

Yunit 1	Gini bụ ọdịnịigha ederede Igbo
Yunit 2	Ntọala na ntolite ọdịnịigha ederede Igbo
Yunit 3	Agumagụ ọdịnịigha ọrụ nka Igbo ederede na ngalaba agumagụ ọrụ nka Igbo ndị ọzọ
Yunit 4	Uru na oghom nwere ike i dì site n’ọdịnịigha ederede Igbo dika ọrụ nka

Modul 2   Ụdị Ọdịnịigha Igbo Ederede Dị Iche Iche

Yunit 1	Nkenudị ọdịnịigha ederede Igbo dika ọrụ mmụta
Yunit 2	Ntugharị na nkenudị ntugharị dì iche iche dika ọdịnịigha
Yunit 3	Nkenudị ọdịnịigha ederede Igbo dika ọrụ nka

Modul 3   Ndịna/Mmebere Agumagụ Ọdịnịigha Dika Ọrụ Nka

Yunit 1	Nhazi ọdịnịigha ederede dika ọrụ nka
Yunit 2	Ọdịnaya/ndịna ọdịnịigha ọrụ nka
Yunit 3	Agwa na akparamagwa
Yunit 4	Kensirihụ
Yunit 5	Ntọala
Yunit 6	Asusụ
Yunit 7	Nnyocha ọdịnịigha ọrụ nka site n’usoro ọkpụ

Modul 1 kpólitere amúmamụ edemedede, odee na aka nka. Modul 2 lebara anya n’ụdị edemedede dì iche iche e nwere. Modul 3 kowara edemedede ekereuché na ụdị ya. Modul 4 gbadoro ükwu n’aghọtaazaa na nka dì iche

iche. Yunit ọ bụla nwere ihe ọmụmụ a ga-amụ n'otu izu. O gunyere mbunuchenkuzi, ntụzi aka ihe ọmụmụ, akwukwọ ọgugụ, nnwale onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaakị. Ihe ndị a niile ga-enyere gi aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla nakwa nke ihe ọmụmụ a.

Nrụtụaka na akwukwọ ọgugụ

Akwukwọ ọgugụ ndị a bụ ihe kacha mkpa nwata akwukwọ ga-agụ maka ihe ọmụmụ a mana o nwekwazịri ike ịgụ akwukwọ ndị ọzọ e depütara na nrụtụaka iji ghọta ihe ọmụmụ a nke ọma.

Nnwale

E kewara ihe omume a ụzọ abụọ; ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ule. Oge i na-eme ihe omume ndị a, a tịrụ anya na ị ga-etinye ihe niile i mịtara n'ihe ọmụmụ a n'orụ. I ga-ezitere onye nkuzigị ihe omume niile i mere maka nlele dị ka oge na-achị emereme ihe ọmụmụ a nakwa failụ ihe omume si kwu. Ihe omume i zigaara onye nkuzi ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime maakị e nwere n'ihe ọmụmụ a.

Ihe omume

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ngwuchcha yunit ọ bụla. A tịrụ anya na ị ga-eme nke ọ bụla n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaakị ha niile ma hօrọ ato maakị ha kachasi iji mejuputa nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

I mecha ihe omume yunit ọ bụla, i ga-ezigara ya onye nkuzi n'ekwe-ntị ma ọ bụ ọwa ozi ududo. A ga-agba mbọ hụ na o ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ọ bùrụ na nwata akwukwọ agaghị emeche ihe omume a tupu oge e nyere eruo, ọ ga-akpotụrụ onye nkuzi ya ka ọ mara ma o nwere ike inyekwu ya oge.

A gaghị enyekwu nwata akwukwọ oge ọ bụla ma ọ bùrụ na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala belụ sọsọ ma ọdachi dapütara esiri ike.

Ule na enyemmaakị

Ule ikpeazụ maka IGB 282 ga-ewe áwà abụọ ma buru pasent iri asaa (70%), nke maakị niile. Ule a ga-ebu ajụjụ ga-adịkwa ka ajụjụ e zutere n'ihe omume dị iche ihe e merela. A ga-anwale gi n'ihe niile a kuziri gi n'ihe ọmụmụ a. I ga-agba mbọ hụ na i ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazụ na ule gugharịa ihe niile e mere n'ihe ọmụmụ a. Ọ ga-abakwara gi uru ma i gugharịa ihe omume nke onwe na nke onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

Usoro enyemmaaki

Tebulu a na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maakị n'ihe ọmụmụ a.

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4: Atọ ọ bụla n'ime maakị ha kachasi = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbakọ	100%

Ndịna Ihe ọmụmụ a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mkpólite ihe ọmụmụ	1	
Modul 1			
1	Gini bụ ọdịnịigha ederede Igbo?	2	
2	Ntọala na ntolite ọdịnịigha ederede Igbo	3	
3	Agumagụ ọdịnịigha ọrụ nka Igbo ederede na ngalaba agumagụ ọrụ nka Igbo ndị ozọ	4	
4	Uru na oghịm nwere ike i dị site n'ọdịnịigha ederede Igbo dịka ọrụ nka	5	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Nkenụdị ọdịnịigha ederede Igbo dịka ọrụ mmụta	6	
2	Ntụgharị na nkenụdị ntụgharị dị iche iche dịka ọdịnịigha	7	
3	Nkenụdị ọdịnịigha ederede Igbo dịka ọrụ nka	8	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nhazi ọdịnịigha ederede dịka ọrụ nka	9	
2	Ọdịnaya/ndịna ọdịnịigha ọrụ nka	10	
3	Agwa na akparamagwa	11	
4	Kensirihụ	12	
5	Ntọala	13	

6	Asusu	14	
7	Nnyocha ọdiniigha ọru nka site n'usoro ọkpụ	15	Ihe omume 3
8	Nkuzighari	16	
9	Ule	17	
10	Mgbakọ	18	

Ka i ga-esi ritekaricha uru ihe ọmụmụ a

N'udị ihe ọmụmụ a, yunit nkuzi na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ ga-eme ka i nwee ike gụọ ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masị gi, n'ebe na n'oge o ji masị gi. Ya ka o ji dì mkpa na i hụtara nke a dị ka iğụ nkuzi kama ige nkuzi na klaasi. Etu onye nkuzi ga-esi nye ihe omume na klassị ka akwukwọ a sikwa nye ihe omume a ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbụ bụ Mkpólite n'isi okwu a ga-ekwu maka ya na etu yunit ahụ si metüta yunit ndị ọzọ n'ihe ọmụmụ ahụ. Nke na-eso ya bụ mbunuche. Nke a ga-akuziri gi ihe ndị i kwesiri ịma mà i mechaah ihe ọmụmụ a. Ọ dì mkpa ka i na-ewere ntụzi aka na mbunuche ndị a oge i na-agụ akwukwọ a. I guchaa yunit ọ bụla, i ga-atule ma i mejupütara mbunuche ndị a. Ọ bürü na i na-eme etu a kwa mgbe, i nwere nnukwu ohere ime nke ọma n'ihe ọmụmụ a.

E nwere nnwale onwe na ngwucha yunit ọ bụla; ụsa ha díkwa n'ime ihe ọmụmụ ọ bụla. Ime ihe omume ndị a ga-enyere gi aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla ma kwadoo onwe gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. I ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bụla n'oge kwesiri na yunit ọ bụla. E nwechara ihe atụ e nyere na yunit ọ bụla; i ga-atule ha ma i rute ebe ha dì.

Ndị nkuzi na ihe nkuzi

E nwere awa asatụ e weputara maka ikụzi ihe ọmụmụ a. A ga-agwa nwata akwukwọ ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a, tinyere aha na akara ekwentị onye nkuzi ga-eme ya. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'otu nkuzi. Onye nkuzi ga-amaakị ma dee gbasara ihe omume niile i mere; ọ ga-etinye uche n'ịma ma i na-aga n'ihu ka i na-ada ada, ka i na-enwe nhia-ahụ iji hụ na onyeere gi aka ebe kwesiri ka nkuzi ihe ọmụmụ a na-aga n'ihu. I ga-agba mbọ hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume gi nke ọ ga-amaakị tupu oge e nyere eruo. Ọ ga-amaakị ya ma zighachiri gi ya n'oge na-adighị anya.

I ga-akpoturu onye nkuzi gi n'ekwenti ma ọ bụ na 'i-mel' ma ọ bürü na i chọq enyemaka. I ga-akpoturu onye nkuzi gi ma ọ bürü na:

- i għotaghħi ngalaba yunit ihe őmum ma ő bù ihe ndi e nyere gi għo.
- nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajujż ma ő bù na ihe omume na-enye gi nsogbu; ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma ő bù banyere maakj e nyere gi n'ihe omume.

I ga-agba mbq gere nkuzi. ő bù naanji oħere i nwere ċiħu onye nkuzi gi iħu na iħu ma juxx ajujż ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu ő bula i nwere għasara nkuzi a. Iji rite uru na nkuzi a, i ga-edetu ajujż niile i nwere tupu i jebe klaasij. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye n'ihe őmum n'uju.

E mere IGB 282 ka ő kwadoo gi maka iitule ődliniġha Igbo site n'ime ka i mara etu e si ede edemede Igbo. Nke a għunyere үdi, nhazi, nsupe, ntuppo na iwebata atumatu okwu etu o si kwesi. ő għunyekwaziri etu e si eleba anya n'ődliniġha. Oge i na-emecha ihe őmum a, i ga-enwe ike kowaa ődliniġha na үdiya ya nakwa ihe dì iche na nkenu үdi ődliniġha e nwere n'Igbo.

A na-atu anya na obi ga-atu gi uto ka i na-eme ihe őmum a. Ya gaziere gi.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS

Modul 1   Ọdịnịigha Na Agumagụ 1

- Yunit 1   Gịnị bụ ọdịnịigha ederede Igbo
- Yunit 2   Ntọala na ntolite ọdịnịigha ederede Igbo
- Yunit 3   Agumagụ ọdịnịigha ọrụ nka Igbo ederede
na ngalaba agumagụ ọrụ nka Igbo ndị ọzọ
- Yunit 4   Uru na ọghom nwere ike i di site n’ọdịnịigha
ederede Igbo dika ọrụ nka

Modul 2   Ụdị Ọdịnịigha Igbo Ederede Dị Iche Iche

- Yunit 1   Nkenụdị ọdịnịigha ederede Igbo dika ọrụ mmụta
- Yunit 2   Ntụgharị na nkenụdị ntụgharị dị iche iche
dika ọdịnịigha
- Yunit 3   Nkenụdị ọdịnịigha ederede Igbo dika ọrụ nka

**Modul 3   Ndịna/Mmebere Agumagụ Ọdịnịigha Dika
Ọrụ Nka**

- Yunit 1   Nhazi ọdịnịigha ederede dika ọrụ nka
- Yunit 2   Ọdinaya/ndịna ọdịnịigha ọrụ nka
- Yunit 3   Agwa na akparamagwa
- Yunit 4   Kensirihụ
- Yunit 5   Ntọala
- Yunit 6   Asusu
- Yunit 7   Nnyocha ọdịnịigha ọrụ nka site n’usoro ọkpụ

MODULU NKE MBU (1) - ỌDỊNỊIGHA NA AGUMAGU

- Yunit 1 Gini bụ ọdịnịigha ederede Igbo?
 Yunit 2 Ntọala na ntolite ọdịnịigha ederede Igbo
 Yunit 3 Agumagu ọdịnịigha ọru nka Igbo ederede na ngalaba agumagu ọru nka Igbo ndị ozọ
 Yunit 4 Uru na ọghom nwere ike isite n'ọdịnịigha ederede Igbo dika ọru nka

YUNIT 1 GINI BU ỌDỊNỊIGHA EDEREDE IGBO?

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
 1.2 Mbunuche
 1.3 Gini bụ ọdịnịigha ederede?
     1.3.1 Gini bụ ọdịnịigha ederede Igbo?
 1.4 Gini bụ agumagu?
 1.5 Njikorọ na ndịche ọdịnịigha Igbo dika ọru nka na ọdịnịigha Igbo dika ọru
     ederede mmüta nkịti
     1.5.1 Njikorọ ọdịnịigha dika ọru nka na ọdịnịigha dika ọru mmüta nkịti
         1.5.2 Ndịche dì n'ọdịnịigha dika ọru nka na ọdịnịigha dika ọru mmüta nkịti
 1.6 Mmechi
 1.7 Nchikota
 1.8 Nrụtụaka
 1.9 Aziza Ajụju Nnwale Onwe Yunit 1

1.1 Mkpólite

Nkowa nkịti e nwere ike inye ọdịnịigha ederede bụ na ọ bụ ihe e dere n'igha. Nke a pütara na ọ bụ ihe na-adighị n'ogbara n'ogbara maobụ n'agiri n'agiri. Ya bụ na ọdịnịigha ederede bụ uzọ e nwere ike iji asusụ deputa maobụ kwuputa ihe n'udị ọ ga-agà werere. E jighị mkpi okwu mara ya, e jighikwa emereme na njije mara ya. Ihe e jikari mara ya bụ nkowasi na nkowami. Ọdịnịigha ederede dì n'udị etu ahụ okwu nkịti mmadụ si n'onu kwuputa ubochi obụla si adị. Ihe na-emebekarị ọdịnịigha ederede bugasị ahịriokwu ndị nwekwara ike imebe nkebi edemede. Nkowa ọdịnịigha anaghị ezu oke maoburu na e webataghị nkowa agumagu na ya. Nke a bụ maka na ọdịnịigha so n'otu n'ime ngalaba agumagu e nwere.

N'isiokwu nke a, a ga-elenyezi anya nke ọma na nkowa ọdịnịigha na agumagu. A ga-ahụtazi njikorọ ọdịnịigha na agumagu nakwa na ngalaba agumagu ndị ozọ. Nke a ga-enye aka iziwaputa ndị iche dì n'etiti ọdịnịigha na ngalaba agumagu ndị ozọ.

1.2 Mbunuche

A bịa n'isi njedebe ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- Ikowa ihe bụ ọdịnịigha

- Ikowa ihe bụ ọdịnịigha ederede Igbo
- Ikowa ihe bụ agumagu
- Ikwuputa njikoro ọdịnịigha dika ɔru nka na ọdịnịigha dika ɔru mmuata nkiti
- Ihuta ndiche di n'ọdịnịigha dika ɔru nka na ọdịnịigha dika ɔru mmuata nkiti
- Iziputa ngalaba ọdịnịigha di na ya dika agumagu

Ndịna Kpomkwem

1.3 Gini bụ ọdịnịigha ederede?

Okwu a bụ ọdịnịigha bụ okwu nke ndị otu na-ahụ maka ọganịihu na ntowanye asusu Igbo nabatara ka a na-akpọ otu n'ime ngalaba agumagu Igbo. Ya bụ ngalaba agumagu nke na-abughị abụ maobụ ejije. Ọdịnịigha ederede Igbo bụ ngalaba agumagu ederede Igbo nke anaghị agbado ükwu na ndako ụda maobụ na ndanusoro. O na-abukarị ederede nke ahịrịokwu na nkebi edemebe. Ihe a na-akowa bụ na dika a na-ahukarị abụ ka ọ na-adị n'ahịri abụ n'ahịri abụ, ọdịnịigha na-adị n'ahịrịokwu n'ahịrịokwu. Ahịrịokwu ndị di na ya na-emebe nkebi edemebe ndị na-abata na ya. Ọdịnịigha na-adikarị n'udị etu ahụ okwu mmadụ nkiti kwuru n'ọnụ si aga were were. Abụ nwere ike inwe mkpikpi okwu mana ederede ọdịnịigha na-enwe ohere ịnabata mkpuruokwu, usoro okwu na ahịrịokwu maka nkowasi na nkowami.

Ọdịnịigha abughị naanị n'udị ederede ka o nwere ike ịdi. E nwere ike ihụta ọdịnịigha n'udị ekwurunonụ dika o nwere ike ịdi n'ilu, asinilu, ükabu ilu, nkoni lu, nkomi riko, na nkoki riko. Ndị a niile a guputara ebe a bucha ọdịnịigha agumagu ọnụ.

O buru na anyị soro nkowa ndị Griik nyere agumagu dika ihe obula e dere ede, a ga-asị na ọdịnịigha niile e dere ede bucha agumagu. Mana otu ihe di mkpa bụ na ngho ta na nkowa e nyere okwu anaghị adigide ụwatụwa. Ngho ta na nkowa okwu nwere ike igbanwe agbanwe dika oge na-agha. N'oge ugbu a, e nwere ike igho ta agumagu dika ɔru nka (aromaro) maobụ ɔru ederede nkiti. E nwekwara ike igho ta ya dika ɔru mmuata/Iheomumụ nkiti. E soro uzo a, e nwere ike inwe ọdịnịigha dika ɔru nka/aromaro, ọmụma atụ: akuko, ederede niile (omenanro, iduuazi ukwu na nke nta, edendu onwe na edendu onye dgz). Ozø, e nwekwaziri ike inwe ọdịnịigha dika ɔru ihe ederede nkiti (writings on literal knowledge) dika edemebe niile (akomakø, nkowasi, nkowami, arumarø, mkpoputa, edide na ntugharị niile) dgz. Ihe a na-eme ka o doo anya ebe a bụ na ọ bughị ọdịnịigha niile bucha ɔru aromaro maobụ ɔru nka.

Ka o sila di, ọdịnịigha ederede niile na-enwe ohere itinye otutu mkpuruokwu maobụ ahịrịokwu ndị dabara adaba n'ọdinaya edemebe a na-edede maka ya. Isiokwu ọdịnịigha obula maobụ ihe a choro iji nke obula mee na-ekpebitekarị ụdi aka nka ọdịnịigha obula na-agbaso. Ụdi ahịrịokwu ndị e nwere ike iji kowaa maobụ kowamie ihe n'ọdịnịigha buga: ahịri mfe, ahịrịukwu, ahịri mgbagwo dgz. Ahịri ndị a na-emebe nkebi edemebe ndị na-emeju ọdịnịigha. O buzi na nkebi edemebe ndị a

ka a na-ahụta isiokwu na ndịnaisiokwu ederede ọdịnịigha nke ọbụla. Nkebi edemeđe ọdịnịigha ọbụla na-enwe ihe na-ejikọ ya na ibe ya.

Nnwale Onwe 1

1. Na nkowa nkịti, gini bụ ọdịnịigha ederede?
2. A pụo n'ọdịnịigha ederede, kedụ ụdị ọzo ọdịnịigha nwere ike ịdị? Nye ọmụmaatụ anọ maka ihe ị zara.
3. Kedu ihe abụo ejighị mara ọdịnịigha na ihe abụo e ji mara ya?

1.3.1 Gini bụ ọdịnịigha ederede Igbo?

Tupu anyị abanye n'ikowa ihe e nwere ike isi na o bụ ọdịnịigha ederede Igbo, o dì mkpa ịrụtụ aka ọzo na ọdịnịigha ederede Igbo bụ otu n'ime ngalaba agumagụ ederede Igbo. Ihe butere e ji nwee aha dika ọdịnịigha Igbo sitere na nleda anya nke ndị mba ofesi ụfodụ ledara agumagụ mba Afrika na mgbe gara aga. Ndị mba ofesi ndị a ahụtaghi na o bụ nkụ dì na mba na-eghere mba nri. Ha gbadoro ụkwụ n'etu agumagụ ha dì wee na-enyocha agumagụ mba Afrika. Nke a butere nleda anya n'otụtụ agumagụ mba Afrika dì iche iche. Nleda anya dì etu a n'agumagụ mba Afrika kpaliri mmuo ndị ọcaa Afrika n'ihe amumamụ agumagụ. Mmadụ dika Obi Wali (1963) n'orụ ederede ya kpalitere arumarụ ụka maka nkowa a ga-enye agumagụ mba Afrika niile. A bijara nwee echiche dì iche iche maka isiokwu a. E nwere ndị na-ekwu na ihe dì mkpa n'ikowa agumagụ mba Afrika bụ asusụ. Obi Wali n'onwe ya sị na ezigbo agumagụ mba Afrika bụ nke e kwesirị ide n'asusụ mba Afrika bụ ndị nwe ya ma bürü ebe a tọrọ ntọ ala ya. Ndị dika Nnabueyi Ugonna (1978) na Ngugi wa Thiong'o kwadoro echiche a. Ha na-ekwu na iji asusụ na-abughị asusụ si mba Afrika ede agumagụ mba Afrika bụ ikwalite omenala na asusụ ndị ọzo.

Ndị dika Emenyonu na Achebe so n'otu ndị na-asị na iji asusụ ndị ọzo dika asusụ bekee edepụta agumagụ mba Afrika abughị nsogbu. Ha sị na ihe dì mkpa bụ ịsügharị asusụ ahụ etu o ga-ezipụta nkwenye na ndụ ndị Afrika.

N'echiche ndị otu Nwadike na ndị ọzo dika Mbah na Mbah (2007) dgz, agumagụ bụ nke mba Afrika ga-abụ nke e dere n'asusụ mba Afrika dì iche iche, ma bürükwa nke bụ maka ndị Afrika, omenala na nkwenye ha.

E soro echiche ndị otu Nwadike, e nweziri ike ikowa ọdịnịigha Igbo dika otu n'ime ngalaba agumagụ Igbo e dere n'asusụ Igbo ma bürü nke na-ezipụta omenala na nkwenye ndị Igbo. E soro nkowa nke a, a gaghi akpọ ọdịnịigha nke Ibemesi (2005) dere nke a na-akpọ *Soro Okwu M*, agumagụ ọdịnịigha Igbo. O bụ eziokwu na e dere ya n'asusụ Igbo mana nkwenye na omenala a na-ahụta n'ime ya abughị nke ndị Igbo. Ozọ dika ibe ya bụ na a gaghi akpọ agumagụ Achebe bụ *Things Fall Apart* agumagụ Igbo. A hụtara ndụ ndị Igbo na nkwenye ha na ya mana, e deghị ya n'asusụ Igbo. Ya bụ na iduuazi Pita Nwana bụ *Omenükọ* dabara na nkowa e nyere ọdịnịigha Igbo. E dere ya n'asusụ Igbo ma bürükwa nke na-ekwu maka ndụ ndị Igbo, omenala na nkwenye ha. Aha ọzo e nwere ike ikpọ ọdịnịigha Igbo ederede bụ ọdịnịigha ọlọrọ ohụru. Nke a bụ maka na o bụ

ọbịbịa ndị ocha butere usoro odide ihe zuru Igbo ọnụ. Tupu ndị ocha abịa, agumagu Igbo dị n'ụdi ekwurunonụ. E nwebughị ụlo akwukwọ ebe a na-akuzi ka e si ede ma na-agukwa asusụ Igbo. Usoro odide dibu adị n'ala Igbo, dika Nsibidi ezughi Igbo ọnụ. Usoro odide zuru Igbo ọnụ taa soro ndị mgbasa ozi ụka lọta. Na nchikota, ọdinijigha ederede Igbo bụ otu n'ime ngalaba agumagu Igbo ọlọro ọhụru nke e dere n'asusụ Igbo ma bürü maka ndụ ndị Igbo na gburugburu ụwa ha.

Nnwale Onwe 2

1. Gini mere o ji dị mkpa ikowa ọdinijigha Igbo?
2. Kedu ebe nkowa ọdinijigha Igbo siri puru?
3. Onye kpaliri mmuo ndị ọcaa maka itinye ọnụ n'ihe a ga-akowa dika ọdinijigha mba Afrika?
4. Kedu aha ozọ e nwere ike ikpo ọdinijigha Igbo?
5. Site n'echiche ndị otu Nwadike kowaa ọdinijigha Igbo ederede ma nye omumaaatụ ano.

1.4 Gini bụ agumagu?

Agumagu dika ọ bụ literachọ na bekee sitere n'okwu Latin *literae* nke putara ihe e dere ede. Okwu Latin a nyere agumagu ngho ta izugbe ya nke bụ ihe amumamụ ọbula e dere ede. Ihe nke a putara bụ na ihe ọbula e dere iji mee Iheomumụ bucha agumagu dika ederede Iheomumụ sayensi na akukọ ala dgz. Ihe ozọ ngho ta a putara bụ na e wepuru ekwurunonụ dika agumagu. Ebe ọ bụ na ndị Iheomumụ ngho ta okwu (semantics) na-eme ka a mata na okwu ọbula anaghị enwegide otu ngho ta, e nwere ike inye agumagu ngho ta pürü iche. Ya bụ na e nwere ike ikowa agumagu dika ọru nka nke sitere n'ekemeke uche mmadu püta ma bürü nke a na-esite n'ime ya ezipüta ndụ na obibi ya ma na-akuzikwa ihe. Nkowa nke a nyere ohere agumagu ọnụ isonye n'ihe a na-ekwu. Dika ọru nka, e nwere ngalaba agumagu ato dị ọkpurukpu. Ha bụ: ngalaba ọdinijigha (prose), ejije (drama) na abụ (poetry). Iheomumụ anyị ebe a gbadoro ükwu na ngalaba ọdinijigha: ọdinijigha dika ọru nka, arømarø na ọdinijigha dika ọru ederede mmüta nkịtị dị iche iche. Ederede ndị anyị na-ekwu maka ha ebe a bụ edemedede na ntügharị dị iche iche diga n'ụdi agbata agumagu ọru nka arømarø na agumagu mmüta. Omumaaatụ: edemedede akomako, edemedede nkowasi, edemedede nkowami, ekwumekwu, edemedede nkoputa, edide, arumarụ dgz.

Na nchikota, agumagu bụ ọru sitere n'ekemeke uche maobụ ihe mmadu hütara maobukwanụ mütara na ndụ ma bürü nke e jiri asusụ a hørø ahø depüta maobụ kwupüta. Agumagu ekwurunonụ bu agumagu ederede uzø wee dìwa. Mba niile nwegara agumagu e ji mara ha n'ụdi arømarø maobụ n'ụdi ọru mmüta nkịtị. Agumagu nwere ike idị n'ụdi ekwurunonụ maobụ ụdi e dere ede. Ụdi ekwurunonụ si na mgbe ọkpụ dìwa, ọ bụ ya tötara ụdi e dere ede.

Nnwale Onwe 3

1. Kedu ngho ta abụ e nwere ike inye agumagu?
2. Kedu ụdi agumagu abụ nwere ike idị?
3. Kedu ngalaba agumagu ndị e nwegara?

1.5 Njikorø na Ndijiche Odiniigha Igbo dika Orù Nka na Odiniigha Igbo dika Orù

Ederede Mmúta Nkítí

1.5.1 Njikorø Odiniigha Orù Nka Igbo na Odiniigha Orù Ederede Mmúta Igbo Nkítí

Site na nkowa odiniigha nke bidoro na nkowa agumagu, odiniigha nwere ike ibu akukø niile (akukø nkenke na iduuazi), edemede niile (edemede akomako, nkowasi, nkowami, arumarø, ekwumekwu, edide dgz) ya na ederede ntughari. E nwere ihe ndí e nwere ike iji mara odiniigha Igbo ederede niile. Ihe ndí a bụ ihe ndí jikorø ha:

- Ha na-adíkarí n'udí e dere ede díka aha ha si dí. Ha na-enwekarí onye dere nke ọbula n'ime ha.
- Ozø bụ na ha na-abükari n'asusu Igbo ka e ji edeputa ha. Odiniigha Igbo ederede ọbula na-abükari nke na-arutu aka maka ihe metutara ndí Igbo na ka ha si ahuta ndu.
- Onodú asusu odiniigha niile na-adí n'udí okwu nkítí mmadú kwuputara n'onu si adí. A na-edeputa ha n'ahirikwu nke na-emebe nkebi edemede. Ahirikwu a nwere ike ibu nke ogologo maobu nke nkenke.
- Odiniigha anaghí adí n'ogbara n'ogbara maobu n'ahiri n'ahiri.
- A naghí akpi okwu na-emebe odiniigha akpi. A na-enwe ohere iji asusu koputachaa ihe a chorø ikwu nke oma. Ya bụ na e nwere ike inwe nkowasi na nkowami na ya.
- Ezigbo nhø okwu ndí metutara isiokwu odiniigha ọbula na-ekwu maka ya dí mkpa maka ezi nghøta n'odiniigha ọbula.
- E si na ha amúta ihe maka ndu mmadú bi na ya.

1.5.2 Ndijiche dí n'etiti odiniigha ederede Igbo dika orù nka (aromaro) na odiniigha oruedemede Igbo mmúta nkítí

N'agbanyeghi na e nwere ike işi na odiniigha ederede niile bùcha agumagu ma nwee ihe jikorø ha onu, e nwekwara ndijiche ndí e nwere ike inweta n'etiti odiniigha orù nka na odiniigha díka orù ederede mmúta nkítí.

- Odiniigha díka orù nka na-abükari aromaro nke sitere n'ekemeke uche mmadú wee püta. O bùghí mgbe niile ka odiniigha orù ederede mmúta na-esite n'ekemeke uche mmadú püta. A bia n'ihe díka edemede akomako, o nwere ike isite n'ekemeke uche mmadú wee koputa ya. Mana a bia n'ihe díka edemede nkowasi na nkowami, otutu eziokwu gbasara ka ihe dí maobu ka ihe si aga na-abata n'ime ya. Omumaatü: onye a sì ya dee edemede maka otu obodo a kpóro aha ga-edé ihe a ma ama maka obodo ahü. O gaghi arøwa ihe masiri ya na etu o masiri ya. N'odiniigha aromaro, odee nwere ike nye ihe na ndí batara n'akukø ya aha masiri ya. Mana a bia n'ihe díka edemede nkowasi, odee agaghi na-enye aha masiri ya. Onye a sì ya dee ka e si esi ofe pürü iche n'obodo ya ga-edeputa ma kpóro aha ihe ndí e ji esi ofe ahü kpomkwem ghara ikpø ha aha masiri ya na-abughi aha e ji mara ihe ndí ahü. Usoro a na-agbaso esi ofe ahü ka o ga-edé ihe ahü. O bùghí ihe masiri ya na etu masiri ya.

- Odiniigha dika oru nka nwere ike iji asusu nka ruo oru n'uzo ighota ihe a na-ekwu maka ya ga-agha ngoringo. Mana e webatagodu okwu nka n'odiniigha ederede mmata nkiti, a ga-akowaputa ya ka ihe a na-akowa doo anya nke oma ma di mfe ighota osiso. Udi nkowa a na-enyere oguu aka ighota ihe a na-ekwu osiis. Mana o buru n'odiniigha oru nka, a na-ahapuru oguu okwu nka batara n'akukwo ka o were aka ya nye ya ntapia dika o si metuta ya. Nke a putara na asusu odiniigha oru nka nwere ike ka taa akpu/sie ike karja asusu oru ederede mmata nkiti.

- Asusu odiniigha oru nka nwere ike iduhie oguu uzo. Oguu nwere ike inwe nghota puru iche n'ihe odee bu n'uche. Mana a bia n'asusu odiniigha oru ederede mmata nkiti dika nkowasi, nkowami na edide, a na-agba mbu zeere asusu obula ga-ebute nduhie maobu mgbagwo nghota. Nke a mere na asusu agumagu mmata anaghị ejii ilu aru oru ebe o di ukwu. Ilu bata na ya, a na-agba mbu kowaa ya ka ihe e bu n'uche tuq ya puta ihe.

- Odiniigha dika oru nka na-aka akpa obi oma n'ogugu ya karja odiniigha dika oru ederede

mmata nkiti. Ihe butere nke a bu maka asusu nka di iche ihe a na-eWEBATAKARI

n'odiniigha aromaro. O dighi etu a n'odiniigha ederede mmata nkiti. Isiowu odiniigha

dika oru nka bu maka mkpali maka ebe isiokwu odiniigha ederede mmata nkiti bu nkuzi
na mkpughe iheomumu.

1.6 Mmechi

Na yunit a, e dubatara anyi n'ikowa ihe bu odiniigha agumagu oru nka, na odiniigha ederede Igbo ndi oz. Site na nkowa odiniigha, e ziputara udin odiniigha abu e nwere ike inwe nke gunyere: odiniigha dika oru nka (aromaro) na odiniigha dika oru ederede mmata nkiti. Ihe oz e ziputara ebe a bu njikoro na ndi iche di n'etiti uzo odiniigha abu ndi a e kwuputara ebe a.

1.7 Nchikota

N'ihe omumu a, anyi sitere na nkowa agumagu dika ihe obula ederede maka ndu na ụwa anyi no na ya kowa odiniigha na odiniigha ederede Igbo. Anyi kowara odiniigha ederede Igbo dika otu n'ime ngalaba oru ederede niile nke di n'asus Igbo ma buru nke metutara ndu ndi Igbo na gburu gburu ụwa ha. Nkowa a sitere na nkowa umu afi Igbo nyere ihe a na-akpo agumagu Igbo. Ihe njikoro odiniigha oru nka na nke ederede mmata nkiti bu na ha niile bu agumagu nke a haziri n'igha. Ya bu na ha anaghị adi n'ogbara n'ogbara kama n'ahiriokwu jikoro onu wee mebe nkebi edeme.

Ihe Omume

1. Nye nkowa odiniigha dika o si metuta agumagu.
2. E nwere ike iji "agumagu" nochie anya aha odiniigha?
3. Kedu ngalaba odiniigha ndi e nwere ike inwe n'odiniigha Igbo? Nye omumaatu anu maka nke obula.

4. Deputa njikoro abuq na ndị iche abuq dì n'etiti ngalaba ọdinịigha abuq e nwere.

1.8 Nrụtụaka

Ibemesi, F. N. (2005). *Soro okwu m.* Enugu: CIDJAP Press.

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azụonye: Lectures on Igbo literature and stylistics.* Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagụ ederede Igbo: 1933-2003.* Lagos: Green Olive

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ.* Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwana, P. (1933). *Omenükọ.* Ibadan: Longman.

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agumagụ Igbo.* Obosi: Pacific Publishers.

1.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 1

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 1

1. Nkowa nkịtị e nwere ike inye ọdinịigha ederede bụ na ọ bụ ihe e dere n'igha. Nke a putara na ọ bụ ihe na-adighị n'ogbara n'ogbara maqbụ n'agiri n'agiri. Ya bụ na ọdinịigha ederede bụ ụzọ e nwere ike iji asusụ deputa maqbụ kwuputa ihe n'ụdị o ga-agà werere. E jighị mkpi okwu mara ya, e jighikwa emereme na njije mara ya. Ihe e jikari mara ya bụ nkowasi na nkowami. Ọdinịigha ederede dì n'ụdị etu ahụ okwu nkịtị mmadụ si n'ọnụ kwuputa ụboghị obụla si adị. Ihe na-emebekarị ọdinịigha ederede bugasị ahiriokwu ndị nwekwara ike imebe nkebi edemede.

2. Ọdinịigha abughị naanị n'ụdị ederede ka o nwere ike ịdị. E nwere ike iħuta ọdinịigha n'ụdị ekwurunonụ dika o nwere ike ịdị n'ilu, asinilu, ụkabuiju, nkoni, nkomirikọ, na nkókiriikọ. Ndị a niile a guputara ebe a bucha ọdinịigha agumagụ onu.

3. Ihe abuq e ji mara ya

i. E ji nkowasi mara ya

ii. E ji nkowami mara ya

Ihe abuq e jighi mara ya

i. E jighi mkpi okwu mara ya

ii. E jighi emereme na njije mara ya

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 2

1. Ọ bụ n'ihi na ndị mba ofesi gbadoro ụkwụ n'etu agumagụ ha dì wee na-enyocha agumagụ mba Afrika.

2. Ọ bụ site na nleda anya nke ndị mba ofesi ụfodụ ledara agumagụ mba Afrika na mgbe gara aga.

3. Obi Wali (1963)

4. Ọdinịigha olorø oğhuru

5. Ndị otu Nwadike kowara ọdinịigha Igbo dika otu n'ime ngalaba agumagụ Igbo e dere n'asusụ Igbo ma bürü nke na-eziputa omenala na nkwenye ndị Igbo. Ọmụmaatụ

i. Iduuazi Pita Nwana bụ *Omenükọ*

ii. Iduuazi Tony Ubesie bụ Isiakwu Dara N'ala

- iii. Iduuazi Tony Ubesie bụ Mmiri Oku E Jị Egbu Mbe
- iv. Iduuazi Alex Anedo bụ Agwọ na Ihe O loro

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

1. E nwere ike ịkowa agumagụ dika օru nka nke sitere n'ekemeke uche mmadụ pụta ma bürü nke a na-esite n'ime ya ezipụta ndu na obibi ya ma na-akuzikwa ihe. E nwekwaziri ike ịkowa agumagụ dika օru sitere n'ekemeke uche maqbụ ihe mmadụ hütara maqbükwanụ mutara na ndu ma bürü nke e jiri asusụ a horo ahọ deputa maqbụ kwupụta.
2. Agumagụ nwere ike idị n'ụdi ekwurunonụ maqbụ ụdi e dere ede.
3. Ngalaba ọdiniiigha (prose), ejije (drama) na abụ (poetry).

YUNIT 2 NTQALA NA NTOLITE ỌDİNİİGHÀ EDEREDE

IGBO

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Agba ndepüta m kpúrụokwu Igbo
- 2.4 Agba ntúgharị agumagụ ndí mba ozø n'Igbo
- 2.5 Agba mmalite agumagụ Igbo ederede
- 2.6 Agba ntolite na ngawanye ọdiniigha Igbo ederede
  - 2.6.1 Ogbø 1933 – 1949
  - 2.6.2 Ogbø 1950 – 1965
  - 2.6.3 Ogbø 1966 – 1972
  - 2.6.4 Ogbø 1973 – 1999
  - 2.6.5 Ogbø 2000 ruo ugbu a
- 2.7 Mmechi
- 2.8 Nchikota
- 2.9 Nrütuaka
- 2.10 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 2

2.1 Mkpólite

Tupu ederede ọdiniigha ebido, ọdiniigha Igbo diburi adị n'udị ekwurunonụ etu o dí na ngalaba agumagụ ndí ozø. O dibu n'udị akukọ ifo, akukọ nkirimirkò, nkókirimirkò, agugu ala, akukọ mbido, nkónilu, ụkabUILU dgz. Udi ọdiniigha ndí a na-esite n'aka ndí nna fere n'aka ụmụ ha. O nweghi onye a ga-asị na o bụ ya nwe ụdị ọdiniigha ndí a. O bụ ndí ọcha ka e nwere ike iweliri aka elu maka mmalite odide ọdiniigha Igbo. Nke a bụ maka na o bụ ha tọrọ ntqala odide ihe n'ala Igbo. Mbø ndí ọcha n'uzo dí etu a sitere na njem ndí ọcha mere n'ala mba Afrika niile maka mgbasa ozi nke okwukwe ụka. Nwadike, (1992) kwuru na odide Igbo malitere n'ala West Indies n'afọ 1766. O bụ eziokwu na o bughị oge a ka agumagụ na ọdiniigha Igbo malitere, kamaobụ n'oge a ka ndetu ihe a nasụ n'ọnụ n'Igbo malitere; ya bụ ntqala odide ihe n'Igbo. ka oge na-agà. Odide ọdiniigha Igbo nwegara uzø dí iche iche o gabigara tupu o gbanye mgborogwu ya taa. Ya bụ na e nwegara agba dí iche iche ọdiniigha ederede Igbo gara wee rute ebe o dí taa.

2.2 Mbunuche

Na nkpusi Iheomụmụ a, i nwere ike:

- Ikwuputa ntqala edemedede ọdiniigha Igbo
- Ikwuputa agba digasi iche iche e nwere na nhibe na ntolite agumagụ ọdiniigha Igbo
- Ikwu ndí gbara mbø digasi iche iche maka nhibe na otito ọdiniigha Igbo

Ndīna Kpomkwem

2.3 Agba ndepüta m kpúrụokwu Igbo

Odide ọdiniigha Igbo anókataghị si n'elu daa. O nwere etu na ebe o si bido. Odide okwu Igbo bu uzø malite tupu odide agumagụ Igbo.

Agumagú Igbo niile díbu n'üdị ekwurunonu. Mana ka ndị ocha malitere odide okwu Igbo, odide ihe n'Igbo bijara gaa n'ihu. E nwegara agba dí iche iche odide ihe gara wee rute n'odide ọđiniiigha Igbo.

Nwadike (1992) mere ka a mara na ọ bụ na West Indies ka onye Ụkochukwu a kporo G. C. A. Oldendorp deturu mkpuruokwu Igbo iri na ato n'akwukwọ n'afọ 1766. Nke a bụ mbụ mmadụ na-edetu okwu Igbo n'uzo dí etu a. Onye Ụkochukwu a bụ onye mba Germany. Nwoke a deturu okwu Igbo ndị o nwetere mgbe ọ gara West Indies maka ịchikötara ndị otu nzuko ya ngwa edemeade akukọ. Ọ bụ ndị ụmụ ala Igbo e rere n'ohu mgbe a na-agba ahịa ohu bụ ndị o zutere n'ugbo okpete ọtọqbırıbırı (Sugar cane plantation) ka o si n'aka ha nweta okwu ndị ahụ o deturu n'akwukwọ ya. Ka Oldendorp gakwara ala Pennsylvania, o nwekwara okwu ndị ozọ o tinyere n'akwukwọ nke o bipütara na 1777.

Na 1789, otu nwa afọ Igbo a gbatopuru n'ohu bijaziri biputa okwu Igbo iri asaa na itoolu n'akwukwọ edendu onwe ya nke a kporo. *The Interesting Narrative of Olaudah Equiano*. Freetown nke dí na mba Sierra Leone bükwa ebe ozọ nwaanyị a na-akpọ Hannah Kilham deturu okwu Igbo iri ise mgbe a bijara nkuzi nke okwukwe ebe ahụ. Sierra Leone bụ ebe a kpogara ndị ohu si mba ọđida anyanwụ Afrika a toghapuru n'ohu na mba Britain. Hannah si n'ọnụ ndị Igbo nọ n'ala Sierra Leone nweta okwu Igbo ndị o deturu. Odide okwu Igbo ozọ buzi n'ala Igbo kpomkwem n'afọ 1832. Nke a bụ mgbe nwa amadị a kporo Macgregor Laird na-eme njem nchoputa osimiri Naija. Okwu Igbo ndị o bipütara dí iri asaa (70). Mgbe ozokwa bụ mgbe Rev. J. F. Schon bükwa onye mba Germany dekotara okwu Igbo ruru otu puku na narị isii (1,600). O mere ka ụka C. M. S. dí na London mara maka nke a. Onye Ụkochukwu ndị Baptist bụ John Clarke nökwara n'ala Fernando Po chikota ma deputa okwu Igbo ruru narị abụo na iri ise (250). O sikwa n'aka ndị Igbo a gbatopuru n'ohu nweta okwu Igbo ndị a n'afọ 1848. Ebe ndị ozọ e deturu okwu Igbo na mbụ bụ n'akwukwọ nke a kporo *Polyglotta Africana* nke si n'aka S. W. Koelle n'afọ 1854. Rev. Samuel Ajayi Crowther n'afọ 1857 bijaziri deputa otu nkenke akwukwọ nke a kporo *Isoama Ibo Primer*. N'akwukwọ a, Crowther sitere n'otografi Lepsius detuo ọtụtu ihe ntugharị n'Igbo díka Yunit mbụ n'akwukwọ ozi nke Matthew, aririo dinwenụ anyị, iwu iri Chineke, abijidị Igbo, usoro okwu Igbo, nkebi okwu na ahịriokwu Igbo. E nwere ike isi na odide Isoama Igbo munnyere ọkụ odide agumagú Igbo.

Nnwale Onwe 1

1. Kedu ndị e nwere ike iweliri aka elu maka m malite odide ihe n'Igbo?
2. Ebee ka odide ihe n'Igbo n'üdị ọ dí taa malitere?
3. Kwuputa, o pekata mpe, mmadụ ato so tọọ ntọala maka odide ihe n'Igbo na ebe ha nọrọ gbaa mbọ ha.

2.4 Agba ntugharị agumagú ndị mba ozọ n'Igbo

Agba nke a pütara ihe mgbe e hiwechara otu nzuko C. M. S. Naija n'Onicha n'afọ 1857. Ọtụtu ọru ntugharị agumagú bidoro. Ọ dí mkpa

ichetere anyị na obịbịa ndị ụka n’ala Igbo abughị maka ikwalite maobụ iwube agumagụ kpomkwem. Kama, odide agumagụ Igbo dīgasị iche iche taa sitere n’otụtụ ihe ndị mbjarambịa ndị a megara wee puru. Isiokwu ndị ụka ji bịa bụ maka iga basa ozi ọma nke ụka. Mgbasaozi ọma a dubara ndị ọcha n’ime otụtụ ihe odide n’ala Igbo nke otu n’ime ha bụ ime ntughari n’otụtụ ọru ndị a rurula arụ dību n’olu asusụ ndị ọzo, ha dizie n’olu asusụ Igbo.

Ufodụ ọru ntughari ndị e mere n’oge a buga ntughari akwukwọ ozi St. Matthew, iwu nke Chukwu, na ekpere dinwenụ anyị. A biakwara malite ntughari akukọ ifo ndị mba ofesi ndị ọzo gata n’asusụ Igbo. E sitere na nke a gata na ntughari ufodụ akwukwọ agumagụ bekee site n’asusụ bekee gata n’asusụ Igbo. Omumaatụ agumagụ ndị a tughariri bụ mpaghara akukọ si n’Arabian Nights, Tales from Shakespeare, na Grimm’s Fairy Tales. E mechara na 1927 degharia Isoama Ibo Primer nke Crowther ka ọ zawazie Akwukwọ Ogugụ Ibo. Archdeacon T. J. Denis na ufodụ ndị otu ya tughariri akwukwọ nsọ n’Igbo. Ha kpọro ya Union Igbo Bible.

Ihe dī mkpa ịrụtụ aka ebe a bụ na Igbo e ji ruo otụtụ ọru ntughari buga Igbo Isuama na Igbo Union. Ihe ọzo bụ na ọru ntughari ndị e nwere n’agba a riri mperi ebe ọ dī ukwu. Ihe kpatara mperi a bụ na otụtụ ndị mere ntughari ndị ahụ e nwegara oge ahụ amachaghị nka odide na ọsusụ Igbo ne ọma. Otụtụ n’ime ha enweghi ozuzu maka nka asusụ bekee na asusụ Igbo. Ọru ntughari ndị ahụ ha mere dika ọru a watara n’anya. Ma chetekwa na mbunuche ha bụ maka mgbasa ozi ọma ha jiri bịa. Ihe odide ha bụ ihe ga-enye aka kwalite mbunuche ha. Ka o sila dī odide ọdinigha na ihe ndị ọzo n’Igbo sizi uzọ a puru ma gaa n’ihu.

Nnwale onwe 2

1. Kedu mgbe a tọro ntọala ntughari agumagụ n’asusụ Igbo?
2. Kedu ihe bụ mbunuche ndị malitere ọru ntughari ndị e nwere n’asusụ Igbo?
3. Deputa ọru anọ a tughariri n’asusụ Igbo na agba ntughari agumagụ ha n’asusụ Igbo.
4. Kedu mperi ọru ntughari ndị mbụ n’agumagụ Igbo riri?

2.5 Agba ọdinijigha Igbo edereede

N’ebi a, anyị ga-agbado ükwu n’odiniijigha e dere ede dika ọru agumagụ nka. Ụdị ọdinijigha a nwere ike bürü nke e sitere n’ihe mere eme rọta maobụ nke e sitere n’ihe emeghi eme rọta. Ihe emeghi eme nwere ike bürü ihe nwere ike ime, mana o nweghi ebe e ji n’aka o mere kpomkwem.

Ndị tọro ntọala mmalite na nkwalite odide ọdinijigha Igbo dika ọru nka agumagụ bụ ndị International Institute of African Languages and Culture (IIALC). E guzobere otu a na London n’afọ 1926. Site n’enyemaka goomenị obodo London, e hiwere asompi edemeđe agumagụ dī n’asusụ mba ndị isi ojii. Asompi a bụ nke nwere ihe nrite na ya maka agumagụ ndị ga-abụ ọkacha ibe ya mma. Ọ bụ ebe a ka edemeđe agumagụ nke otu nwa afọ Igbo dere nōrō pūta ọkacha ibe. Agumagụ a bụ Omenyiko, nke a na-ahụta dika iduuazị edendu onye. Onye dere ya bụ Pita Nwana. E biputara agumagụ a n’afọ 1935. Ọ bụ eziokwu na Omenyiko, dika iduuazị

Igbo bu ụzọ pütä ihe n'afø 1933 mana mbipütä ya kpomkwem bụ na 1935 (Nwadike; 1992). Tupu e bipütazie *Omenükø*, e bipütala *Ala Bingo* nke bụ iduuazi ụwa nrø na 1933. Aha onye dere ya bụ D. N. Achara. Ọ bụ iduuazi abuø ndị a hiwere aja n'ukwu ntqala na nsipuru agumagụ Igbo e dere ede ọ kachasi ọdiniijigha Igbo ederede. Ọ bụ Igbo Union ka e ji dee akwukwø agumagụ ndị a. Mana abiidii oğhụrụ batakwara nke ndị ụka Katolik jikari eme ihe odide n'asusụ Igbo. Ka ndị Igbo ka nọ n'okpuru ndị mishon ndị ọcha, odide ọdiniijigha na agumagụ Igbo ndị ozø nwagara agba dị iche iche ha gara wee rute ebe ha nọ taa.

Nnwale onwe 3

1. Kedu ọdiniijigha Igbo ederede mbụ sitere n'aka nwa afø Igbo?
2. Kedu ọdiniijigha Igbo nwa afø Igbo dere ede e bu ụzọ bipütä na mgbe e bipütara ya?
3. Onye dere ọdiniijigha Igbo nke tuuru nzere (okacha ibe n'asompi ndị IIALC n'afø 1933?)
4. Kedu ọtografi Igbo e ji dee ya bụ ọdiniijigha ahụ tuuru ugo (okacha ibe n'asompi agumagụ ndị isi ojii nke 1933?)

2.6 Agba ntolite na ngawanye ọdiniijigha Igbo ederede

Ọ bụ eziokwu na ederede agumagụ ọdiniijigha Igbo tọrọ ntqala site n'obibịa ndị ọcha na oru ha n'ala mba ndị isi ojii. Nke a aputaghị na a hapuziri otito na ọganijihu ederede na agumagụ Igbo ndị ozø n'aka ndị mbịarambjia bụ ndị tọrọ ntqala mmalite odide ihe n'asusụ Igbo. Site na mgbe e dechara *Omenükø*, iduuazi Igbo ndị ozø sochiri ya anya. Ka o sila dị, ntowanye ọdiniijigha Igbo dika ọ dị na ngalaba agumagụ ndị ozø gabigara ọgbø digasi iche iche.

2.6.1 Ọgbø 1933 - 1949

Nke a bụ ọgbø mmalite odide ọdiniijigha Igbo dika oru nka. N'oge a, ederede ọdiniijigha dika oru mmüta dijiri adị n'udị ntugharị digasi iche iche. Ọdiniijigha oru nka pütara ihe oge a bụ *Omenükø* nke Pita Nwana dere na *Ala Bingo* nke D. N. Achara dere. Ọ bụ n'afø mateghete iri ato na ato (1933) ka e dere iduuazi ndị a. N'oge a a na-ekwu maka ya, e nweela ndorø ndorø ọtografi e ji ede Igbo nke malitere n'afø mateghete iri abuø na itoolu (1929). E nwere Igbo Union nke ndị Siemesi (CMS) ji eme ihe odide. E mechaa nwezie mkpuru abiidii ozø nke ndíkatolik nabatara ha ji eme ihe odide nke a kporo ọtografi Katolik. Mbata ọtografi oğhụrụ a butere nkewa. Nkewa a wetere ndoghachi azu n'odide agumagụ Igbo na mbụ mbụ ahụ. Iduuazi ederede Igbo ndị ozø esochighi Omenükø na Ala Bingo anya n'ihi na ndị mmadu nọ na mgbagwoju anya ọtografi nke a ga-eso eso wee dee ihe. Ozø dika ibe ya bụ na ọmụmụ odide ihe n'olu asusụ Igbo ka nọ na mmalite ya ma na-agakwa n'ihi site n'agbamumbø ndị nkuzi ụka bükariị ndị ọcha. Ihe ndị ụfodu e dere n'ogbo a dị n'udị ọdiniijigha mana ha abughi oru nka gunyere *Akwukwø ogugu mbụ nke Igbo* (1939), a kporo ya Okeke tara ose oji, *Mbido onu Igbo 1 & 2 (Prima 1 & 2)* (1940), *Nne Jesu* (1944), *Ndu Dinwenü anyị Kristi* (1944) dgz. E nwekwara ụfodu ọdiniijigha dika oru nka metutara ndị Igbo mana ha bụ ndị

e dere n'olu asusụ bekee. Omumaatụ bù *Ikolo the wrestler and other Ibo tales* (1947), na *When love whispers* (1948). Anyị soro nkowa anyi nyere n'ederede a gbasara ọdiniijigha e kwesiri ikpọ ọdiniijigha Igbo kpomkwem, anyi agaghị agunye ọru ndị a e dere n'olu asusụ bekee ka ọdiniijigha ọru nka Igbo. Ha metutara ndị Igbo ma ha adighị n'asusụ Igbo.

2.6.2 Ogbọ 1950 – 1965

Oge a bụ oge ndorọ ndorọ ọtografí a ga-eji dee ihe n'Igbo, nke onye ọbula ga-anabata, ka na-agà n'ihu, ma na ụjọ apụwala ndị mmadụ n'anya. Ufodụ ọdiniijigha ọru nka ederede pütara oge a bù *Nkapi Anya Ukwu* (1950). Nke a bụ ọru ntụgharị sitere n'aka Chianakwalam. Ọru ọdiniijigha nka ndị ozọ bụ: *Elelia na Ihe O Mere* nke D. N. Achara dere na 1952, *Ije Odumodu Jere* nke Bell-Gam dere na 1952, *Osondu* nke Oguamanam dere na 1952, *Ndị Nzoputa Afrika* nke Ọrụchalu dere na 1963, *Okukọ Gbasaa Okpesi* nke Nzeakọ dere na 1964, *Ebubedike na Igwekeala* nke Ugochukwu dere na 1965 dgz. Ọtụtụ akukọ dì n'ogbọ a metutakarị akukọ ụwa nrọ.

2.6.3 Ogbọ 1966 - 1971

Ogbọ a bidoro n'oge agha Biafra na Naijiria bidoro siwe ruo n'oge a lụrụ ya bụ agha na obibi ya. O nweghi ọru ọdiniijigha pütara n'oge a maka na ndị mmadụ nō n'izọ isi onwe ha. Nke a mere na e nwere ike ikpọ ogbọ a, ogbọ gba aka n'ebe ọganijihi odide ọdiniijigha ọru nka Igbo nō.

2.6.4 Ogbọ 1972 - 1999

Oge a bụ oge a luchara agha ruo na a banye milenum ọhụrụ. Odide na mbipüta ọdiniijigha Igbo, dika ọru nka biakwara malite n'ebe ọ dì ukwu ma na-agakwa n'ihu. N'oge a, ndorọ ndorọ ọtografí ebiela. Ọtografí Ọnwụ aburụla nke ọha nabatara maka iji eme ihe odide n'asusụ Igbo. Ufodụ ọru ndị pütara n'oge a bù *Dimkpa Taa Akụ* - F. C. Ogbalụ (1972), *Isi Akwụ Dara N'ala* na *Ukwa Ruo Oge Ya* – Tony Ubesie (1973), *Nkoli* – Nzeakọ (1973), *Okpa Akụ Eri Eri* - Ọdịlora (1974), *Ukpana Okpoko Buuru* – Ubesie (1975), *Onye Chi ya Kwọ N'azụ* - Obodo (1983), *Uwa Ka Mma na Nrọ* - Nwadike (1999). N'oge a, odide ọdiniijigha dika ọru nka ka metueta ihe ndị nwere ike ime na ndị mmadụ karịa ihe ndị nwere ike ime na nrọ. Ufodụ ihe odide n'oge a metutara ihe mere n'agha Naijiria na ihe ndị metutara nsogbu sitere n'agha na n'ala Igbo. Ebe nke a kacha pütä ihe bụ n' iduuazi ndị sitere n'aka T. U. Ubesie. Ihe ozọ pütakwara ihe n'iduuazi ndị e dere oge bụ ụdị ndị a na-ebi ebe mmepe anya ka na-abata abata, dika ọ dì n'*Okpa Akụ Eri Eri*, *Ukpana Okpoko Buuru*, *Onye Chi ya Kwọ N'azụ* dgz.

2.6.5 Ogbọ 2000 – ruo ugbu a

Ogbọ a bụ ogbọ milenum ọhụrụ. N'oge a, mmepe anya adịla karịa ka ọ dì na mbụ. Ọtụtụ ndị mmadụ emeela Iheomumụ n'odide na ọgugu Igbo. Ọtụtụ ndị mmadụ enweela mmasi ebe ọ dì ukwu n'ide ọdiniijigha ọru nka Igbo. Ọtụtụ ụlo ọru mbipüta akwukwo adịla nke mere na ndị mmadụ nweziri ike ime odide ebe ọ dì ukwu. Ufodụ ọru ọdiniijigha agumagu nka

ndị na-apütazi oge bu: *Onye a na-eche* – Okebalama (2000), *Ugonna - Ofomata* (2001), *Odi Uko na Mba* – Okebalama (2003) dgz. Iduuazị ndị a bugasị ụdị a na-ahugasị emereme na-eziputa ndụ enu oyibo, mmepe anya, na nsogbu ndị so ha.

2.7 Mmechi

Na yunit a, e dubatara anyị na ntọala na ntolite odide ọdinịigha Igbo ọ kachasi ọdinịigha Igbo ederede dika ọru nka. N’Ihe ọmụmụ a, anyị hụrụ na otito na ọganịihu ọdinịigha Igbo ederede gabigara agba na ọgbọ digasị iche iche wee ruo ebe ha nọ taa. Site n’agba nchikọta na ndeputa mkpuruokwu n’Igbo ruo n’agba odide ọdinịigha Igbo taa, anyị hụrụ na odide agumagụ Igbo nwegara ihe ndị cheere ya aka mgba n’agbanyeghi mbọ niile a gbara maka ọganịihu odide agumagụ ederede Igbo niile nke gụnyere ọdinịigha Igbo ederede.

2.8 Nchikọta

Na yunit a, anyị hụtara na nchikọta na odide mkpuruokwu Igbo bu ụzo malite tupu odide ọdinịigha Igbo na ngalaba agumagụ ndị ọzọ. Anyị hụtakwara na ọ bụ n’ala West Indies ka e bu ụzo ziputa mmasị na nchikọta na odide ya bụ mkpuruokwu Igbo nke Oldendorp bụ onye mba Germany mere. E mekwara ka anyị mata na ndọrọ ndọrọ ọtografị e nwere ike iji mee ihe odide n’asusu Igbo biara doghachi odide ihe n’asusu Igbo azụ. Mana ka o sila dị, odide ọdinịigha Igbo na ederede ndị ọzọ mechara gaa n’ihu wee rute ebe ha nọ taa. Iheomụmụ a rụtukwara aka na ọ bụ ọdinịigha ederede Igbo bu ngalaba agumagụ ọru nka Igbo ederede ndị ọzọ ụzo. Ọ bụkwa ya bu ọdinịigha ọru nka ndị ọzọ ụmụ afọ Igbo dere n’asusu bekee ụzo wee malite.

Ihe Omume

1. Gịnị nwere ike ịbü ebumnoobi onye na-eme Iheomụmụ na nsiripuru na ntolite ọdinịigha ederede Igbo?
2. E nwere ike isi na aha ọzọ e nwere ike ikpo ọdinịigha Igbo bụ agumagụ Igbo? Nye nkowa maka ọsisa ọbula i nyere.
3. Deputa, o pekata mpe, agba ato odide ọdinịigha Igbo gabigara ya na ihe abụo e dere n’agba nke ọbula.
4. Deputa mmadụ anọ n’ime ndị niile gbara mbọ n’iwube odide ihe n’asusu Igbo. Ọ díkwa mkpa ịrụtụ aka na mbọ ndị i deputura gbara kpomkwem.

2.9 Nrụtukwa

Emenyonu, E. (1978). *The rise of the Igbo novel*. Ibadan: University Press Limited.

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagụ ederede Igbo 1933-2003*. Lagos: Green Olive.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers Ltd.

2.10 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 2

Aziza Nnwale Onwe 1

1. Ọ bụ ndị ọcha ka e nwere ike iweliri aka elu maka nke a.

2. Nwadike (1992) mere ka a mara na ọ bụ na West Indies ka onye Ụkọchukwu a kporo G. C. A. Oldendorp deturu mkpụrụokwu Igbo iri na ato n'akwụkwọ n'afọ 1766. Nke a bụ mba mmadu na-edetu okwu Igbo n'uzo dị etu a.

3. Ụkọchukwu G. C. A. Oldendorp nọ na West Indies gbaa mbọ nke ya

Hannah Kilham nọ na Freetown gbaa mbọ nke ya

Ụkọchukwu John Clarke nọ na Fernando Po gbaa mbọ nke ya.

Aziza Nnwale Onwe 2

1. Ọ bụ mgbe e hiwechara otu nzuko C. M. S. Naija n'Ọnicha n'afọ 1857.

2. Isiokwu ndị ụka ji bịa ma malite ide ihe na ime ntugharị bụ maka ịgbasa ozi ọma nke ụka.

3. Ọmụmaatụ agumagụ ndị a tughariri bụ mpaghara akukọ si n'Arabian Nights, Tales from Shakespeare, na Grimm's Fairy Tales. E mechara na 1927 deghari Isoama Ibo Primer nke Crowther ka ọ zawazie Akwụkwọ Ogugu Ibo. Archdeacon T. J. Denis na ụfodụ ndị otu ya tughariri akwụkwọ nsọ n'Igbo. Ha kporo ya Union Igbo Bible.

4. Mperi ọru ndị ahụ riri bụ na ọtụtụ ndị mere ntugharị ndị ahụ e nwegara oge ahụ amachaghị nka odide na ọsụsụ Igbo ne ọma. Ọtụtụ n'ime ha enweghi ozuzu maka nka asusụ bekee na asusụ Igbo.

Aziza Nnwale Onwe 3

1. Ala Bingo nke D.N Achara.

2. Omenuko nke Pita Nwana. E bipütara ya n'afọ 1935.

3. Pita Nwana

4. Igbo Union.

Yunit 3 AGUMAGU ỌDINIIGHA ORU NKA IGBO EDEREDE NA NGALABA AGUMAGU ORU NKA NDI OZO Ndịna

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Myriri dì n'etiti ọdiniigha, abụ na ejije
- 3.4 Ndịche dì n'etiti ọdiniigha na abụ
- 3.5 Ndịche dì n'etiti ọdiniigha na ejije
- 3.6 Mmechi
- 3.7 Nchikota
- 3.8 Nrụtụaka
- 3.9 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 3

3.1 Mkpolite

Ọdiniigha dika oru nka na-arụtukari aka n'otu ihe maqbụ ozø n'uzo a haziri nke ọma. Ọ na-abükari oru ekemeke uche mmadụ karia oru akukọ ala maqbụ ihe mere eme kpomkwem. Ọ bụ eziokwu na e nwekwara ọdiniigha oru nka a na-esite n'ihe mere eme arọta. N'udị ọdiniigha dì etu a, a ga-ahụtakwa aka nka arọmarọ n'ime ya nke ga-egosipụta na ọ bụ agumagụ sitere n'ekemeke uche mmadụ. N'udị ọdiniigha dì etu a, odee ya ga-enwe aka nka pürü iche ọ ga-agbaso wee kpupụta agwa, akparamagwa ndị o ji ezipụta isiokwu na ndinaiasiokwu ya, usoro ọ ga-esi kpuhee ma were akomako ya ruo na njedebe ya. Ọ bụ ekemeke uche odee ka ọ ga-esi kepụta ka ihe ndị a dum ga-adị. Ya bụ na ọ dighị mfe i sị na ọdiniigha na akukọ ala enweghi ihe jikorø ha.

Otụtụ oge, ekemeke uche odee ji akpụ akukọ ya na-agbado ụkwụ n'ihe dì na gburugburu odee. Ọ bughị naanị n'odiniigha ka nke a na-eme. Okpụ abụ maqbụ ejije na-esite na gburugburu ha nweta ekemeke uche ha ji akpupụta oru agumagụ n'udị ha chọrọ. Ka o sila dì, agumagụ niile dika oru nka na-esite n'ekemeke uche mmadụ. Ha niile bucha ụzo e si achikota ma na-echekwa ihe dì na gburugburu ụwa maqbụ ndụ. Dika oru nka, e ji nka mma maqbụ asusụ okookoo achọ nke obụla n'ime ha mma. Nke obụla bụ ihe e ji akpali mmuo mmadụ n'uzo pürü iche. N'agbanyeghi myiri dì n'etiti oru nka niile dika agumagụ, e nwegasirị ebe ọdiniigha si ditụ uche na ngalaba agumagụ oru nka ndị ozø. Ndị iche a ka n'udị aka nka a gbasoro wee kepụta nke obụla n'ime ha.

3.2 Mbunuche

N'isi njedebe Iheomumụ a, gi, onye mere ihe ọmumu a nwere ike:

- Ikwupụta njikorø ọdiniigha na abụ
- Ikwupụta njikorø ọdiniigha na ejije
- Ikowà ndị iche dì n'etiti ọdiniigha na ngalaba agumagụ ndị ozø dika ejije na abụ

3.3 Myiri dì n'etiti ọdiniigha, abụ na ejije

Ngalaba abụ, ejije na ọdiniigha abughị ndị a ga-elegara anya dika ngalaba ndị ahụ enweghi ihe jikorø ha. Ma e nweghi ihe ozø, ha bucha agumagụ. Ha ato bụ agumagụ oru nka. Abụ, ejije na ọdiniigha bucha oru nka nke

mmadu ji achikota ma na-echekwa ihe di na gburugburu ya. O bu asusụ nkiti na asusụ nka ka ha ato ji aru oru ikpuputa ihe ndị digasi na ndu n'udị o ga-emetu oğụ oru nka n'ahụ. Ngalaba agumagụ ndị a bucha oru nka nke nwere isiokwu na ndinaiisiokwu odee ha bu n'obi wee debe. Ha bu oru nka sicha n'ekemeke uche mmadu pata. Ngalaba agumagụ ato ndị a niile na-enwe etu ha si amalite, nwee ndinetiti ha na mmechi ha. Ha niile bucha uzor e si ejii aka nka na asusụ ochọ mma pürü iche ezi ụwa ozi. Nke a pütara na ha niile na-eji atumatụ agumagụ di iche iche ekeputa uche ha. Ha bucha aka oru mmadu nke e nwere ike iji kpaa mmadu obi ọma.

Ha niile dicha n'udị e nwere ike isite n'otu kpata ibe ya. Ọmụmaatụ; e nwere ike isite n'abu kpuputa ejije maobu akukọ. Akukọ ntọala ejije gosiri na ọ bu site na mmemme abu ndị Griik ji efe Dionysius ofufe ka Thespis si meputa ejije nke mbu. Dionysius bu chi mmanya na ọmụmụ ndị ọdinala Griik. Ozor, otu egwu a na-aguba n'ala Igbo (abu akukọ) bu nke e sitere n'iduuazị Chinua Achebe, *Things Fall Apart*, wee mebe. Egwu a bu:

Ikemefula nwa ọma mụ ooh
 Ikemefula nwa ọma mụ ooh
 Ikemefula ọ ọ ka i si jeeeh
 Nwa ọma na-emerø nta
 Na-emerø imoooh
 Ofuanya nne ya ji akpa nga nga
 Ka ha weere nye ndị Umụofia
 Sị na-eji achụrụ ha aja ee!
 Ewoo! ebelebe ebugoooh!
 O gbugooo! O gbugooo!...

Onye nyonyere anya na ndina abu akukọ a no n'elu, ma mara iduuazị, *Things Fall Apart* ga-amata na ọ bu site n'akukọ di n'ime iduuazị a ka e si røta abu a anyị hụru n'elu ebe a. Ozor bu na e nwekwara ike isite n'udị abu koputa akukọ nke e nwere ike ikpo akukonegwu. Ya bu na nkewa di n'etiti ngalaba agumagụ ato ndị a abughị nke na ha enwegrị uzor ha si emetu ihe ha.

Ozor bu na ha ato nwechara ike ịbü nsitere n'uche røta maobu nsitere n'ihe na-eme na ndu maobukwanụ ihe mere eme wee røta. Ngalaba agumagụ ndị a dika agumagụ ederede nwechara ndị dere ha bu ndị a ga-asi na oru nka ndị a bu nke ha.

Nnwale onwe 1

1. Kedu ebe ise ọdinijigha si yite ngalaba agumagụ ndị ozor?
2. Gịnị ka a na-akpø abu e si na ya koputa akukọ?
3. Dika agumagụ ederede, onye nwere ike inwe ha?

3.4 Ndịjiche di n'etiti ọdinijigha na abu

Ọ bu eziokwu na anyị ahụla na e nwegasiri ihe ndị jikorø ngalaba agumagụ niile ọnụ, ya bu ebe ha no yite ibe ha, mana nke a apụtaghi na ha enwegrị ndịjiche ndị pütara ihe na ha. Ngalaba agumagụ ọbụla nwere ihe ndị e jikari mara ha. N'ilenyne anya na ndịjiche ndị di n'etiti ọdinijigha

na abụ, anyị nwere ike ikwu na ọdịnịigha na-adị n'ụdi okwu nkịtị mmadụ kwupütara n'ọnụ. Ọ naghi adị n'ahịri abụ n'ahịri abụ maobụ n'ogbara n'ogbara etu e si ahụta ya n'abụ. Kama, n'ọdịnịigha, ahịrịokwu na-emebe nkebi edemede; bụ nke na-emebe ọdịnịigha. Nhazi ahịrịokwu ndị a na-emebe nkebi edemede anaghị agbasso iwu ndanusoro, ndakọ ụda maobụ mita. Ọ bürügodu na o nwere ka nke a si bata n'akomakọ dị n'ọdịnịigha, nke a abughị njirimara ọdịnịigha. Mana a bịa n'abụ Igbo, ndanusoro, ndakọ ụda, nhazi n'ahịri abụ n'ahịri abụ, nhazi n'ogbara n'ogbara, nhazi na nkebi abụ bùcha ihe e ji mara abụ.

Asusụ ọdịnịigha na-agawa were were n'ọnụ mgbe a na-agụ ya. Nghọta ya anaghịkwa ahịa ahụ. Mana asusụ abụ na-abükari asusụ tara mmiri. Ozọ dika ibe ya bụ na, a bịa n'ọdịnịigha, odee ya na-akowasi ma na-akowami ihe ọ na-ekwu maka ya. E nwere ike tọ ilu ma kowaa ya n'ụdi ozọ. Mana n'abụ, odee na-ejikari mkpi okwu wee na-akowaputa echiche ya. Nke a mere na a na-ejikari enyo okwu na ọdimara (imagery & symbolism) arụ ọru ebe ọ dị ukwu n'abụ karịa n'ọdịnịigha.

Ọdịnịigha na-aka edebe iwu asusụ n'odide ya karịa abụ. A bịa n'abụ, etu e nwere ike iji okwu rụo ọru nwere ike dị iche n'ihe a ma ama maka okwu ahụ. Omumaaatu:

Onyekwuoucheya ka ụgbọ anyị ji aga

Onye kwuo uche ya

O zute njem alọta alọta

(Nke si na *Nka Dị N'Uburu*; M. G. Asogwa: 2007).

Lee okwu nke mbụ bidoro nkebite abụ a dị n'elu ebe a, i ga-ahụ etu e si dee “Onyekwuoucheya” dika otu mkpuruokwu. Nke a abughị usoro a nabatara n'odide Igbo. A bịara gbakọq okwu anọ kwesiri ịnọrọ onwe ha ọnụ ka ha bịa bürü otu okwu. I lezie anya n'ahịri abụ nke na-esote nke mbụ a ka i ga-aghọta ihe a na-akowa. Ozọ dika ibe ya bụ na ahịri abụ nke ọbuła malitere na mkpuru abijidị nke ukwu n'agbanyeghi na e nweghi ebe e tinyere kpom na njedebe ahịri abụ nke ọbuła. Mana ụdi aka nka dị etu a abughị njirimara ọdịnịigha.

Ọdịnịigha bụ naanị na mmalite ahịrịokwu maobụ mgbe a chọrọ ide aha aka ka a na-eji mkpuru edemede nke ukwu amalite ya. Ozọ bụ na n'ọdịnịigha a na-etinye kpom na njedebe ahịrịokwu. N'abụ, otu ahịrịokwu nwere ike igafere site n'otu ahịri abụ ruo ozọ wee gagide ruo ọtụtụ ahịri abụ ndị dị n'otu nkebi ahụ na-etinyeghi kpom ọbuła. Anaghị enwe ụdi ngafere ahịri dị etu a n'ọdịnịigha.

Abụ na-aka ejị ụda arụ ọru n'agumagu karịa ọdịnịigha. Ngalaba ụda abughị isi sekpu ntị n'ọdịnịigha. A na-aka enwe mgbubi okwu n'abụ karịa n'ọdịnịigha.

Nnwale onwe 2

1. Kedu ka nhazi abụ si dị iche na nhazi ọdịnịigha?
2. Kedu ndịche dị n'usoro nsupe okwu Igbo n'abụ na n'ọdịnịigha?
3. Kedu ebe asusụ e ji akoputa echiche mmadụ n'abụ si puo iche n'asusụ ọdịnịigha?

3.5 Ndịche dị n'etiti ọdịnịigha na ejije

Odiniigha na ejije bucha oru agumagu dika anyi kwurula mbu. Ha niile ji asus aru oru n'uzo puru iche. Ha abu na-eji agwa akoputa echiche di na ha. N'agbanyeghi ebe myiri ha niile, ha nwegara ebe nke obula si di iche n'ebe ibe ya no. Odiniigha ederede na-abukari maka nguputa ebe isiokwu ejije bukari maka omume. O bu n'omume maobu mmereme ka ejije na-ezu oke. Ejije na-enwe ndi as na-egosi ya. Ufodu kporo ha ndi nkiri (spectators) ebe ufodu na-akpo ha ndi nso eme (participants). Mgbe a na-akwado mmeputa ejije, a na-enwe onye/ndi ntazi aka emereme ah. Ma nke a adighi etu a n'odiniigha. A ga-asu na o bu odee odiniigha bu onyentuzi aka oru ya.

A bia n'udi asus e ji agwa oha okwu n'udi agumagu abu ndi a, ejije na-eji tensi ndi ugbu a agwa oha okwu ebe o dighi etu a n'odiniigha dika akuko. Odiniigha dika akuko na-ejikari tensi ndinaazu. Omumaatu: "Nwunye ya *buuru* onwe ya tu n'ala n'ime ulo ikpe. Ndị *huru* maazi Uzodimma n'anya *bidoro* bewe akwa...Ebe a ka e si *kpuru* Uzodimma ga dewe n'ulo nga (Ubesie, 1974, *Mmiri Oku E Ji Egbu Mgbe*).

Ngwaa ndi di n'italiks na nkebite akuko a, sitere n'iduuaz Tony Ubesie, dicha na tensi ndinaazu nke gosiri na a na-akp ihe merela eme. Ngwa lee omumaatu ozu si n'akwukwo ejije:

Aham: O buru otu ah, *abuzi* m nwata ugbu a. Kedu ihe ahia nke m? (Oludiya *amuria*) (Akaeze na Chidiebere, 2012; *Akara Chi*).

E lee anya na nkebite emereme a, kama isi na Oludiya "muru amu" a si "Oludiya amuria", ya bu na a naghi akoputa ihe merela eme kama ihe omeem na-eme maobu kwesiri ime n'ogbo.

Ozo bu na a na-emeputa ejije n'ogbo mana odiniigha na-abukari maka mmadu iguru ya onwe ya. A na-ejikari agwa aru oru ebe o di ukwu n'ejije karja n'odiniigha. O bu agwa na-emeputa emereme niile di n'ejije. O bu mkparita uka di n'etiti agwa na ibe ya ka usoro akuko di n'ejije si aputa ihe. Mana a bia n'odiniigha, o bughi oge niile ka usoro akuko gbadoro ukwu n'emereme agwa di n'akuko. Otutu oge, o bu okpokuko na-akowaputa usoro akuko etu o ga-edo anya.

A bjakwa n'ejije, mmeghar akuk ahu di iche nke agwa di n'ejije na-emeghar so na-enye aka na nghota ejije nke oma. Mana a naghi enwe udi mmeghar ahu a n'odiniigha ebe emereme abughi isiokwu ya. O bukari site na nkwas, nkowami, na nh o okwu odee ka nghota odiniigha ji apatakari ihe.

A bia na mmeputa ejije, a na-ekwu okwu e ejije, ogbo maobu ama egwuregwu, ngwa mmeputa, dgz. Mana a naghi ekwu okwu ihe ndi a n'ogugu odiniigha obula.

Nhazi ejije na-abukari n'emume n'emume ya na na nkiri na nkiri. N'odiniigha, o na-abu n'isi n'isi. A na-ahazi usoro akuko odiniigha n'ahijokwu ndi na-emebe nkebi edemedede. Nkebi edemedede ndi a na-emebe Yunit obula. Mana n'ejije, o bu mkparita uka na mmetuta emereme agwa na ibe ya na-emejuputa emume na nkiri di n'ejije. Mkparita uka di n'etiti agwa na ibe ya na-adu n'ogbara n'ogbara. Egwu ogugu na-abatakari n'omume ejije karja n'odide odiniigha.

3.6 Mmechi

Odiniigha, dika otu n'ime ngalaba agumagü nwere ümü nna ya ndị ozọ. N'Iheomumụ a, anyị ezipatala ngalaba abụ na ejije dika ngalaba agumagü ndị ozọ ha na odiniigha nwere ihe jikoro ha. N'agbanyeghi na ha niile bucha agumagü, ndị e nwere ike isite na ha rütü aka n'ozi dị iche iche maka ụwa, maobụ kpalie mmuo obi ụtọ n'ime mmadu, ha niile nwere ndijiche digasi iche iche.

3.7 Nchikota

N'isi Iheomumụ nke a, anyị buru uzo lenye anya na myiri ndị na-apụtakri ihe n'etiti odiniigha ederede dika oru nka na ngalaba agumagü na oru nka ederede ndị ozọ dika abụ na ejije. Myiri ndị a bụ ebe o metutara ha dika oru agumagü, ngwa nkuzi na mgbazi, ngwa e ji akpali mmuo oğụ, ngwa e ji eme ka ihe na-eme na gburu gburu mmadu metuta mmadu na mmuo n'uzo pürü iche. O bụ asusụ a piri apị na ekemeke uche odee ka o si akpuputa ngalaba nke obula na aka nka masiri ya.

N'agbanyeghi myiri niile a hütara na ngalaba agumagü ndị a, a hütakwara ndijiche digasi iche ihe n'etiti odiniigha ederede Igbo na ngalaba abụ na ejije Igbo ederede. Ndijiche ndị a sitekariri n'aka nka odee ngalaba nke obula gbasoro maka na nke obula n'ime ha nwere aka nka e ji mara ya.

Ihe Omume

- 1a. Deputa uzo ato odiniigha si yite abụ.
- 1b. Kedu nka mma abu a na-ahụta n'etiti odiniigha na ejije?
2. Deputa aka nka pürü iche na nhazi odiniigha ederede Igbo dika iduuazi.
- 3a. Deputa ndijiche dị n'etu e si ejị asusụ aru oru n'odiniigha na abụ.
- 3b. Kedu ndijiche dị n'etiti oru agwa n'ejije na n'odiniigha?

3.8 Nrütuaka

Akaeze, C. M. & Chidiebere, H. P. (2012). *Akara chi (Enweghi nhicha)*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Asogwa, M. G. (2007). *Nka dị n'uburu*. Enugu: Samuels Publishing.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntala agumagü*. Nigeria: Ifunanya Publishers Nigeria.

Ubesie, T. U. (1974). *Mmiri oku e ji egbu mbe*. Ikeja: Longman Nige. Ltd.
<https://www.quora.com/what-are-the-differences-between-prose-poetry-drama>

<https://www.enotes.com/homework/>

3.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 3

Aziza Nnwale Onwe 1

- i. Ha ato bụ agumagü oru nka. Abụ, ejije na odiniigha bucha oru nka nke mmadu ji achikota ma na-echekwa ihe dị na gburugburu ya.
- ii.O bụ asusụ nkisi na asusụ nka ka ha ato ji aru oru ikpuputa ihe ndị digasi na ndu n'udị ọ ga-emetuta oğụ oru nka n'ahụ.
- iii.Ngalaba agumagü ndị a bucha oru nka nke nwere isiokwu na ndinaiokwu odee ha bu n'obi wee debe.
- iv.Ha bụ oru nka sicha n'ekemeke uche mmadu püta.
- v.Ngalaba agumagü ato ndị a niile na-enwe etu ha si amalite, nwee ndinetiti ha na mmechi ha.

2. Akukonegwu
3. Onye nwere ike inwe ha bụ onye dere ha.

Aziza Nnwale Onwe 2

1. Nhazi abụ na-adị n'ogbara n'ogbara ebe nhazi ọdinịigha na-adị n'ụdị okwu nkịtị mmadụ kwupütara n'ọnụ maqbụ n'ụdị ahiriokwu na-emebe nkebi edemede; bụ nke na-emebe ọdinịigha.
2. A bịa n'abụ, e nwere ike igbakọ okwu anọ kwesiri ịnọrọ onwe ha ọnụ ka ha bịa bürü otu okwu. Mana ụdị aka nka dị etu a abughị njirimara ọdinịigha.
3. Asusụ abụ na-abükari asusụ tara mmiri. A na-ejikari enyokwu na ọdịmara (imagery & symbolism) arụ ọru ebe ọ dị ukwu n'abụ.

YUNIT 4: URU NA OGHOM NWERE IKE ISITE N'ODINIIGHA DİKA ỌRỤ NKA

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Uru nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka
- 4.4 Oghom nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka
- 4.5 Mmechi
- 4.6 Nchikota
- 4.7 Nrütüaka
- 4.8 Azịza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 4

4.1 Mkpólite

Na nkebi Iheomumụ a, i ga-amụta uru na oghom nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka. Uru ndị a buru ibu; site n'inye obi ụtọ ruo na ikowaputa ihe ndị na-eme n'ụwa. Onye ọbula na-agụ odiniigha dika ọrụ nka maqbụ ọrụ mmuta nwere uru dị iche iche ya bụ odiniigha na-abara ya. N'aka nke ọzọ, dika ihe niile nwere uru si nwe oghom, odiniigha dika ọrụ nka maqbụ ọrụ mmuta nwekwara ike inwe oghom ndị nwere ike isi na ya pụta. Ya mere na o ga-adị mkpa ma e leruo anya na uru na oghom ndị a.

4.2 Mbunuche

Na ngwucha nkebi Iheomumụ a, i ga-ahụta:

- Uru nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka.
- Oghom nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka.

Ndịna Kpomkwem

4.3 Uru nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka

Odiniigha dika ọrụ nka bụ akukọ a rorọ arọ nke odee ji ekemekeuché ya chepụta ma hazie ya na nkebi edemedé na nkebi edemedé ma tinekwa ya n'isi n'isi ka onye ọ masiri guo, nwee obi ụtọ ma sikwa na ya mta ihe. Ọ burụ na e nweghi uru dị n'odiniigha dika ọrụ nka, a gaghi enwe ntowanye n'odide ya kemgbe Pita Nwana desirị iduuazi Igbo mbụ nke a kporo *Omenyiko* n'afọ 1933. Ruo ugbu a, ndị Igbo ka na-edé odiniigha dika ọrụ nka. Ufodụ uru nwere ike isite n'odiniigha dika ọrụ nka gunyere:

- **Inwe obi ụtọ:** Isi sekpu ntị n'odiniigha dika ọrụ nka bụ na a na-esite na ya enwe obi ụtọ. Ọ bụ nke a mere na odiniigha na-atọ ọgụ ụtọ ọgụ. Ọ naghị apụ ya n'aka ruo mgbe ọ guchara ya. Nwadike (1992) ruturu aka na nke a mgbe ọ sị na mgbe ọbula mmadụ na-agụ agumagụ na obi na-atọ ya ụtọ nke ukwu.
- **Mmuba ekemekeuché:** Odiniigha dika agumagụ ọrụ nka na-enye ohere ka onye ọbula tine ekemekeuché ya n'ọrụ. Ndị ọgụ na ndị ntuchä n'onwe ha, na-ejikwa ekemekeuché ha tapia odiniigha dika ọrụ nka. Mgbe e nyere mmadụ ohere iji ekemekeuché ya meputa ihe, ekemekeuché onye dị etu a na-amuba. Akwukwọ agumagụ na-eme mmadụ ka o chee echiche.
- **Ichopputa onye odogwu gi:** Fechter (2019) kowara na a bịa n'otutu odiniigha dika ọrụ nka na a na-enwe odogwu onye nke na-emeri

ogbatuhie bijara ya na ndu. Ndị odogwu na-enye ndị օգու obisike ịbụ odogwu n'onwe ha site n'igba mbọ merie ihe ịma aka n'ihu dị na ndu ha.

- **Inwe mmetuta mmuo:** Uru օզո nwere ike isite n'odiniigha dika օրு nka bụ na օ na-eme ka ndị օգու nwee mmetuta n; ime mmuo banyere ihe mere agwa di n'akukọ. Mgbe a na-agụ iduuazi, օգու na-enwe ohere ikwu uche ya gbasara ihe ndị mere agwa dị n'akukọ. Etu anyị si kowaputa ihe mere n'akukọ bụ etu o si metuta anyị na mmuo. Nke a na-enye aka eme ka mmadụ na-enwekwa mmetuta mmuo mgbe ndị nọ na gburugburu ya nwere otu ihe օdachi maobụ nke օզո.

• **nkocha na nkatọ ihe na-eme n'obodo:** Ndị Igbo na-atụ n'ilu sị na a sọkata eze arụrụ ala anya, e kpuru nkata n'ihu gwa ya okwu. Odiniigha dika օրु nka bụ uzo ndị odee si akatọ ihe օjọ na-eme n'obodo. Ọtụtụ mgbe, ndị mmadụ anaghị enwenwu ike ikwuputa ihe օjọ үfodu ndị nọ n'obodo na-eme n'ihi үjọ ihe ga-eme ha. Օ bụ site n'iduuazi ka ndị mmadụ ji akocha ihe օjọ na-eme n'obodo. N'iduuazi Nwadike nke a kpọrọ *Uwa bụ Agha*, ebe ahụ ka օ nọ kochaa ihe օjọ na-eme na mahadum. N'Anụ Gbaa Ajo Օsօ nke Ofomata dere, ebe ahụ ka օ nọ kochaa ma katọ akparamagwa ndị ohi n'obodo.

- **Imuta ka e si emeri ogbatuhie:** Dika agwa ndị nọ n'odiniigha dika օրु nka na-amụta etu ha ga e si gbaso ma merie ogbatuhie dị na ndu ha, n'uzo dị etu a, ha na-akuzikwara ndị օգու etu ha nwere ike isi merie ogbatuhie díkwa na ndu ha.

• **Udo nke obi:** Igu օdiniigha dika օրु nka na-enye udo nke obi. Nchocha ndị Mahadum nke Sussex mere n'afo 2009 gosiri na igu akwukwọ ihe dika nkeji isii na-ebelata pasentị iri isii na asatọ nke oke ndokasi ahụ mmadụ na-enwe. Fechter (2019) mere ka a mata na ndị na-agụ օdiniigha dika օրु nka na-ehi ụra nke օma ma nwekwaa ezigbo ugwu. Okachamara n'ihe gbasara ụbụrụ na uche mmadụ, David Lewis, kwuru na site n'ihapụrụ onwe gi iduuazi i na-agụ na i ga-enwe ike iginbarị oke nchekasi na ihe ndokasi ahụ dị iche iche nke a na-ahụ kwa ụbochi n'üwa n'ihi na dika i na-agụ iduuazi ahụ, i nọ na-achigharị mmuo gi n'enyo uche odee.

Nnwale onwe 1

1. Deputa ma kowaa uru ise nwere ike isite n'odiniigha dika օրु nka.
2. Gịnị ka enyookwu odee nwere ike ime na ndu օգու?

4.4 Oghom nwere ike isite n'odiniigha dika օրु nka

Ihe օbụla nwere uru nwere օghom so ya. Օghom a chọputara nwere ike isite n'odiniigha dika օրु nka gunyere:

- Odiniigha dika օրु nka abughị ebe e si enweta etu ihe si dị kpomkwem n'üwa. Akukọ dị n'odiniigha dika օրु nka anaghị abuchị eziokwu. Ya bụ na օ bughị ka e si kowaputa ndu n'iduuazi ka o si adichia na ndu mmadụ na-ebi n'üwa. Օ bụ nke a mere ndị mmadụ ji agụ օdiniigha dika օրु mmua mgbe օbụla ha chọro ịmata eziokwu kpomkwem.

- Odiniigha dika oru nka na- aka agbadokari ukwu n'ime ka mmadu nwaa obi aňuri karja ihe mmata ndi ozoo di iche iche gbasara ahu ike, okporouzo, arumulo na ihe ndi ozoo.
- Oke igu odiniigha dika oru nka na-eme ka mmadu si n'uwaa mmadu na-apu. N'ihi na mmadu na-agu etu onodu si di mma n'iduuazi, o nwere ike ibido hütawa uwaa o no n'ime ya dika ihe na-enweghizi uru o bara n'ihi na o chefuru ighota na o bughii ka ihe nracha si amii n'odiniigha dika oru nka ka o si amii n'uwaa mmadu. a bu na odiniighie mmadu uzoh.
- Mmadu nwekwara ike isi na odiniigha muta agwa ojoo digasi iche iche. Onwere ike bürü ka e nwere ike isi kpaa nkata iga ohi dika e nwere ike ihüta ihe di otu a na na *Anu gbaa ajo oso* maobu na *Mmiri oku e jigbu mbe*; ebe ndi ohi kpachara ajo ike.

Nnwale onwe 2

Kedu oghom ato nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka?

4.5 Mmechi

N'imechi nkebi Iheomumụ a, a ga-achoputa na odiniigha dika oru nka nwere uru na oghom di na ya. Uru ndi a kariri oghom di na ya.

4.6 Nchikota

Nkebi Iheomumụ a akowaputala uru na oghom nwere ike isite n'odiniigha dika oru nka. O kowara uru odiniigha dika oru nka bara ndi gunyere na a na-esi na ya enwe udo nke obi ma kato ihe ojoo na-eme n'obodo. Oghom di na ya bu na o bughii ebe a na-enweta eziokwu kpomkwem gbasara etu ihe si di n'uwaa.

Ihe Omume

1. Deputa uru na oghom anoo anoo nwere ike isi n'odiniigha dika oru nka.
2. Deputa iduuazi Igbo edererere abuo na ndi dere ha e nwere ike isite na ha webata ajo omumme na ndu mmadu.

4.7 Nrütakaa

Fechter, J. (2019). 7 benefits of reading literary fiction you may not know. Nke e si na www.lifehack.org nweta na 30/06/2019.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

4.8 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 4

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 1

1

- i. **Inwe obi uto:** Isi sekpu ntị n'odiniigha dika oru nka bu na a na-esite na ya enwe obi uto. O bu nke a mere na odiniigha na-atoo oguu uto ogugụ. O naghi apu ya n'aka ruo mgbe o guchara ya. Nwadike (1992) rüturụ aka na nke a mgbe o si na mgbe obula mmadu na-agu agumagụ na obi na-atoo ya uto nke ukwu.
- ii. **Mmuba ekemekeuche:** Odiniigha dika agumagụ oru nka na-enye ohere ka onye obula tinye ekemekeuche ya n'oru. Ndị oguu na ndi ntucha n'onwe ha, na-ejikwa ekemekeuche ha tapia odiniigha dika oru nka. Mgbe e nyere mmadu ohere iji ekemekeuche ya meputa ihe, ekemekeuche onye di etu a na-amuba. Akwukwo agumagụ na-eme mmadu ka o chee echiche.

iii. Ichoputa onye odogwu gi: Fechter (2019) kowara na a bia n'otutu ọdinịigha dika ọru nka na a na-enwe odogwu onye nke na-emeri ọgbatuhie bijara ya na ndu. Ndị odogwu na-enye ndị ọgu obisike ibu odogwu n'onwe ha site n'igba mbo merie ihe ịma aka n'ihi di na ndu ha.

iv. Inwe mmetuta mmuo: Uru ozø nwere ike isite n'odinịigha dika ọru nka bụ na ọ na-eme ka ndị ọgu nwee mmetuta n; ime mmuo banyere ihe mere agwa di n'akukọ. Mgbe a na-agụ iduuazi, ọgu na-enwe ohere ikwu uche ya gbasara ihe ndị mere agwa di n'akukọ. Etu anyị si kowaputa ihe mere n'akukọ bụ etu o si metuta anyị na mmuo. Nke a na-enye aka eme ka mmadụ na-enwekwa mmetuta mmuo mgbe ndị nọ na gburugburu ya nwere otu ihe ọdachi maobu nke ozø.

v. Imuta ka e si emeri ọgbatuhie: Dika agwa ndị nọ n'odinịigha dika ọru nka na-amuta etu ha ga e si gbaso ma merie ọgbatuhie di na ndu ha, n'uzo di etu a, ha na-akuzikwara ndị ọgu etu ha nwere ike isi merie ọgbatuhie dikwa na ndu ha.

2. O ga-eme ka ọgu gbanari oke nchekasi na ihe ndokasi ahụ di iche iche nke a na-ahụ kwa ụbochi n'ụwa n'ihi na dika ọgu na-agụ iduuazi ahụ, ọ ga na-achighari mmuo ya n'enyo uche odee.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

- i. Ọdinịigha dika ọru nka abughị ebe e si enweta etu ihe si di kpomkwem n'ụwa. Akukọ di n'odinịigha dika ọru nka anaghị abucha eziokwu. Ya bụ na ọ bughị ka e si kowaputa ndu n'iduuazi ka o si adịcha na ndu mmadụ na-ebi n'ụwa. O bụ nke a mere ndị mmadụ ji agụ ọdinịigha dika ọru mmuta mgbe ọbụla ha chọro imata eziokwu kpomkwem.
- ii. Ọdinịigha dika ọru nka na-aka agbadokarị ụkwụ n'ime ka mmadụ nwee obi ariurị karịa ihe mmuta ndị ozø di iche iche gbasara ahụ ike, okporouzo, arumulo na ihe ndị ozø.
- iii. Oke igu ọdinịigha dika ọru nka na-eme ka mmadụ si n'ụwa mmadụ na-apụ. N'ihi na mmadụ na-agụ etu ọnọdu si di mma n'iduuazi, o nwere ike ibido hütawa ụwa ọ nọ n'ime ya dika ihe na-enweghịzi uru ọ bara n'ihi na o chefuru ighota na ọ bughị ka ihe nracha si amị n'odinịigha dika ọru nka ka o si amị n'ụwa mmadụ. a bụ na ọdinịighie mmadụ uzoh.

MODULU NKE ABUO (2) - UDỊ ỌDỊNỊIGHA IGBO EDEREDE Dİ İCHE ICHE

- Yunit 1   Nkenudi ọdịnịigha ederede Igbo dika ɔru mmuta
 Yunit 2   Nkowa ntugharị na nkenudi ntugharị dì iche iche nke
                 ikowaputa ntugharị ọdịnịigha ga-abụ ihe mgbakwasị uko
 Yunit 3   Nkenudi ọdịnịigha ederede Igbo dika ɔru nka

YUNIT 1 – NKENUUDI ỌDỊNỊIGHA EDEREDE IGBO DİKA ɔRU MMUTA (NONFICTION/LITERATURE OF KNOWLEDGE)

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Nkenudi ọdịnịigha edemedede
  - 1.3.1 Edemedede akomakó
  - 1.3.2 Edemedede nkowasi
  - 1.3.3 Edemedede nkowami
  - 1.3.4 Edemedede mgbagha
  - 1.3.5 Edemedede nruritauka
- 1.4 Edide
- 1.5 Ekwumekwu
- 1.6 Edemedede leta
- 1.7 Mmechi
- 1.8 Nchikota
- 1.9 Nrütüaka
- 1.10 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 1

1.1 Mkpólite

Edemedede ọdịnịigha nwere ike ịbü ɔru nka maobụ ɔru amumamụ mmadụ tinyere echiche n'ɔru wee deputa, gbasara otu isiokwu maobụ ozø. Dika agumagụ ederede, a na-edeputa ya n'akwukwø. N'edemedede obụla, o bụ isiokwu ka a na-ebu uzø dee gbado uko na ya wee dewezie edemedede ahụ. O bụ ihe a na-edede maka ya ka a na-akpo isiokwu. Ka e wee deta edemedede ọdịnịigha nke ọma, onye odee nwere aka nka o ga-eji kwara ngwa ɔru. Nke a putara na o ga-eji ezigbo echiche ya rụo ɔru nke ọma. Nke a ga-egosiputa onwe ya site n'ihazi edemedede ya nke ọma. Ihazi edemedede nke ọma bụ ịhụ na okwu kwesiri ibu uzø buru uzø nke kwesiri ino n'etiti anorø n'etiti, nke kwesiri ikpe azu, o kpere azu. Ihe ozø dì mkpa n'edemedede ọdịnịigha bụ na odee ga-agba mbo hụ na asusụ ya na-agá were were n'ogugụ, hụ na o webatara ilu, atumatu okwu dì iche iche mgbe ha kwesiri. Nke ozø dika ibe ya bụ na odee ga-etinye ntupø kpom, akara uhie, webata iwu nsupe Igbo n'ebe ha kwesiri tinyere ihe ndị ozø ga-eme ka a ghøta edemedede ya nke ọma. Na mmechi, odee kwesiri ichikota edemedede ya nke ọma site n'ikwu ihe ole na ole banyere isiokwu o dere maka ya. Odee edemedede ga-ebu n'uche na a na-ewepụ akara maka ndehie obụla a hụru n'edemedede.

1.2 Mbunuche

Mgbe Iheomumụ a ga-abia n'isi ngwucha, o kwesirị ka inwee ike;

- Ikwuputa nkenudị edeme edeme ọdinịigha dika ọru mmata nkịti.
- Ideputa usoro e si ede edeme edeme ọdinịigha mmata ọbula a kowara.
- Ikowaputa njirimara edeme edeme ọdinịigha ọbula a kowara.
- Ideputa edeme edeme ọdinịigha ọbula etu kwesirị ekwesi
- Ikowaputa ndịche dī n'etiti edeme edeme na ederede.

Ndịna Kpomkwem

1.3 Nkenudị ọdinịigha edeme

1.3.1 Edeme akomako (Narrative essay)

Edeme akomako bụ ụdi edeme edeme ọdinịigha na-agba mbọ ikowa etu ihe siri mee mgbe gara aga. Ụdi edeme edeme a anaghị akowa maka ihe na-eme eme maobụ ihe na-agha ime kama ọ bụ ikowa etu ihe mere mgbe gara aga siri mee. O bụ ọru onye na-edo ụdi edeme edeme a iche echiche dee ka ihe siri mee. Otu ebe udi ọdinịigha a si pütü iche na nke ọru nka bụ na edeme edeme akomako na-aka agbado ụkwụ n'akukọ ihe a hụrụ mere eme karia akukọ ọru nka na-aka esitekarị n'ekemeke uche mmadu. Ya bụ na ọdinịigha ọru nka ka abu arōmaro karịa nke mmata/Iheomumụ nkịti. Imaatu:

- a. Ubochị mbụ m batara na Mahadum.
- b. Ihe ndị obodo m megasirị n'ọnwa isii gara aga iji mee ka e nwee ezigbo mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya.
- c. Ubochị m zutere ndị oji egbe ezu ohi n'uzo ebe m na-eme njem dgz.

N'udị edeme ndi a mmadu nwere ike iko nke mere eme maobụ nke nwere ike ime dika o mere ọkoakuko. Ụdi edeme ndị a nwere ike inwe akara niile e ji mara iduuazi ma na ọ naghi eto ogologo ka iduuazi. O naghi enwebe ọtụtụ agwa n'ime ya ka iduuazi. Ụdi edeme ndị a na-enwekwa usoro akukọ e nwere ike ihụta n'iduuazi dika; mmalite ngawanye, orurugha, mkpebi akukọ, dgz.

Nnwale onwe 1

- a. Gini bụ edeme edeme ọdinịigha akomako?
- b. Were otu isiokwu n'edeme abụ ndị a dee otu echiche gi si gbaziere gi maka nke i hoqo n'ime isiokwu ndị a :

  - i. Ubochị mbụ m batara na Mahadum.
  - ii. Ihe ndị obodo gi megasirị n'ọnwa isii gara aga iji mee ka e nwee ezigbo mmekorita mmadu na ibe ya.

1.3.2 Edeme nkowasi (Descriptive essay)

Edeme nkowasi ọdinịigha bụ ụdi edeme edeme na-akowa etu ihe a na-edo maka ya dī. Onye na-edo edeme edeme a ga-abu onye mara maka isiokwu ọ na-edo maka ya nke ọma. Odee edeme edeme n'udị edeme edeme a nọ ọnodu ka onye aka ebe ihe mere maobụ ihe ọ na-edo maka ya. Imaatu:

- a. Edeme maka ubochị ahịa ukwu n'obodo m.
- b. Edeme maka ezigbo enyi m, nke m agaghị echefu echefu dgz.

Ch. Edeme maka nne m/nna m

- c. Ulo akwuwọ m.

Nnwale onwe 2

- a. Nye nkenke nkowa ihe bụ edemeđe ọđinijigha. nkowasi.
- b. Deputa otu ọkpurukpụ ihe bụ isi sekpu ntị n'edemeđe nkowasi.

1.3.3 Edemeđe nkowami (Expository essay)

Edemeđe nkowami bụ ụdị edemeđe nke odee na-ezipụta ihe niile o nwere ike iji kowami ihe niile ọ maara maka ihe ọ na-edē maka ya. N'ụdị edemeđe, odee edemeđe nō ọnodụ dika onye ọgba ama, onye nkowa na onye ndumodụ, etu a ga-esi kwalite isiokwu ọ na-edē maka ya. N'ụdị edemeđe a, odee nwere oghere inye ntunyere uche. Otu ihe dī mkpa n'ụdị edemeđe a bụ eziokwu maka ihe a na-edē maka ya. Odee ya na-adika onye nkuzi.

Imaatụ ụdị edemeđe a gụnyere:

- a. Nsugbu uko nwoke n'ezinụlo ala Igbo.
- b. Uru ọrụ ugbo bara
- ch. Uzọ ibelata uko ọrụ n'ala anyị bụ Naijiria.

Nnwale onwe 3

- a. Gini bụ edemeđe nkowami?
- b. Dee edemeđe otu ihu akwukwọ na ọkara kowá etu gómenti etiti ala gi ga-esi kwado ndị na-enweghi ọrụ ka ha bürü ndị kwụṣụ onwe ha.

1.3.4 Edemeđe mgbagha (Argumentative essay)

N'ụdị edemeđe a, odee edemeđe na-esite n'edemeđe ya egosipụta mbunuche ya n'isiokwu a na-ekwu maka ya. Ọ na-esite n'edemeđe a gosipụta nkwenye maobụ mgbagha n'ihe e ji mere isiokwu. Ọ na-enyekwa nkwođo dī iche ihe maka ihe kpatara o jiri kwado isiokwu maobụ ihe kpatara o ji agbagha isiokwu. Imma atu edemeđe mgbagha gụnyere:

- a. Nwoke ka mkpa n'ezi na ụlo karịa nwaanyị.
- b. Ọrụ bekee ka mma karịa ịzụ ahịa.
- ch. Ochichị ụmụ nwaanyị n'obodo ka mma karịa ochichị ụmụ nwoke dgz. A na-atu anya na onye na-edē ụdị edemeđe a ga-ebu uzọ kwupụta isiokwu ya ma kowatụ ụfodụ okwu ndị dī mkpa n'isiokwu tupu odee ekwo ebe ọ kwụ n'ihe a na-ekwu maka ya.

Nnwale onwe 4

- a. Kowaa ihe bụ edemeđe mgbagha.
- b. Deputa edemeđe nke agaghị akarị narị okwu abụo na ọkara iji gosipụta ebunuche gbasara ọnodụ a.
- i. Ọ ka mma ibi na ngwuru ụlo akwukwọ aga akwukwọ karịa isi n'ulo nne na nna aga ụlo akwukwọ na Mahadum.
- ii. Ọrụ bekee ka ịzụ ahịa mma.

1.3.5 Edemeđe nruriتا ụka (Debate)

Edemeđe nruriتا ụka bụ ụdị edemeđe ọzọ ebe a na-enwe mgbagha okwu. N' ụdị edemeđe a òdeè na-edē ya ka okwu nkịtị a na-ekwu n'ọnụ. A na-eji ekele amalite ya. Onye na-aruriتا ụka na-ekwuchitere ndị otu o kwenyere na ya. Odee edemeđe a na-ewere onwe ya dika onye na-ekwuchitere otu ọ no na ya okwu. Odee ga na-edekwa iji gosi na e nwere

ndị no ọnоду ka ndị ngere maqbụ ndị nlere anya. (onye ọbụla na-agụ ya bụ nruriتا ụka ederede ọdịniigha.). Odee ga ekwuputakwa isiokwu nruriتا ụka na ebe ọ kwụ na ya bụ isiokwu. Ọmụmaatụ isiokwu edemedede nruriتا ụka gunyere:

- a. A hoputara gi ka i nochite anya ndị otu gi na nruriتا ụka e ji agbagha na ọrụ ugbo ka mma karịa ịzụ ahịa, deputa echiche gi n'isiokwu a
- b. Dika onye na-ekwuchitere ndị klaasi gi, deputa okwu i ga-ekwu iji kwado na ọ ka mma ịzụ nwaanyị n'akwukwọ karịa ịzụ nwoke.

Nnwale onwe 5

- i. Deputa otu ndịjiche dì n'edemedede nruriتا ụka na edemedede mgbagha.
- ii. Dee otu ihu akwukwọ na ọkara wee gosiputa dika onye nnochite anya ndị otu gi na i kwadore okwu nke siri na ezinaulọ ka ọrụ ibu agha megide mpu ụdị karịa ọha na eze.

1.4 Edide (Article writing)

Edide bụ edemedede zuru oke n'onwe ya nke onye odee edemedede bụ n'uche na a ga-ebiputa edemedede ya n'akwukwọ mgbasa ozi bụ akwukwọ nta akukọ, magazine wdg. Ụdị edemedede a nwere ike ịnabata nkowasi na nkowami maqbukanụ arumaru. Edide bụ ụdị edemedede na-enye ode ohere ikwu uche ya gbasara ihe dì iche na-eme n'obodo na-enye mmadụ nsogbu maqbụ nke a chorọ ka ọha na eze mara maka ya n'obodo. Ọtụtụ isiokwu dì iche ihe a na-edegasị n'ụdị edemedede a bụ: nsogbu na ọghom dì n'ili ọgu aghara aghara n'obodo, iji ụmu aka tọ mgbere na igba akwuna ụmu nwaanyị, ime mkpuke, ọgbaghara dì iche ihe na-adaputa n'obodo – Boko Haram, etu ndị Fulani si akpa ike n'obodo dì iche ihe na Naijiria, enweghi ọrụ ndị ntorobia n'obodo Naijiria, dgz. Ụdị edemedede a kwesiri ka ọha na eze mara etu ihe si kwuru gbasara isiokwu ndị a maka na ụdị isiokwu ndị a bụ ihe na-emetuta ọha na eze ma ha achorọ ma ha achoghi. Ọ bụ ya mere e ji ebiputa ụdị ozi ndị a n'akwukwọ mgbasa ozi dì iche ihe. Ụdị edemedede a nwere usoro e ji ahazi ya na ka e si agbaso ede ya. Njirimara edide gunyere:

- i. Edide na-enwe isiokwu.
- ii. A na-enwe ahụ edide nke gunyere mmalite maqbụ okwu Mkpolite, ahụ edide na mmechi edide.
- iii. Odee ga-ebinye aka n'akwukwọ.
- iv. Aha odee niile.
- v. Adreesi odee.

Edide nwere ụdị abụo e ji ede ya. Nke mbụ bụ nzimozi nke isiokwu (original article). Nke abụo bụ nzaghachi ozi isiokwu (response article). Nzaghachi ozi isiokwu dì n'ụdị abụo:

- i. Nzaghachi nkwado ozi nke mbụ n'isiokwu (confirmation article)
- ii. Nzaghachi Mgbagha ozi nke mbụ n'isiokwu (rejoinder)

i. Nzaghachi nkwado ozi nke mbụ n'isiokwu

N'ụdị odide a, odee na-azaghachi ozi nke mbụ e degoro n'isiokwu n'edide.

Ima atụ: Ime nkwugharị ụmụaka ụmụ nwaanyị: ndị nne na nna ka ụta díjiri.

O teela m ji agụ ọtụtụ odide ndị mmadụ n'isiokwu a bụ ime nkugharị ụmụ nwaanyị. Ọtụtụ odide ndị m gurụ na-arụtụ aka na ọ bụ ndị nne na nna ka ụta díjiri. Ekwere m n'eziokwu na nkowa ndị mmadụ na-enye n'ihe odide ha. N'eziokwu, enweghi ezigbo ọzuzụ sitere n'aka nne na nna bụ ihe na-ebutekarị ime nkugharị ụmụ nwaanyị maka na nne na nna enweghịzi oghere ileru ụmụ ha anya nke ọma ebe ha na-achụ ego oyibo...

ii. Nzaghachi Mgbagha ozi nke mbụ n'isiokwu (rejoinder)

N'ụdị odide a, odee na-agbagha ihe e derela n'otu isiokwu. N'uzo dị ọtụ a, odee na-agbalị ịgbagha ọtụtụ echiche e nwege nwege makara otu isiokwu site n'igba mbọ mee ka ọha na eze leghari a ihe ọtụtụ ndị mmadụ chere abughị eziokwu gbasara isiokwu anya.

Ima atụ: Ime nkugharị ụmụaka ụmụ nwaanyị: o nweghi ka o si bürü ụta díjiri nne na nna

i. (Nzaghachi Mgbagha nke si n'aka Ezinne)

Obi adighị m mma mgbe m gurụ ọtụtụ edide ndị mmadụ ebe ha na-ekwu sị n'ime nkugharị ụmụ aka ụmụ nwaanyị bụ ụta díjiri nne na nna. Echiche ndị odee ndị a abughị ihe ịma aka nye nne na nna kamaobụ ihe abughị eziokwu. Ụfodụ ndị na-ekwu ụdị okwu a echefuola na nne na nna ga-anwacha oke ha zuo nwa ha mana ụmụ aka ndị a ga-emecha zute ndị otu ọgbọ ibe ha ndị ga-eme ka ihe nne na nna kuziri bürü ihe lara n'iyi... dgz.

Nnwale onwe 6

Deputa njirimara odide ise ị maara.

1.5 Ekwumekwu (Address)

Ekwumekwu bụ edemedede ọdinịigha ederede nke e ji edeputa okwu mmadụ na-agwa ọgbakọ maqbụ otu onye ebe e nwere ọgbakọ. N'odide ya, odee ga-enwe ekele mmalite na ekele mmechi, aha odee nakwa ọnọdu ya. Mgbe odee na-edede ụdị edemedede a, ọ na-edede ya ka a ga-asị na ọ na-ekwu ha ozugbo ahụ n'ihu onye maqbụ ndị ọ na-agwa. Ọmumaatụ isiokwu edemedede ekwumekwu gụnyere:

a. Dịka onyeisi ụlọakwukwọ unu, deputa ozi ikpeazu ị ga-aguputara ụmụ akwukwọ na mmechi afọ.

b. Dịka onye nkuzi Igbo, deputa okwu ị ga-agwa ndị oha na eze iji gosi ha na asusụ Igbo tosiri ka ndị Igbo gbado anya na-amụ ka e si ede na ka e si asụ ya n'ebé dí iche iche.

ch. I hütara onwe gi n'ọnọdu ochichị dịka onye isi ochichị kansul n'obodo gi, deputa okwu ị ga-agwa onye isi ahụ ike na steeti gi ụboghị ọ biara ileta mpaghara ime obodo gi.

Na mmalite ụdị edemedede a, odee ga edubata ekwumekwu ya site n'ikele ndị isi oche na ndị ọbia ndị ọzo pürü iche dika;

Onye isi oche, komishona na-ahụ maka mmüta na steeti a, ndị isi ụlo akwukwọ anyị, ndị ọbia pürü iche, nke onye chirri ya zere. Ekelere m unu maka ohere e nyere m ikwupuputara nnukwu ọgbakọ a pürü iche okwu n'oge njem nlete ụlo akwukwọ anyị...

Ekwumekwu na-enwekwa ahụ edemede ebe a na-arutuṅga isiokwu ndị dì mkpa aka, dika, nsogbu ndị dì mkpa na a ga- elebara ha anya dgz. Na mmechi ya, a ga- edepütakwa ozi ekele maka ntị nke e gere onye kwuru okwu.

Nnwale onwe 7

- a. Kowaa ihe bụ ekwumekwu
- b. Jiri ọmụma atụ ekwumekwu ọbụla masiri gi deputa mmalite na ngwutchha ekwumekwu i ga-ekwu ụboghị kómishóna steeti gi ga-abia ilete ụlọakwukwo unu.
- ch. Dịka onye nkuzi deputa okwu i ga-agwa ọha na eze iji gosi ha n'asusu Igbo dì mkpa maka mmepe ala Igbo.

1.6 Edemede Leta (Letter Writing)

Edemede leta ọdịnịgha bụ ụdị edemede mmadụ na-edegara onye nke ya, onye ọ maara nke oma, enyi na ikwu na ibe maqbụ ụlo ọrụ iji rịo ha ihe maqbụ ideputa ihe dì onye odee mkpa. Edemede leta ọbụla na-ebu adreesi, tinyere oge nke gunyere ụboghị, ọnwa na afọ. Edemede leta na-enwe ekele mmalite na ekele mmechi. Mana, adreesi, ekele mmalite na mmechi na-adịwaga iche na leta ọbụla.

Edemede leta dì ụdị abụọ: leta nke onye na leta anamachọihe maqbụ anamachọoru.

A. Leta nke onye (Personal letter)

Udịrị edemede leta a bụ nke mmadụ na-edegara onye nke ya. Ịma atụ: leta mmadụ na-edegara nne ya, nna ya, nwa ya, nwanne ya nwoke maqbụ nwanne nwaanyị, enyi nwoke maqbụ enyi nwaanyị, dgz. Udịrị leta a na-ebu otu adreesi, ekele mmalite, etiti na mmechi. Mgbe e tinyere edemede a n'ime akwukwọ e ji piachie ya bụ envelopu, a na-edenyekwa aha onye nwe ozi ahụ na ebe ọ na-agwa ya n'adreesi onye nwe akwukwọ ozi ahụ. Mgbe ụfodụ, a na-edenyekwa aha n' adreesi onye dere ya n'ihi akwukwọ mpiachi ahụ. Nke bụ na mgbe ụfodụ, leta nwere ike nwee nsogbu ebe a na-eziga ya, aha ahụ e dere n'ihi ya bụ ka o nwee ike laghachi azụ n'onye zipuru ya.

Lee usoro e si ede ya

1. Ọ na-ebu otu adreesi.
  2. Ekele: Onye na-edede nwere ike kelee ekele etu ya na onye ọ na-edegara lete si etu onwe ha aha maqbụ ihe ha ji mara onwe ha. Ịma atụ: Oyoo, Chisco, Nkem dgz.
  3. Okwu a na-ekwu n'ahụ ụdị leta a bụ ka o siri masị onye na-edede ya.
  4. Mmechi: Naanị aha onye dere edemede a ka ọ ga-edede. Aha nna ya maqbụ deruo aha n'isi adighị mkpa n'ihi na onye ọ na-edegara maara ya nke oma. Ịma atụ:
    - i. Abụ m,
    - Chi chi
    - ii. Ọ bụ m,
    - Ezinne.
- Onye odee nwere ike iji ụzọ ka ya mma mechie edemede leta a.

B. Leta anamachoihe (Formal letter writing)

Uđirị leta a bụ nke mmadụ na-edegara onye ọ maghi maobụ mgbe ụfodụ onye ọ maara kama na ebumnuche onye na-edo ya bụ ka o nweta ihe di ya mkpa. Ọ burụ onye ọ maara nke ọma, ọ ga-eleghara anya dee ihe ọ na-edo ka onye amaghị onye ọ na-edere maobụ hụta ya na ọ bụ ofisi ka ọ na-edegara.

Ima atụ: Usoro leta anamachoihe

1. Uđirị leta a na-ebu adreesi abụo, nke onye na-edo na nke onye a na-edegara bụ nke ga-eso ebe adreesi onye na-edo kwusiri.

No. 12 Alvin Loving Street,

Mahadum Naijira,

Nsuka.

27th May, 2019

Onyeisi Ngala,

Lingwiistiks, Igbo na Asusu Naijiria ndi ọzo

Mahadum Naijira,

Nsuka.

2. Ekele – Nna anyị ukwu,

3. Isiokwu – LETA IJI RIỌ KA M GAA EZUMIKE OTU IZU ỤKA
Etiti Edeme...

Mmechi -

Abụ m,

Onye kwesiri

ntukwasị obi

(Ebe a ga-ebinye

aka)

Ezinne

Ugwuoke.

Nnwale 8

a. Kowaa ndịiche ato di n'etiti leta onye na leta anamachoihe.

b. Deere enyi gi no n'obodo ọzo leta iji koro ya etu nlota o lötara na mgbe gara aga jiri burụ gi ihe iriba ama.

ch. Deere onyeisi ulo oru gi leta riọ ya ka o nye gi ezumike otu izu ụka maka na ahụ agbasighị gi ike.

1.7 Mmechi

N'otutu edeme di iche iche anyị lerela anya, anyị ga-achoputa na edeme bù enyo e ji enyo akọ na uche odee. Ọ bụ edeme mmadụ dere ziputara mmadụ na uche ya. Mmadụ na uche ya pütara ụdịrị onye dere edeme; ọ bụ mmadụ nwere akọ na uche ka ọ bụ mmadụ akọ na uche ya ezughị ezu? Mgbe ọbụla mmadụ na-edo edeme gbasara isiokwu ọbụla, ọ bụ ozi ka ọ na-ezi nye ọha na eze gbasara ya bụ isiokwu. Ozi ndị ahụ odee na-eziputa ga-adị ire maoburụ na ọgụ ghotara ihe odee dere nke ọma. Nke a pütara na mgbe ọbụla mmadụ na-edo edeme, onye ahụ ga-agba mbọ hụ na ọ hazichara edeme ya na nkebi edeme na nkebi edeme dika o kwesiri idị n'odiniigha ọbụla. Nkebi edeme nke ọbụla

ga-agbaso ibe ya n'uzo kwesiri ekwesi. Ihe ndị a na-egosiputa na onye odee ga-ahazi edemede ya nke ọma. Nke ọzo dika ibe ya bụ na mbido edemede ọbụla, odee ga-ejisi ike ka o jide uche ọgụ site n'ikowa ihe n'uzo dị nke nke ma díkwa ụtọ na ntị.

Na mmechi, odee ga-agba mbọ chikọta echiche ya nke ọma ka ọgụgha isiokwu nke ọma nwekwaa afọ ojuju n'edemede. Onye odee edemede n'Igbo ga-agba mbọ were asusụ dabara adaba rụo ọrụ.

1.8 Nchikọta

N'Iheomumụ a, anyị ahụla na edemede bụ enyo bùrukwa ọdiniigha na-eziputa akọ na uche mmadụ. O bụ ngwa nzimozi n'uche dị iche iche. Ihe anyị na-arịọ bụ mmadụ ejila edemede mebie ihe site n'iji ya tīnye ọgbaghara n'echiche mmadụ dị iche iche n'ụwa. Mmadụ jiri echiche ya n'edemede na-eme ka ịdịkọ n'otu na ịhụnanya na-achi n'ụwa niile. Mmadụ ejila edemede na-abughị eziokwu kwara ngwa ọrụ. Edemede mmadụ ga-edē bùru ihe ga na-eweta udo n'ụwa niile.

Ihe Omume

1. Dee edemede, o pekata mpe mkpuruokwu narị abụo na ise, n'otu n'ime edemede ndị a:

- a. Dee n'uju oghịm dị n'ime akwamiko
- b. Etu e si emeputa mmanụ akwụ

ch. Mkparitauka dị n'etiti Ngozi na Nkechi maka mpụ ule juru obodo anyị ugbu a.

d. Dika onye isi ụmụ akwukwo, deputa okwu i ga-agwa ụmụ akwukwo ndị nō n'afọ ikpe azụ etu ha ga-esi bie ndụ n'ulo maobụ ebe ha na-aga achọ ọrụ.

e. Dee leta degara nwanne gị nō na mba ofesi kókorọ ya ka mmepe si aga n'obodo kemgbe otu afọ.

2. Deputa njirimara edide ise nke onye na-edē edide ga-agbakwasị ụkwụ dee ya. Mgbe i na-eme nke a, jiri ezigbo ọmụma atụ na-egosiputa nke ọbụla.

1.9 Nrütuaka

Attipoe, G. Y. (1998). *Tips for English paper: A complete guide to essay writing*. Accra: Attipoe Publishing Services.

Ngoesi, M. C. (2000). *Nchikọta Iheomumụ nke asusụ Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Okonkwo, M. N. (1975). *A complete course in Igbo grammar for secondary schools and teacher training colleges*. Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

1.10 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 1

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

a. Edemede akomakọ bụ ụdị edemede ọdiniigha na-agba mbọ ikowa etu ihe siri mee mgbe gara aga. Ụdị edemede a anaghị akowa maka ihe na-eme eme maobụ ihe na-aga ime kama ọ bụ ikowa etu ihe mere mgbe gara aga siri mee.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

a. Edemeđe nkowasi ọdịnịigha bụ ụdị edemeđe na-akowa etu ihe a na-edē maka ya dị.

b. Onye na-edē edemeđe a ga-abụ onye mara maka isiokwu ọ na-edē maka ya nke ọma.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

c. Edemeđe nkowami bụ ụdị edemeđe nke odee na-ezipụta ihe niile o nwere ike iji kowami ihe niile ọ maara maka ihe ọ na-edē maka ya.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 4

a. Edemeđe a bụ nke odee na-esite na ya egosipụta mbunuche ya n'isiokwu a na-ekwu maka ya. Ọ na-esite n'edemeđe a gosipụta nkwenye maqbụ mgbagha n'ihe e ji mere isiokwu.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 5

a. A naghi edere ndị ngere edemeđe mgbagha, mana a na-enwe ndị e bu n'obi ga-egere edemeđe nruritauka ọbuła a na-edē.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 6

- a. Edide na-enwe isiokwu.
- b. A na-enwe ahụ edide nke gụnyere mmalite maqbụ okwu Mkpólite, ahụ edide na mmechi edide.
- c. Odee ga-ebinye aka n'akwukwọ.
- d. Aha odee niile.
- e. Edide na-enwe adreesi odee.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 7

a. Ekwumekwu bụ edemeđe ọdịnịigha ederede nke e ji edepụta okwu mmadụ na-agwa ọgbakọ maqbụ otu onye ebe e nwere ọgbakọ.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 8

i. Leta nke onye na-ebu otu adreesi mana leta anamachoihe na-ebu adreesi abụo

ii. Okwu a na-ekwu n'ahụ leta nke onye bụ ka o siri masị onye na-edē ya mana a bịa na leta anamachoihe, onye ahụ ga-edē ihe iji gosi mkpa ihe ọ na-achọ dị ya.

iii. Onye dere leta nke onye ga-edenye naanị aha ya n'ikpeazụ, ọ gaghi ede aha nna ya mana onye dere leta anamachoihe ga-edenyekwa aha nke abụo ya na aha nna ya.

YUNIT 2 – NKOWA NTUGHARI NA NKENUDI NTUGHARI DÌ ICHE ICHE NKE IKOWAPUTA NTUGHARI ỌDİNİIGHA GABU IHE MGBAKWASI ỤKWU

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Nkenudí ntughari Igbo na nkowa n'uju ntughari ọdiniigha Igbo
  - 2.3.1 Ntughari ahírjokwu naaní
  - 2.3.2 Ntughari ọdínogbara
  - 2.3.3 Nkowa n'uju ntughari ọdiniigha (Translation of prose passage)
- 2.4 Mmechi
- 2.5 Nchikota
- 2.6 Nrütüaka
- 2.7 Aziza Ajújú Nnwale Onwe Yunit 2

2.1 Mkpólite

Ntughari bụ otu n'ime ederede Igbo nwere ike ịno n'udí ọdiniigha. N'isi Iheomumu nke anyị ka mechapuru emechapụ, anyị lebara anya n'udí edemedede dì iche iche díka ọrụ ọdiniigha mmúta nkíti. Edemedede díka anyị húru gúnyere ihe odee jiri akó na uche ya dee mana ederede bụ ihe onye ọzọ e dere nke ndí ọgụụ jiri rụo ọrụ.

Ntughari bụ otu n'ime ederede Igbo. Ntughari díka aha ya siri dì bụ mmadú isite n'otu asusú degharia ederede maqbú edemedede n'asusú ọzọ a choro ka o dee ya. Ntughari bụ ịsúghari ihe dì n'otu asusú ka ọ dì n'asusú ọzọ e nyere iwu ka a súgharia. Mgbe odee na-eme nke a, ọ ga-ehi asaa n'anya hú na echiche, nghota na mpútara ederede maqbú edemedede ọ na-atughari ga-abu otu ma n'asusú mbufe ma n'asusú ọnata.

Maka ntughari asusú Bekee n'asusú Igbo, o nwere ihe mgbakwasí ụkwu dì mkpa nke onye na-eme ntughari n'asusú ndí a ga-agbakwasí ụkwu.

1. Okwu Bekee na nke Igbo na-adịtụ iche. Onye na-atughari edemedede maqbú ederede n'Igbo ga-eji usoro Igbo wee tugharia ihe e nyere ya.
2. Mgbe e nyere gi ihe ka i tugharia, ihe mbu onye na-eme ntughari ga-eme bụ iji nwayo ọ gudaa ihe ahụ e dere na Bekee nke ọma.
3. Onye na-eme ntughari agaghị etinye echiche nke ya maqbú wepụ ewepụ.
4. Mgbe ọ na-atughari, ọ ga-achoputa ma ederede ahụ ma e dere ya na ndinijihu, ndínaazu maqbú ndiugbua.
5. E nwere ilu, ụkabuiju, asinilu, na atumatuokwu Bekee, a ga-eji nke Igbo ya na nke Bekee ahụ nwere otu echiche na mpútara tugharia ya.
6. E nwee aha aka, a ga-ahapụ ya ka ọ díkwa ka ọ dì. A naghi atughari aha aka atughari ma e nwere ike ide ya na nsupe Igbo. Ịma atụ: Peter bụ Pita.
7. Oge dì n'afọ, aha ọnwa na aha ụbochị ga-adíkwa ka ha dì ma e nwere ike jiri nsupe Igbo dee ha. Ịma atụ - December – Disemba dgz.
8. E nwee nzere, e nwere ike ide ya n'Igbo díka:

Mr – Mz/Maazi

Mrs – Odz/Odoziaku

Miss – Nwaada

Master – Maazi nta

9. A ga-edē aha mkpirisi etu o dī. Ima atu: U.B.A.; U.N., U.N.N. dgz. N'otutu ihe ndi e nwere ike idezi n'asusū Igbo, odee ga-edē ha maka na o bụ uzō dī etu a ka asusū obula si eto.

2.2 Mbunuche

Mbunuche Iheomumụ a bụ na mgbe Iheomumụ a ga-abia n'isi ngwucha, umu akwukwọ tosiri

- Ikowaputa ndiche dī n'etiti ederede Igbo na edeme Igbo dika oru mmata.
- Ideputa ndiche dī n'etiti ntughari ahirikwu naani, ntughari odinogbara na ntughari odiniigha.
- Ihuta ka isite n'otu asusū mee ezigbo ntughari ga-enwe ezigbo nghota nwere ike isi gaa.

Ndina Kpomkwem

2.3 Nkenydi ntughari Igbo na nkowa n'uju ntughari odiniigha Igbo

2.3.1 Ntughari ahirikwu naani (Sentence translation)

Ntughari ahirikwu bụ otu n'ime ntughari a na-enwe n'asusū Igbo. Udi ntughari a na-agbado ụkwu n' obere ahirikwu nke e nyere ka a tugharia. Mgbe ụfodụ, a na-edeputa ahirikwu ndi a ma si odee tugharia ha n'uzo di mma. Ima atu:

- a. When a goat that does not eat yam follows the one that eats yam, it learns to eat yam.
- b. There is no smoke without fire.
- ch. My niece put to birth today.

Mgbe ụfodụ n'udi ntughari ahirikwu, a na-enye ahirikwu maka ntughari ma nyekwa ntughari ha n'uzo dī iche iche, ka onye na-eme ule horozie ntughari nke dabara adaba bụ ezi ntughari nke ahirikwu ahụ.

Ima atu: Too often Nigerians are faced with political unrest.

E nwere ike nye onye na-eme ntughari ihe ederede o ga-esi na ha horo nke bụ ntughari maka ahirikwu Bekee ahụ e nyere dika;

- a. E nweghi ezumike ochichi na-adị mgbe dum na Naijiria.
- b. O nweghi mgbe a na-ekwe ka ochichi Naijiria zuru ike.
- ch. Ogbaghara ndoro ndoro ochichi na-adikari mgbe obula na Naijiria.
- d. Kwa mgbe, ogbaghara n'ochichi obodo na-echekariri umu Naijiria aka mgba

E nwere ike ihota nke ikpeazu n' ihe ndi a e nyere dika nke kacha daba na ntughari okwu nke e dere na bekee.

Nnwale onwe 1

Tugharia ahirikwu ndi a n'asusū Igbo.

1. My daughter was delivered of a baby girl yesterday.
2. I should have come before now.

2.3.2 Ntughari odinogbara (Translation of verse)

Udi ntughari ozø a na-enwe n'asusū Igbo bụ ntughari odinogbara. Odinogbara ederede na-adị n'udi abụ. Na ntughari odinogbara o, onye na-eme ntughari ga-edeputa ntughari ahụ n'ogbara n'ogbara dika o si huta ya

na bekee. Ntugharị ederede nke Igbo ga- ezipütakwa echiche na nghota
zuru oke dika nke e nyere na bekee siri dị.

Ima atụ 1:

Little bird on a tree
Sing song for me
Little bird on a tree
Sing song for me
Little bird on a tree, on a tree, on a tree
Little bird on a tree, on a tree, on a tree
Sing song for me.

Ntugharị ederede a ga-adị etu a:

Nwa obere nnunụ nō n'osisi
Kweere m ukwe
Nwa obere nnunụ nō n'osisi
Kweere m ukwe
Nwa obere nnunụ nō n'osisi, nō n'osisi, nō n'osisi
Nwa obere nnunụ nō n'osisi, nō n'osisi, nō n'osisi
Kweere m ukwe

Ima atụ 2: Ederede na-ezipūta ọfọ nwa amaala Igbo na-agorọ onye ọbịa

My guests, you are welcome.

I feel satisfied that you came.

You are welcome.

In the Igbo proverb, we say

A visitor should not be a threat to his host

In his going let him not develop a hunchback

You will live long life

Let no one die premature and

Let no one get lost.

You are welcome.

Ntugharị ederede a ga-adị etu a:

Ndị ọbịa m, nnqo nụ.

Afọ juru m na unu bjara.

Nnqo nụ.

Ndị Igbo na-atụ ilu sị

Ọbjara be onye abiagbula ya

Mgbe ọ ga-alà mkpu mkpu apula ya n'azụ.

Unu ga-ebi ogologo ndụ

Onye anwuchula ma onye efula

Nnqo nụ.

Ọ dị mkpa ịrụtụ aka na ntugharị nke a abughị nke ọdinigha kama o socha
n'udị ntugharị igbo ndị e nwere ike inwe n'ederede Igbo.

Nnwale onwe 2

Tugharia ederede a n'asusu Igbo

My daughter, listen to me

A stitch in time saves nine

Be sure of people you go with

It is by your friends
 That you are known
 Tell me your friends
 I will tell you who you are
 A word is enough for the wise.

2.3.3 Ntugharị ọdịnịigha ederede (Prose translation)

Ederede ọdịnịigha bụ ederede nke dị n'igha mana otu echiche jikorọ ederede a ọnụ. Ahịrịokwu ederede ọdịnịigha anaghị ebidocha n'otu ebe. Ha na-adị na nkebi edemede na nkebi edemede. Otu nkebi edemede na-eziputa ọkpụrụkpu okwu metụtara nkebi ọzọ na-esote ya. Echiche nkebi ederede ọdịnịigha na-ebido ebe nke ọzọ kwusiri nke ga-adị na nkebi nke ya kwadokwa echiche jikorọ ha ọnụ.

Mgbe mmadụ na-atugharị ederede ọdịnịigha, ọ ga-eme ya ka ntugharị ya díkwa na nkebi edemede na nkebi edemede díka nke ederede ahụ e nyere ka a tugharia. O ga-enwekwa nghọta na echiche díka ederede ahụ e nyere ka a tugharia .

Omumaaatu A:

Jesus looked round and saw rich people dropping their gifts in the temple treasury. He also saw a very poor widow dropping in two little copper coins.

He said, “I tell you that this poor widow put in more than all the others.” For the others offered their gifts from what they had to spare of their riches, but she, poor as she is, gave all she had to live on”.

Maka ntugharị ederede a, a ga-enwe nkebi ederede abụo díka ọ dí na na bekee nkwa ka a kowara n'ihe mgbakwasị ụkwụ ntugharị. Agaghị atugharị aha aka díka aha mmadụ maobụ aha obodo. E nwere ike dee ha na nsupe Igbo maobụ hapụ ha ka ha díkwa ka ha dí.

Lee ntugharị ederede (A)

Jizos lere anya hụ ka ndị ogaranya si etinye onyinye ha n'igbe onyinye. Ọ hukwara otu nwaanyị ogbenye di ya nwụrụ anwụ nke bijara tanye naani afụ abụo.

Ọ gwara ndị na-eso ụzọ ya si, “N'ezie agwa m unu nwaanyị ogbenye a etinyela ego karịa nke ndị ọzọ niile tinyere. N'ihi na ọtụtụ ndị ọzọ sitere n'ego maputara ha nye onyinye ha, ma nwaanyị ogbenye a enyela ihe niile o nwere.

Omumaaatu (B)

After the test, the teacher called the entire students together and warned them for the last time about students' malpractice in any examination. He told them that any student caught in the future will be expelled.

In the next test, the class prefect was caught in the net and was given the boot. He pleaded guilty but asked for leniency promising to turn a new leaf.

His pleadings and the fact that he was the class prefect notwithstanding, he was shown the door. The class teacher then emphasised that whoever is caught no matter his position will be made to face punishment.

Ntughari ederede a ga-enwe nkebi edemeđe ato dika nke e nyere na Bekee. Onye na-eme ntughari ga-agba mbô hû na e nwere ezigbo ntughari ga-enwe echiche na nghota yitere maobu gosiri ederede a.

Ntughari B

Ka e mechara obere nnwale nke klaasi, onye nkuzi ha kpokobara umu akwukwo niile wee doq ha aka na ntî nke ikpe azu maka idî na-eme mpô n'ule. O gwara ha na a ga-achu nwa akwukwo obula a ga-anwudo n'odinjihu.

N'ihe nnwale ozô, onyeisi umuakwukwo nke ndî klaasi ka a nwudere wee chuo ya. Nwata akwukwo a kwetara na ikpe mara ya ma riø ka e meere ya ebere. O kwere nkwa iwepu aka enwe n'ofe.

N'agbanyeghi ihe niile o riøo tinyere n'ezie na o bu onye isi umu akwukwo klaasi, a churu ya. Onye nkuzi klaasi ahû were kwudosie ike na onye obula e jidere, n'agbanyeghi onye o so ya buru, na a ga-achukwa onye ahû ka e si chuo onye nke ahû.

Ihe e ji Iheomumụ a eziputa bu na ntughari so na ihe ederede nwere ike idî n'udi odinjigha. Mgbe oru e nyere ka a tugharia di n'igha, ntughari oru ahû ga-adikwa n'igha.

Nnwale onwe 3

Tugharia ederede a n'asus Igbo:

All of us often make mistakes, but if a person never makes a mistake in what he says, he is perfect and he is also able to control his whole being. We put a bit into the mouth of a horse to make it obey us, and we are able to make it go where we want or think of a ship big as it is and driven by such winds, it can be steered by a very small rudder and it goes wherever the pilot wants it to go.

So it is with the tongue small as it is, it can boast about great things. The tongue is like a fire occupying its place in our whole being.

2.4 Mmechi

Otu mgbe ka umu akwukwo na-amabanye na ntughari na-aghotaghî isiokwu a nke oma. Nke a abughî ezigbo usoro maka ime ezigbo ntughari n'asus obula. Onye obula na-eme ntughari kwesiri ighota ederede ahû nke oma site n'igü ya ugboro ugboro tupu o mebe ntughari ahû.

Ezigbo onye ntughari ga-abu onye maara asus e ji dee ihe marakwa asus a siri ya tugharia ya na ya. Imma atu, onye na-eme ntughari na bekee gafere n'asus Igbo ga-abu onye maara asus abu ndî a nke oma. O ga-abu onye maara iwu nsupe na iwu na-achî asus ndî a nke oma ka ihe o na-eme na ntughari nwee ezigbo otu echiche na nghota n'asus abu e ji eme ntughari ahû.

2.5 Nchikota

Ntughari bu otu n'ime ederede maobu edemeđe Igbo. O bu isite n'otu asus tugharia maobu sugharia okwu n'asus ozô. Iheomumụ a arutugo etu e si eme ntughari aka ya na uzô ntughari di iche iche e nwere n'asus Igbo. Ntughari ndî a gunyere ntughari ahiri naani, ntughari odinogbara na

ntughari ọdiniigha. O bụkwa ebumnuche Iheomumụ sa ime ka ụmụ akwukwọ mara ihe mgbakwasị ụkwụ dị iche iche mgbe ha na-eme ntughari site n'asusụ ọbụla e nyere gafere n'asusụ Igbo.

Ihe Omume

1. Tugharịa ahịrịokwu a n'asusụ Igbo:
  - a. My daughter was delivered of a baby girl yesterday.
2. Jiri ezigbo ahịrịokwu dabara na ndị a gosiputa ntughari ahịrịokwu a; “I should have come before now”.
  - a. Agaara m abịa tupu oge a.
  - b. Agaara m abịa kemgbe ahụ.
  - c. Aka m ịbia ebe ahụ.
3. Tugharịa ederede a n'asusụ Igbo.
- 3i. My daughter listen to me

A stitch in time saves nine
   Make sure whom you go with
   It is by the company you keep
   That you are known
   Your friends tell a lot about you.
- 3ii. Jesus looked round and saw rich people dropping their gifts in the temple treasury, and he also saw a very poor widow dropping in two little copper coins. He said, “I tell you tha this poor widow put in more than all the others.”
   For the others offered their gifts from what they had to spare of their riches, but she, poor as she is, gave all she had to live on”.

2.6 Nrụtụaka

Goodnews Bible.

Ngoesi, M. C. (2000). *Nchikota Iheomumụ nke asusụ Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Okonkwo, M. N. (1975). *A complete course in Igbo grammar for secondary schools and teacher training colleges*. Lagos: Macmillan Nigerian Publishers Ltd.

Xiaoshu, S. C. D. (2003) *Literary translation*.www.translationjournal.net/journal/23style.htm.

2.7 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 2

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

Tugharịa ahịrịokwu ndị a n'asusụ Igbo.

- a. Nwa m nwaanyị mürü nwa nwaanyị ụnyaahụ.
- b. Aka m abịa tupu oge a.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

Tugharịa ederede a n'asusụ Igbo

Nwa m nwaanyị gee m ntị
   E mee ngwa ngwa e meghara ọdachi
   Mara ndị gi na ha na-eme enyi
   O bụ site na ndị enyi gi
   Ka a ga-esi amata gi
   Gwa m ndị bụ enyi gi

A ga m agwa gi onye i bụ

A tuqoro omara o mara.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

Tugharia ederede a n'asusu Igbo:

Ufodụ oge anyị niile na okwuhiie ọnụ, mana o bụrụ na mmadụ okwuhienuhi ọnụ n'ihe o na-ekwu, o pütara na o zuru oke ma o nwekwaziri ike ijikwata onwe ya niile ọnụ.

Anyị na-etinye igwe n'ọnụ inyinaya iji mee ya ka o ruwere anyị isi, nke ga-eme ka anyị nwere ike ime ka ya ka o gaa ebe ọbüla anyị chọro maobụ chee echiche maka ụgbọ mmiri etu o siri buo ibu, ikuku na-ebu ya, nwa obele igwe dị n'azụ ya nwere ike iduru ya na-agaa ebe ọbüla onyeisi ụgbọ chọro ka o gaa.

Ya bụ na e nwere ike iji obele ire mmadụ a, tuo ọnụ banyere ihe ukwu.

Ire mmadụ dị ka ọkụ weere ọnọdụ ya n'ihe dum banyere anyị.

YUNIT 3 NKENUDI ỌDINIIGHA EDEREDE IGBO DỊKA ỌRỤ NKA

Ndịna

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Nkenudi ọdiniigha ederede Igbo site n'ogo ya
  - 3.3.1 Ọdiniigha ntakiri
  - 3.3.2 Ọdiniigha ogologo
- 3.4 Nkenudi ọdiniigha ederede Igbo dika ọrụ nka site na ndịna ya
  - 3.4.1 Iduuazi íké na mgba ama (Novel of Espionage)
  - 3.4.2 Iduuazi mkpa ochi
  - 3.4.3 Iduuazi ikpè na nkocha (Satire)
  - 3.4.4 Iduuazi anumany
  - 3.4.5 Iduuazi akukọ ifo
  - 3.4.6 Iduuazi mmefe oke
  - 3.4.7 Iduuazi sayensi
  - 3.4.8 Iduuazi agburu
  - 3.4.9 Iduuazi agha
  - 3.4.10 Iduuazi ariri
- 3.5 Nkenudi ọdiniigha ederede Igbo site na emereme
  - 3.5.1 Iduuazi emereme
  - 3.5.2 Iduuazi ụwa nrọ (Fantasy)
  - 3.5.3 Iduuazi njikorọ emereme na ụwa nrọ
- 3.6 Mmechi
- 3.7 Nchikota
- 3.8 Nrutuaka
- 3.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 3

3.1 Mkpolite

E nwere otutu ọdiniigha ederede Igbo dika ọrụ nka dị iche iche. Ọ bụrụ na e kewaghị agumagụ dika ọrụ nka a n'ụdị n'ụdị, ọ ga-ahịa ahụ ịmata nke bụ nke. Dika o si metụta ọdiniigha Igbo, Emenanjo (1982) kewasiri ọdiniigha olorọ ọhụrụ Igbo dika ọrụ nka n'uzo ato: site n'ogo ya, site na ndịna ya na site na emereme ya. Nkenudi a na-enye aka ịmata ebe iduuazi Igbo nke obụla dabanyere na ya. Nkewa ndị a apụtaghi na enweghi ka otu nkenuudi si metụta ibe ya.

3.2 Mbunuche

Na ngwucha nkebi Iheomumụ a, i nwere ike huta;

- ọdiniigha Igbo site n'ogo ya
- ọdiniigha Igbo site na ndịna ya
- ọdiniigha Igbo site na mmereeme ya

Ndịna Kpomkwem

3.3 Nkenudi ọdiniigha ederede Igbo site n'ogo ya

A bia na nkewa ọdiniigha ederede Igbo gbadoro ụkwụ n'ogo ya, e nwere ike inwe ọdiniigha ntakiri/nkenke (novellete) na ọdiniigha ogologo (novel).

3.3.1 Ọdịnịigha ntakịri

Ọdiniigha ntakịri bụ iduuazị ndị ahụ na-anaghị eto ogologo. Ọdiniigha ntakịri anaghị enwe ọtụtu isiokwu na ndinaiosiokwu. Ọdiniigha ntakịri anaghị enye ohere ka a hapụ isi sekpu ntị a na-akọ kowa ihe ọzọ. N’Igbo, ọdiniigha ntakịri gụnyere: *Ala Bingo na Elelịa na Ihe O Mere* nke D. N. Achara dere nakwa *Nkapi Anya Ukwu* nke Chianakwalam dere.

3.3.2 Ọdiniigha ogologo

Ọdiniigha ogologo bụ iduuazị ndị ahụ nke ihu akwukwọ ha ruru iri isaa gbagowe. N’ọdiniigha ogologo Igbo, agwa dị n’akụkọ na-agbanwe. E nwekwara ike isite n’ihe a na-akọ banye n’ihe ọzọ. Ọzọ dika ibe ya bụ na a bịa n’ọdiniigha ogologo, nhazi akụkọ na-ezu ezu nke na a na-enwe mbido, etiti, orurugha na mkpebi. Ọmụmaatụ ọdiniigha ogologo ederede Igbo gụnyere: *Isi Akwụ Dara N’ala* nke Tony Ubesie dere, *Omenükọ* nke Pita Nwana dere, na *Ihe Ojọq Gbaa Afo* nke Chinedu Ofomata dere.

Nnwale onwe 1

1. Gịnị bụ ọdiniigha ntakịri?
2. Kedu ndịiche abụọ dị n’etiti ọdiniigha ntakịri na ọdiniigha ogologo?

3.4 Nkenụdị ọdiniigha ederede Igbo dika ọrụ nka site na ndịna ya

3.4.1 Iduuazị Nké na Mgbama (Novel of Espionage)

Nke a bụ ụdị iduuazị e nwere ike ikọ maka ndị bijara n’obodo ọzọ na nzuzo iji chọpụta ihe ndị na-eme n’obodo ndị ahụ dika ike ha, etu gọomentị ha si dị, akụ na ụba ha dgz. Nwadike (1992) mere ka a mata na o nwere ike ịbü onye isi obodo ga-ezipụ ndị ga-agà ụdị njem a n’obodo ọzọ. N’ụdị iduuazị a, a na-ahukarị onye/ndị njem na-ezutekarị ntaramahụhụ dị iche iche n’ụdị ije a. Na bekee, e nwere ihe dika *The Thirty-nine steps*, *The Deadly Affair*. N’Igbo e nwere ike işi na iduuazị Elelịa na ihe o mere dabakwara na ebe a. Ọ bụ eze obodo Elelia zipụrụ Elelịa ka o mee njem nchopụta nwagbogho nke bi n’ebe mmiri Ekoi. Njem nchopụta a Elelịa mere adịghị mfe ma otu. Ka o sila dị, ụdị iduuazị a adịbeghi ọtụtu n’ọdiniigha Igbo.

3.4.2 Iduuazị Mkpa Ochi

Nke a bụ ụdị iduuazị na-akọ ihe na-akpalikari mmadụ ochị ya na ihe obi oma. Ọnwụ anaghị adịkabe na ya. Ọnwụ digodu ya, ọ na-abụba ọnwụ onye o ruuru. Akụkọ ya na-ebikari n’ihe mkpa obi oma dika, *Omenükọ* na ụkwa ruo oge ya ọ daa dgz

3.4.3 Iduuazị Ịkpè na Nkọcha (Satire)

Ụdị iduuazị a na-ekpe ikpe ma na-akọcha ọnodụ ihe maqbụ onye na-anaghị eme ihe otu o kwesiri, maqbụ ihe adịghị etu o kwesiri. N’ụdị iduuazị a, e nwere ike ịkpècha nwoke, nwaanyị, ụlo ụka, gọomentị gbasara ihe ojọq ha na-eme. Dika o si dị n’*Anụ Gbaa Ajo Osọ* nke Chinedum Ofomata dere, a kochara ndị ezumohi Ikpendụ onye ji izu ohi na-etinye ndị obodo ya n’ọnodụ obi erughị ala. N’*Uru Nwa* nke Maduekwe dere, ebe ahụ ka odee nọ katọọ akparamagwa Wogu onye chülara nwunye ya

na-ebughị uzo mata ma ebubo o boro ya ọ bụ ezie. Maduekwe katokwara akparamagwa inwe obi okwute.

3.4.4 Iduuazi Anumamanu

Udị iduuazị a abuchaghi maka ụmụ anumamanu. Ọ bughị naanị maka ụmụ anumamanu ka o nwere ike ikọ maka ya. E nwekwara ike iji ụmụ anumamanu mere agwa n'akukọ ya. Ọmụmaatụ nke a n'Igbo bụ *Mmadụ Ka A Na-arịa* bụ ntugharị Chuma Okeke tugharị *Animal Farm* nke George Orwell dere. N'iduuazị a e ji ụmụ anumamanu gosiputa ndorondorọ na ekworo e nwere ike iħuta na ndụ mmadụ.

3.4.5 Iduuazi Akukọ Ifo

Nke a na-agbado uko n'akukọ ifo. Ihe a na-akọ na ya na-eyitebe ihe a na-ahụ n'akukọ ifo. Ọmụmaatụ ya gunyere: *Ala Bingo, Elelia na Ihe O Mere, Osondụ* dgz. N'*Elelia na Ihe O Mere*, a hütara ụfodụ akukọ a na-ahụ n'akukọ ifo na ya dika mmadụ inụ asusu ụmụ nnunu nakwa nnunu inyere mmadụ aka ibuputa azu loro kalarị a na-achọ achọ dgz.

3.4.6 Iduuazi Mmefi Oke

Nke a bụ iduuazị ebe e nwegasịri ihe na-akpalite mmuo ebe ọ dị ukwu ma bürü nke agwa diga na ya na-abụ nke e mere ha akaria etu ha nwere ike ịdi n'udị ha na nkịti. Ọmụmaatụ: *Elelia na Ihe O Mere, Ala Bingo* dgz. N'*Ala Bingo*, e mefere ihe oke mgbe D. N. Achara kwuru na Eze Ogara N'afọ Lota N'afọ bi n'eluwie ma birikwa n'uwu.

3.4.7 Iduuazi Sayensi

Iduuazị a na-akọ akukọ njem e mere maka ichoputa otutu ihe ekere digasi iche iche n'uwu dika ọnwa maobụ planeeti ndị ọzo. Udị nchoputa a bụ nke a na-ebu n'obi iji ihe a choputara ruputa maobụ meputa otu ihe maobụ ọzo. Ntọala akukọ a nwere ike ibu n'ọnwa, mmiri, urukpuru, ógbà, dgz. Ọmụmaatụ bụ *Twenty Thousand Leagues under the Sea*. Nke a si n'aka onye France aha ya bụ Jules Verne. O dere maka ihe ndị bi na mmiri. A hütabeghi onye Igbo dere ụdị iduuazị a n'Igbo.

3.4.8 Iduuazi Agburu

Nke a bụ ogologo akukọ maka agburu akụ na ụba ha dị ukwu site n'otu ọgbọ ha ruo ọgbọ nke anụ ha. E nwebeghi ụdirị iduuazị a n'Igbo.

3.4.9 Iduuazi Agha

Nke a bụ iduuazị na-akọ gbasara ihe mere n'agha. Ka a luchara ọgu Biafra na Naijiria, otutu ndị odee iduuazị Igbo ejirila ihe mere n'oge ahụ dee iduuazị. Ọmụmaatụ iduaazị a bụ *Jụo Obinna na Isi Akwụ Dara N'ala* nke Tony Ubesie dere. Na Jụo Obinna, Ubesie kowara ka Obinna siri jiri aghugho na-agbanari ndị soja ka ha ghara ikporo ya gawa agha. Mgbe e mechara kpuru ya, odee gosiputara etu e si lụo agha na ihe ndị lụrụ agha hụrụ n'ogbu agha. Iduuazị Ogbonnaya Okoro nke a kporo *Nwata Tichaa Akị Tufo Nkume* bükwa ọmụma atụ iduuazị agha.

3.4.10 Iduuazi Ariri

Nke a bụ iduuazị nke ihe mere na ya na-agụ anya mmiri. O nwere ike bürü na mmadụ dị oke mkpa nwuru maobụ na ọdachi dakwasara obodo. Na *Jụochi* nke Nzeakọ dere, mgbe Ekwuigbo, di Udumma nwuchara, Udumma na nwa ya nwaanyị bụ Jụochi banyere n'oke akwa ariri. Nke bụ

mbụ bụ na ụmụnna Ekwuigbo, Okpananjo na Ochieburu bijara nakorọ ha ala ha n’ihị na Udumma amụtaghi nwa nwoke. Mgbe Jụochi na-agbara Adamma odibo, ariri ya gawara n’ihu n’ihị na Adamma mere ya ka ọ hụ ntị ya.

Nnwale onwe 2

Deputa nkenudị ọdịnịigha Igbo ise dika ọru nka site na ndịna ya, ma nye ọmụmaatụ nke ọbula.

3.5 Nkenudị ọdịnịigha ederede Igbo site n’emereme ya.

Uzo ọzọ e nwere ike isi kewa iduuazi bụ site n’uzo emereme ya. Ya bụ ụzọ nke nwere ike ime eme na nke enweghi ike ime. N’ebe a, e nwere: iduuazi emereme (realistic novel), iduuazi ụwa nrọ (fantasy), na iduuazi njikorọ ụwa nrọ na emereme.

3.5.1 Iduuazi emereme

Iduuazi emereme bụ ụdị iduuazi ahụ na-akowaputa ụdị ihe ndị nwere ike ime na ndụ mmadụ nkịtị. Ihe ndị a na-akowaputa n’ụdị iduuazi a bụ ihe na-eme n’ụwa mmadụ. N’ụdị iduuazi a, dika Nwadike (1992:69) siri kwu, “agwa ndị a na-ahụ bụ mmadụ nkịtị, onye Chineke kere na-adighị ike; onye ihe o nwere ike ime bụ nke mmadụ nkịtị nwere ike ime.” Ọ gara n’ihu ikwu na a bịa na emereme, ọdachi na-adị, nsogbu na-abịakwasị mmadụ; onwụ na ihe ụfụ na-adị; esemokwu, agha, ekworo, ohi, anya ụfụ, ndorọ ndorọ, ọri, ahụhụ, mkpagbu, agụ, na ọdachi ụwa dí iche iche. Ihe niile ndị a na-abịakwasị mmadụ. Site na mgbalị ya dika mmadụ na site n’enyemaka Chineke, mmadụ na-enwe ike site n’ihe ndị a pụta. Mgbe ụfodụ, ha erie isi onye ahụ. A na-enwe ọnụ, ihe ọma na ọganịihu. Ọ dí mkpa ịrụtụ aka na n’iduuazi emereme, ihe niile na-agha dika chi si kee ya n’ụwa mmadụ. E nweghi enyemaka agbara na anwansi nke ga-eme ka ihe ghara iso usoro ya.

Otụtụ iduuazi Igbo dabara n’ụdị emereme. *Omenükọ* bụ akukọ ihe na-eme na ndụ. Ọ dighị ụwa nrọ dí n’ime ya. Mgbe ihe niile Omenükọ ji aza ọgaranya fusiri n’ime mmiri, obi lọro ya mmiri nke na o chewere ka ọ gaezi zoputa onwe ya. Ọ bụ ya mere o ji refusie ndị na-eburu ya ibu n’ohu. Site na mgbalị na nchegharị ya, o mechara bürü aka ji akụ.

Ihe Ọdịlora koro n’*Okpa Akụ Eri Eri* bụ ihe ndị na-eme na ndụ ụwa a. E nwere ndị dika Akubuzo ndị na-agbara ndụ kpaa akụ. N’*Adaeze*, ọ bụ ihe a na-ahụta na ndụ iħu nwoke dika Uchechukwu onye kwenyere na iżu nwaanyị n’akwukwọ bụ imefu ego n’ihị na ọ bụ nwoke ọzọ nwe nwaanyị. Iduuazi Igbo ndị ọzọ e nwere ike iħuta ihe ndị na-eme na ndụ mmadụ gunyere *Odị Ụkọ na Mba, Ụwa bụ Agha, Onye Rere Nkita Zuta Enwe na Mmiri Okụ E Ji Egbu Mbe*.

N’aka nke ọzọ, Nwadike (1992:105) kowara na edendụ bụ otu ụzọ e si emebe iduuazi emereme. Edendụ dí ụzọ abụo: edendụ onwe nke bụ mmadụ iji aka ya dee maka ndụ ya, na edendụ onye nke bụ onye ọzọ ide maka ndụ onye ọzọ. *Omenükọ* bụ edendụ onye Pita Nwata dere maka Igwegbe Odum, onye ntutu aha ya bụ Omenükọ. *My Odyssey* bụ edendụ onwe nke Nnamdi Azikiwe ji aka ya dee maka onwe ya. *Emeka* bụ

edenduonye nke bụ akụkọ gbasara ndu Ọdụmegwu Ojukwu nke onye ozọ dere.

3.5.2 Iduuazi Ụwa Nrọ (Fantasy)

Iduuazi ụwa nrọ bụ nkenüdi iduuazi ahụ nke ihe niile a koro na ya bụ nke na-enwegrị ike ime na ndu mmadụ nkịtị. N'iduuazi ụwa nrọ, mmadụ anaghị anwụ anwụ; ọ nwugodu, site n'otu ihe maobụ ozọ, o bilitekwa. Nwadike (1992:70) kwuru na ihe niile na-agà were were na-enwegrị nsogbu. Nsogbu digodu, agwa nzoputa na-abia zoputa onye nọ na mkpa. Ihe ndagide na mkpagbu na-abụ nwa oge, ihe niile adịrịkwa mma. N'udi iduuazi a, ọ dighị ihe na-enwegrị ike ime eme. Naanị ọla a gba n'aka maobụ okwu ọnụ ga-eweta akụ na ụba.

Ufodụ iduuazi Igbo ndị dabara ebe a bụ; *N'Ala Bingo*, Eze Ogara Orụ n'Afọ Lota n'Afọ bi n'eluiwe ma birikwa n'ụwa. Ihe niile mere n'akụkọ a dapuchara adapụ n'ụwa mmadụ. A bịa n'*Elelia na Ihe O Mere*, e nwere ebe a koro na Elelia na-anụ asusụ ụmụ anumānụ. E nwekwara ebe Elelia zokwasiri ụkwụ n'elu mkpiṣi o wee buru ya buga ya ebe dị iche iche. Ọmụmaatụ ndị ozọ pütara ihe na *Dinta na Osondụ*.

3.5.3 Iduuazi Njikorọ Emereme na Ụwa Nrọ

Na nkenüdi iduuazi a, ọ na-abụ a kotu ihe nwere ike ime n'ụwa mmadụ, a koro nke na-enwegrị ike ime na ndu mmadụ konye na ya. N'*Ukpana Okpoko Buuru*, Ubesie koro na mmuo Obijiofọ, nna Jideofọ pütara sere Jideofọ n'aka, pụo n'ezi gbaara ya ama maka agha na-akwadebe ịda.

N'Ahụbara Eze Ama, Oraka webatara akụkọ nwa ogbenye, onye sitere n'ike ọla agbara mmiri nyere ya wee baa ọgaranya. Onye iro ya zuuru ọla, e mechaas nkịta na nwa ologbo ya esie imi n'ala welata ya. Akụkọ ndị ozọ gara n'akwukwọ a bụ ihe ndị na-eme n'ụwa mmadụ.

N'*Uwadiiegwu* nke Obodo dere, akụkọ Nwadijobimma ('Ekweghị ekwe na-ekwe n'ute ekwere') na nke Ugoona na Ilo ('Oji ọsọ efo ero na-efo ero mmuo') bùcha akụkọ ụwa nrọ. Ha apughị ime eme n'ụwa nkịtị. Mana akụkọ ndị ozọ: 'Uwadiiegwu', 'Onye ọgo ya gburu' na 'E jighị ụtụtụ ama njọ ahịa bụ akụkọ emereme. Odee gwakötara ụdị akụkọ abụo a n'otu akwukwọ (Nwadike (1992:70-1).

Nnwale onwe 3

Kedu ndịche dị n'etiti ọdinịigha iduuazi emereme na ụwa nrọ?

3.6 Mmechi

N'imechi nkebi ihe ọmụmu a, a ga-achoputa na ọdinịigha ederede Igbo buru ibu nke na ọ buru na e tinyeghị ha na nkenuüdi ha, ọ ga-ahịa ahụ ịmata ihe ndị odee kacha ede gbasara ha. Uche anyị dabanyere na nke Nwadike (1992) onye kwuru na ọ dị mkpa ichetara nwata akwukwọ na ihe a abughị nkenüdi niile iduuazi Igbo. N'otu aka ahụ kwa, ọ dị mkpa ịrụtụ aka n'ebé a na ọ bughị iduuazi niile ka e nwere ike ikwụwa n'otu nkenuüdi. Otu iduuazi nwere ike ịdaba na nkenüdi abụo maobụ karia. Ozokwa, e nwere ike ijikota ọtụtụ iduuazi n'otu nkenüdi. Ọmụmaatụ; *Omenükọ* bụ edendu onye ma bürükwá nke nkocha na nke mkpa obioma dgz.

3.7 Nchikota

Nkebi Iheomumụ a akowaputala nkenudi ọdiniiigha ederede Igbo site n'ogo ya, ndịna ya na emereme ya. A bia na nkenudi ọdiniiigha Igbo site n'ogo ya, e nwere iduuazi ntakiri na iduuazi ogologo. A bia na nkenudi site na ndịna ya, anyị hụrụ iduuazi mkpa ochi, nkocha, agburu, agha, na ndị ọzo. Nkenudi ọdiniiigha Igbo site n'emereme ya gbadoro ụkwụ na iduuazi ihe ha na-akọ maka ya bụ ihe na-eme na ndu, nke ụwa nrọ na njikorọ emereme na ụwa nrọ.

Ihe Omume

1. Deputa ma kowaa ọdiniiigha ederede Igbo isii dabara na nkenudi site na ndịna ya
2. Nye ọmumaatụ iduuazi ndị nwere njikorọ emereme na ụwa nrọ

3.8 Nrutuaka

Nnabuihe, C. B. (2005). *Agumagu ederede Igbo: 1933-2003*. Lagos: Green Olive.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagu*. Nigeria: Ifunanya Publishers.

Nwana, P. (1933). *Omenükö*. Ibadan: Longman.

Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

1.9 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 3

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

a. Ọdiniiigha ntakiri bụ iduuazi ndị ahụ na-anaghị eto ogologo. Ọdiniiigha ntakiri anaghị enwe ọtụtụ isiokwu na ndinaiasiokwu. Ọdiniiigha ntakiri anaghị enye ohere ka a hapụ isi sekpu ntị a na-akọ kowa ihe ọzo.

b. Ọdiniiigha ntakiri anaghị enwe ọtụtụ isiokwu na ndinaiasiokwu mana a na-enwe ọtụtụ isiokwu na ndinaiasiokwu n'ọdiniiigha ogologo.

ii. Ọdiniiigha ntakiri anaghị eto ogologo, mana n'ọdiniiigha ogologo na-eto ogologo, ha bụ bụ iduuazi ndị ahụ nke ihu akwukwọ ha ruru iri isaa gbagowe

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

i. Iduuazi nke mmefe oke Ọmumaatụ *Ala Bingo* nke DN Achara dere.

ii. Iduuazi ariri Ọmumaatụ *Juochi* nke Nzeakọ dere

iii. Iduuazi mgbama Ọmumaatụ *Elelia Na Ihe O Mere* nke DN Achara dere.

iv. Iduuazi nkocha Ọmumaatụ *Anụ Gbaa Ajo Osọ* nke Chinedum Ofomata dere

v. Iduuazi nke mkpa ochi Ọmumaatụ *Omenükö* nke Pita Nwana Dere

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

Iduuazi emereme bụ ụdị iduuazi ahụ na-akowaputa ụdị ihe ndị nwere ike ime na ndu mmadụ nkịti. Ihe ndị a na-akowaputa n'ụdị iduuazi a bụ ihe na-eme n'ụwa mmadụ, ebe iduuazi ụwa nrọ bụ nkenudi iduuazi ahụ nke ihe niile a koro na ya bụ nke na-enweghi ike ime na ndu mmadụ nkịti.

MODULU NKE ATỌ (3) - NDỊNA/MMEBERE AGUMAGU ỌDİNİIĞHA DỊKA ỌRỤ NKA

Yunit 1	Nhazi ọdiniigha ederede dịka ọrụ nka
Yunit 2	Ọdịnaya/ndịna ọdiniigha ọrụ nka
Yunit 3	Agwa na akparamagwa
Yunit 4	Kesirihu
Yunit 5	Ntọala
Yunit 6	Asusụ

YUNIT 1: NHAZI ỌDİNİIĞHA EDEREDE DỊKA ỌRỤ NKA

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Usoro akụkọ n'ọdiniigha ọrụ nka
- 1.3.1 Mmalite
- 1.3.2 Ngawanye
- 1.3.3 Oruruga
- 1.3.4 Mkpebi/njedebe
- 1.4 Ndokorita
- 1.5 Nka akomakọ
- 1.5.1 Nkoobinelu
- 1.5.2 Mkpoghachi uche azụ
- 1.5.3 Obu ụzọ
- 1.5.4 Olu odee
- 1.6 Mmechi
- 1.7 Nchikota
- 1.8 Nrütuaka
- 1.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 1

1.1 Mkpólite

N'Iheomumu a, a ga-agbadokarị ụkwụ n'usoro nhazi akụkọ iduuazi dịka ọdiniigha ederede Igbo. Isiokwu ebe a bụ ilenyé anya na nka mma iduuazi ndị ahụ na-emē ka nhazi na ọgugụ akụkọ gaa n'usoro kwesiri ekwesi. Nke a ga-enyere ọguu aka ighota na iħuta ihe ndị a na-ekwu maka ya n'ihe ọ na-agụ. Mgbe a na-ekwu maka ndịna akụkọ ọdiniigha, a na-ekwu maka ihe ndị ahụ mebere ya bụ akụkọ wee nye ya ọdịdị ya. Otu n'ime ihe ndị a na-elebanye anya na ya bụ nhazi maqbụ usoro nhazi akụkọ. Nke a metutara etu akụkọ si gaa maqbụ etu e si hazie akụkọ ọdiniigha maqbụ usoro akụkọ batara na ngalaba agumagu ọbụla. Ọ bükari usoro a gbasoro wee hazie akụkọ. Usoro akụkọ na-ekpebite ọdịdị akụkọ ọbụla. Ọ bụ n'ihi nke a ka otutu mmadụ ji ahụta nhazi usoro akụkọ dịka ntọala agumagu ọdiniigha ọrụ nka. Ọ bụ na ya ka mmebere akụkọ ọdiniigha ndị ozọ na-agbakwasị ụkwụ.

1.2 Mbunuche

Na njedebe Iheomumụ a, i nwere ike:

- Huta onodụ nhazi ọdịnịigha weere n'ebe mmebere agumagụ ọdịnịigha nō.
- Kowaa ihe jikorø nhazi ọdịnịigha na ihe ndị ozø mebere ọdịnịigha maobụ akukọ.
- Rụtụ aka na ndịna/mmebere agumagụ ndị ozø.
- Huta ihe ndị ozø na-abata maobụ e nwere ike ịrụtụ aka n'okpuru nhazi usoro akukọ.

Ndịna Kpomkwem

1.3 Usoro akukọ n'ọdịnịigha ọru nka (plot)

N'ebe a, ihe a na-arụtụ aka bụ emereme ndị ahụ na-agakorita ọnụ maka imebe akukọ ọbụla n'onwe ya. Emereme ndị a na-agakorita ọnụ n'usoro ga-ejikota akomakọ na isiokwu ya ọnụ. Ọdịdị iduuazi maobụ ọru ọdịnịigha ọbụla na-agbadokarị ụkwụ na nhazi emereme ndị a n'usoro akukọ. Nke a mere na e nwere ike ikwu na nhazi usoro akukọ bụ ntọala akukọ ma bürü nke dì mkpa n'ọdịnịigha. O bụ n'elu nhazi usoro akukọ ka mmebere ọdịnịigha dika agwa, akparamagwa, ntọala, na ndị ozø gbadoro ụkwụ. Mgbe a na-ekwu maka nhazi akukọ, ihe ndị e nwere ike ilebanye anya na ha buga: usoro akukọ, ndokuriita, mkpoghachi uche azu na obuuzo.

A bịa n'usoro akukọ, e nwere ike ilenye anya na mmalite akukọ, ngawanye, orurugha na mkpebi.

1.4 Mmalite akukọ

Aha ozø e nwere ike ikpø nke a bụ Mkpólite akukọ. O bụ na mmalite/Mkpólite akukọ ka e nwere ike idubata isi agwa na ụfodụ agwa ndị ozø e nwere ike izute n'akukọ. O bükwa ebe a ka e nwere ike idubata ntọala akukọ ọ kachasi ntọala ọnodụ maobụ ntọala nsirikwụ. Na mmalite akukọ a kwa ka e nwere ike idubata maobụ huta nsogbu maobụ ndokuriita dì n'akukọ nke nwere ike buru akukọ nupu njem ka ugbo.

1.4.1 Ngawanye akukọ

N'ogo ngawanye akukọ, akukọ enupula njem ya. Emereme dì n'akukọ ariwala elu. Ndokuriita dì n'akukọ apütawanye ihe. N'ogo akukọ a, a matawala ọtụtụ agwa ndị dì n'akukọ; ma agwa ukwu ma agwa nta. N'ebe a, e nwekwara ike ikwu onye bụ isi agwa na onye bụ ọdọokoro. O bükwa n'ogo usoro akukọ a ka ndokuriita ndị nō n'akukọ na-esiwanye ike, nkoobinelu a na-adịwanye ike.

1.4.2 Orurugha

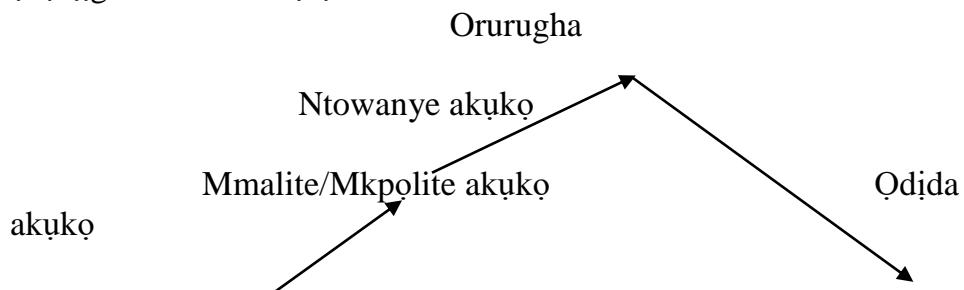
Ebe a na-ahụta dika orurugha akukọ bụ ọnodụ ahụ ndokuriita/nsogbu na nkoobinelu dì n'akukọ rịkarịchara elu. Oge a ka mmasi ọgụ n'ihe ọ na-agụ na-akachasi arị elu. Oge a kwa ka ọgụ na-aka enwe ihe mmetụta n'ahụ gbasara ihe ọ na-agụ. Oge a ka ọgụ ga-eji uche ya na-ajuzi ihe ga-

emezi. O na-adika oge Igbo na-asị na isi mkpi atola n’ite. Ajụjụ aburuzie ma isi mkpi ọ ga-anozи n’ite mgbe ebighị ebi ka a ga-akụwa ite weputa isi mkpi? Ya bụ na ọ bụ n’orurugha akụkọ ka odee na-akpali mmuo ọtụtụ ajuju n’obi ọguu.

1.4.3 Mkpebi/Njedebe akụkọ

N’usoro akụkọ, mkpebi akụkọ na-abukarị oge ọtụtụ ihe mgbagwoju anya dí n’akụkọ bidorola dowe anya. O bụ oge a ka ọnodụ ọtụtụ agwa nọ n’akụkọ bidoro dowe anya. O bụ oge a ka e nwere ike nwee mkpezi maobụ odido anya maka ndokuriتا ndị ahụ dí n’akụkọ. N’oge a ka ọguu nwere ike hütawa ọsisa maka ọtụtụ ajuju ndị ahụ o ji obi ajụ onwe ya. Ọtụtụ oge, ọ bụ ebe a ka a na-agba ihe niile n’anwụ. O nwere ike burụ oge eziokwu na-aputa ihe maobụ nkata ekpudo onye aghughọ. Mmechi maobụ mkpebi akụkọ nwere ike burụ n’oñu maobụ n’odachi. E nwere mgbe ọdachi ahụ na-abụ n’onwu isi agwa akụkọ ahụ.

E weputa ihe a na-ekwu ebe a, n’udị eserese e nwere ike işi na usoro akụkọ ọdiniigha nwere ike idị etu a:

Nnwale onwe 1

1. Gịnị na gịnị mebere usoro akụkọ ọdiniigha?
2. Kedu ihe e nwere ike ikpo ogo akụkọ ebe akụkọ nupurula njem, ebe ndokuriتا na nkoobinelu na-aputwanye ihe?
3. Kedu ihe abụo nwere ike ime n’ogo orurugha akụkọ?

1.4 Ndokuriتا

Onodụ ndokuriتا bụ ihe ọzọ dí mkpa ịrụtụ aka na ya mgbe ọbụla a na-ekwu maka nhazi akụkọ díka ọrụ nka. Akụkọ ọbụla na-enwe nka mma ndị na-enye aka n’otu ụzo maobụ ọzọ n’ime ka ọrụ agumagu na-atọ ụtọ ọguu, igere egere na ntị, maobụ ikiri ekiri. Ihe ndị a nwere ike imetụta akparamagwa agwa ndị dí n’akụkọ, ọnodụ ntọala akụkọ, usoro akụkọ dgz. Ma na ndokuriتا bụ otu n’ime nka mma metütara nhazi akụkọ ma na-enye aka ebe ọ dí ukwu n’iwelite ụtọ na mmasi a na-enwe n’orụ agumagu ọdiniigha. Na nkowa ndokuriتا, ọ bụ nsogbu, ihe nhị ahụ na ndogha niile na-abata n’akụkọ maka iji nye aka wee buru usoro akụkọ na-aga n’ihu wee ruo na mkpebi akụkọ. E wezuga ndokuriتا na-abata n’akụkọ, ọ díghị mfe akụkọ ahụ iga n’ihu maobụ nwee nkoobinelu. Ọ bụ ndokuriتا na-eme ka ọguu maobụ onye ngere akụkọ nogide n’akụkọ ahụ ka ọ mata ka e si püta na nsogbu ahụ batara n’akụkọ ahụ. E nwere udị ndokuriتا dí iche iche n’ akụkọ. Site n’onodụ a hütara ndokuriتا n’orụ akụkọ ọdiniigha ha

nwere ike ịbü: ndokuriita ime mmuo/ime onwe na ndokuriita elu ahụ. Ma site n' oge ndokuriita batara n'akukọ, enwere ike inwe ndokuriita praimari na ndokuriita seondiri.

1.4.1 Nkenuudi Ndokuriita site n'ọnodu ya n'akukọ

1.4.1.1 Ndokuriita ime mmuo/ime onwe

A na-ekwu na e nwere ndokuriita nke ime mmuo mgbe agwa nọ n'akukọ nwere ndokuriita, mkpagbu, ndogha, mgbalụ maqbụ nsogbu n'ime onwe ya. Ụdị ndokuriita dị etu a na-abukarị n'ime isi agwa maqbụ ọdọokoro ka a na-ahụtakari ya. N'ụdị ọnodu dị etu a, isi agwa ga-anọ n'oke ihe nchekasi ahụ maka nsogbu bịakwutere ya nke adighiri ya mfe ịma ihe ọ ga-eme ya eme. E nwere ike iħuta ụdị ndokuriita nke ime mmuo a ebe agwa a kpọro Omenuko nọ, n'iduuazi *Omenuko*. Dika isi agwa, Omenuko rere ụmụ ahịa ya, ụfodụ, ndị ibu ya na otu nwanna, ka o wee weta ego maka na ibu ahịa ya fusiri na mmiri nke ha dakpuru na ya. Ka o mesiri nke a, ọ banyere na ndokuriita nke ime mmuo, (nchekasi). N'ihu akwukwọ nke asaa, ọkọakukọ sıri:

Mgbe ha na-eje n'uzo, Omenuko nọ na-eche ihe ọ ga-eme banyere ụmụ ndị ozọ o refusiri. Mgbe ahụ, mmuo ya na-ama ya ikpe na ihe o mere adighị mma...

A gakwaa n'ihu akwukwọ nke itoolu, a ga-ahụ ebe Omenuko na-akoputara ụmụ nne ya ihe o mere o wee si, "n'ihi nke a ọnwụ ka m ndụ ụtọ ugbu a..."

Okwu ndị a e si n'*Omenuko* kebite na-egosi ndokuriita maqbụ mkpagbu nke ime mmuo nke na-agha n'ime ndụ isi agwa bụ Omenuko. Nsogbu a bụ nke sitere n'ihe Omenuko cheputara n'onwe ya mgbe o nwere ndokuriita nke sitere n'ihe mberede o zutere n'uzo ahịa. Mgbe Omenuko meziri ihe ojọq megide ụmụ ahịa ya, ya na ime mmuo ya anorozie na mgbà na ọgu. Ya na mmuo ya lugidere ọgu wee ruo mgbe o kpebiri ikorọ ụmụ nne ya arụ ọ kpara ma nɔrɔkwa n'elu ya kpebie na ọnwụ kaziiri ya mma karịa ndị obodo ịmata ihe o mere. Ọ bụ ndokuriita ime mmuo a mere ka Omenuko kwuputa ihe o mere nke mere ka ụmụ nne ya tuta alo ka ha gbapụ n'obodo ha nke ha mechara mee. Etu a ka ndokuriita si ebu akukọ na-agha wee ruo na mmechi akukọ ahụ ebe ndokuriita kwusiri n'akukọ ka a na-enweta mkpebi n'akukọ. Ya bụ, a bịa na ndokuriita nke ime mmuo, o nweghi onye maqbụ ihe ọ bụ ya na agwa o metutara, kamaqbụ agwa ahụ na ihe na-eri ya echiche n'ime onwe ya.

1.4.1.2 Ndokuriita nke elu ahụ

Nke a bụ ụdị ndokuriita nke na-anaghị esite n'ime onwe isi agwa maqbụ agwa ukwu nọ n'akukọ, kama ọ na-esite na ndị maqbụ ihe ndị gbara isi agwa maqbụ agwa ukwu ahụ okirikiri. O nwere ike site n'aka ọdọokoro maqbụ agwa ndị ozọ, ndị na-agbaso isi agwa mgbà. O nwekwara ike site n'ọnodu ndị gbara isi agwa gburugburu bụ ndị na-echere ya aka mgbà. Anyị lekwaa anya n'akukọ *Omenuko*, a hütara ụdị ndokuriita a ebe ogwe mmiri dobiri, Omenuko, ndị ahịa ya na ibu ahịa ya wee dakpua na mmiri. Ihe mberede dị etu a butere ibu ahịa Omenuko niile ifusi na mmiri na-enweghi nke ha ji aka. Ọ bụ ndokuriita nke a, na-esiteghị na mmadu ozọ

kama n'onodu Omenükö hütara onwe ya na ya (onodu ngafe ogwe mmiri na eriri ogwe mmiri ịdobi) dubara Omenükö n'agwa ojọọ nke o ji cheputa ma ree ụmụ ahịa ya.

E nwere ike ihyakwa ụdi ndokurita a dì n'etiti isi agwa na onodu gbara ya gburu gburu n'iduuazi *Nwata Kpata Ego* nke Okoro, Mark Ogbonnaya dere. Na mmalite akukọ ahụ, a hütara ndokurita n'etiti isi agwa bụ Uchendụ na onodu a munnyere ya na ya. Uchendụ nọ n'ihe mgbu nke obi. Ochichọ obi ya niile bụ isoro ụfodụ ndị enyi ya dika Okoro gaa akwukwọ mana onodu ụbijam a munnyere ya n'ime ya enyeghi ya ohere. N'ihu nke mbụ, akukọ a sị “...ma nsogbu bụ na nna ya erighi nri tọrọ ma ya fodu ịnyu nsị ten....” Ndokurita dì n'etiti Uchendụ na onodu ojọọ cheere ya aka mgba iga n'ihu dubara isi agwa a na ndokurita ime onwe. Uchendụ na mmuo ya bidoro gbariwa ihe ọ ga-eme onodu a buteere ya ọgbatuhie. N'ihu akwukwọ nke abụo, a ga-ahụ na ọkọakukọ sị, “O teela nne ya bidoro juwa ya ihe kpatara ya oke echiche” (ndokurita nke ime mmuo). Ndokurita nke a n'aka nke ọzọ dubara ya na ndokurita isi agwa na agwa ndị ọzọ gbara ya gburu gburu. Agwa ndị a bугa nna ya na ụmụ nne ya niile. Ndị a niile busoro Uchendụ agha maka na o mepere ọnụ ya sị na ya chọrọ igu akwukwọ. O nweghi onye n'ime ha kwetere nke a ọ na-ekwu. Nsogbu dagidere n'etiti ha wee ruo mgbe Okeke nwanne Uchendụ chọrọ ibgu ya nke butere opupụ Uchendụ n'ezi na ụlo a mürü ya. Ụdi ndokurita dì iche iche dagidere n'akukọ a wee ruo na njedebe akukọ mgbe Uchendụ weterela ihe ọ na-achọ na ndụ ya.

1.4.2 NKenụdi ndokurita site n'oge ọ batara n'akukọ

1.4.2.1 Ndokurita praimari

E nwere ike ikpo nke a ndokurita nke mbụ maobụ ötu ndokurita ndị nke mbụ n'akukọ. Ọ bụ ụdi ndokurita a na-arụ ọru mkpalite nsogbu ndị ọzo noga n'akukọ. Ndokurita praimari na-agba ama onye/ndị na ihe bугa isi a hụrụ kwaba okpu n'akukọ. Omumaa, n'iduuazi, *Odi ukọ na mba*, a hütara ụdi ndokurita a n'ihu akwukwọ nke abụo ebe ọkọakukọ sị, ‘Eze ụzoechi...nọ Legos...ziteere ndị ebe ha ozi ka a chowara ya nwagboghọ gurula akwukwọ isii pasia ọ ga-alụ. Ndị be ha abaa ọhia, maa imi n'ala ruo itu hụ Adaku ...’ Na mmalite akuko a, a koro na oge a na-ekwu maka ya bụ oge ọ rara ahụ ihu nwaanyi gara akwukwọ maka na ụlo akwukwọ adibeghi ụbara oge ahụ. Ya bụ na ndokurita ebe a (ndokurita ime onwe) bụ nke onodu mmadụ hütara onwe ya butere. Isi sekpu ntị n'iduuazi, *Odi ukọ na mba* bụ alimdi na nwunye. Eze na Adaku, ndị bụ isi agwa n'akukọ a ka nsogbu niile gbasara alumalụ a gbara okirikiri site na mgbe Eze na-achọ onye masiri ya ruo na nsogbu ndị ọzọ. Ndokurita praimari na-akpalite nsogbu ndị ọzọ batara n'akukọ. Nsogbu (ndokurita ime onwe) ilu onye gara akwukwọ duru ndị ụlo Eze ha gaa obodo tere aka ichọta Adaku, onye wara anya, onye ekweteghi na nke niile di kwuru ga-eme. Nsogbu nke a, (ya bụ ndokurita ndị mbụ a) esekpuru zie akukọ banye n'otutu nsogbu ndị ọzọ. Mgbe ụfodụ, ọkọakukọ nwere ike iji aka nka obuzo wee ziputa ụdi ndokurita a.

1.4.2.2 Ndokurita sekondiri

Ndokurita niile na-abia maobu na-eso ndi nke prajmarị ka e nwere ike iħuta dika ndokurita sekondiri. Udi ndokurita ndi a na-ebu akukọ aga site n'otu emereme ruo n'emereeme ozø. A bia n'iduuazi *Odi ukø na mba*, mgħasa alumdi Eze na Adakū, nsogbu Adakū na ndi mħru ya, nakwa ndi umu nwoke ndi ozø ya na ha mekqo ihe, umu Adakū īhapu ya sobe nna ha bù Eze dgz socha na ndokurita sekondiri batachara n'akukọ *Odi ukø na mba*.

Nchikota isiokwu anyi ebe a bù na օ bù udi ndokurita dì iche iche na-ebute akukọ idì na-agawanye n'ihu ruo mmechi akukọ ebe ndokurita niile dì n'akukọ ga-ebi. Ihe niile għara isi agwa okirikiri nwere ike ibu ebe ndokurita si abia dika: odatakor, agwa ndi ozø no n'akukọ, ɔnodi elu ala, na obodo isi agwa no na ya. Ndokurita nwekwara ike isite n'ime mmuq/onwe isi agwa akukọ maobu agwa ozø wee puru.

Nnwale onwe 2

1. Gini bù ndokurita n'akukọ?
2. Kedu ihe ato nwere ike ibute ndokurita n'akukọ?
3. Jiri otu ɔmumaaṭu maka nke ɔbula zipu ta udi ndokurita ndi e nwere ike inwe n'akukọ.

1.5 Nka Akomako

E nwere ike jkowa nka akomako dika aka nka ndi ahu pürü iche e ji eme ka օgħu akukọ nwee mmasi īġurū na-agħa n'ihu. Nka ndi a għixx-xere: nka nkoobinelu, mkpoghachi uche azu, obużzo (mkpojeuchieihu), ɔgharaokwu, odataħħar/nħurunuche, olu odee dgz.

1.5.1 Nkoobinelu

Dika aha ya siri dì, nkoobinelu bù m kpali mmuq nke օgħu na-enwekarri mgħe օ na-agħu akukọ dì n'iduuazi. O bù ndokurita na emereme ndi ozø digas n'akukọ na-ebutekar udi ɔnodi nkoobinelu. ɔnodi dì etu a na-ebute օgħu iju onwe ya ajuju na-asi, “Gini ga-emezi ozø site na nke mere eme? Gini ka ihe a mere ga-ebutezi?” O bürü na akukọ enwiegħi ndokurita na emereme ndi na-ebute nkoobinelu, օgħu akukọ agaghij enwe mmasi idì na-agħu ya bù akukọ wee na-agħa n'ihu. ɔmumaaṭu: Mgħe mmiri buchaara ngwaahja Omenuk, օgħu ga-achozo īmata ihe օ ga-eme na ihe ga-abużi ɔnodi ya n'uxwa. Mgħe Omenuk reħħara umu ahja ya, mmuq ya ebido ipia ya uthali, օgħu ga na-achoque īmazi ihe օ ga-eme maobu ihe օ ga-agħwa ndi mħru umu ndi ahu o rere. N'akukọ *Nwata Kpata Ego*, mgħe Okeke mīputara mma ya, matja ya “koi!” n'isi Uchendu, Uchendu wee kwusij iku ume, օ pūtara ɔnwx? O bürü ɔnwx, gini ga-emezi Okeke? dgz.

Ya bù na ndokurita na nkoobinelu nwere ihe jikor ha. Ndokurita na-akpal mmuq ajuju n'ime օgħu. Uz qidha ɔnodi ozø e nwere ike isi nwete nkoobinelu bù site n'ikpu agħwa ndi na-akpalite nsogbu tara akpu n'ebe օ dì ukwu n'orġu agħumagħu. ɔmumaaṭu udi agħwa a bù odatakor, onye bù agħwa na-agħbaso isi agħwa mgħa ebe օ dì ukwu. Ndokurita na-adji n'etiti isi agħwa na odatakor na-akpalitekar nkoobinelu. Nke dika ibe ya bù site n'iwebata ɔnodi nħabba (puzzle) maobu ɔnodi amaghij ka a ga-esi mee ya. Udi ɔnodi a na-ekwu maka ya bù nke ga-eme ka օgħu na-ahħuta na

nsogbu di, wee na-achigharizi n'uche ya ka a ga-esi mee ya bụ nsogbu. Mgbe ụfodụ, odee nwere ike iji ogharaokwu nkeejije wee rọta nkoobinelu n'akụkọ ya. Nke a bụ mgbe ọ rọtara ọnọdụ emereme ndị ọgụ matarala ihe mere ma agwa ndị ọzọ n'o n'akụkọ amabeghi ihe mere.

Uru nkoobinelu bara n'akụkọ bụ na ọ na-enyere odee akụkọ aka ikpuru ọgụ na-agà n'orụ akụkọ ruo na mmechi akụkọ ya. Ọ na-akpali mmuo mmasị n'ime ọgụ. Ọ na-eme ka ihe a na-akọ na agwa ndị dị n'akụkọ na-emetuta ọgụ n'ahụ n'uzo pürü iche.

E nwere ike ikowa mkpoghachi uche azu dika nka akomako ebe a na-enwe ọnọdụ ebe ihe merela mbụ na-abata n'agbata usoro akụkọ si aga n'akomako. Nke a na-abukarị maka inye ntọala ihe a

Mkpoghachi uche azu

na-akọ maka ya aka iputawanye ihe. Nka mkpoghachi uche azu na-enyere odee aka ime ka ọgụ ghotakwuo ihe ọ na-agụ. O nwere ike ịbü ihe kpatara otu agwa ji akpa agwa a hütara na ya n'akụkọ. Omumaaatu: A gaa n'iduuazị *Omenükọ*, n'ihu akwukwọ iri itoolu na ato, a ga-ahụ ebe ọkoakụkọ hapuziri ihe ọ na-akọ wee laghachi azu rụtụ aka na ndụ *Omenükọ* mgbe ọ dị na nwata. Ọ sị, “*Omenükọ* sitere mgbe ọ dị na nwata nwee ego ma ruo mgbe o toruru dimkpa, ego ya wee gbanari ya, iwe na ọnụma wee sị ya gaa nwụo...” Mkpoghachi uche azu a bụ ime ka ọgụ ghotà ihe mere *Omenükọ* ji daba n'onwụnwa ire ụmụ ahịa ya mgbe ngwa ahịa ya niile dara mmiri wee fuchaa n'ihu akwukwọ nke ato ruo na nke anọ. Oko akụkọ na-eziputakri mkpoghachi uche azu dika ihe mgbata n'obi mgbe a na-edé akụkọ nke na-enye aka akowaputa ọnọdụ dị ọhụ n'akụkọ.

1.5.3 Obuzo (foreshadowing)

E nwekwara ike ikpo nke a mkpoje uche ihu. Ọ bụ nka odee na-ewere mgbe o buru ụzo tупенye ọgụ ohi ụka maka ihe ọ na-agà izute n'akụkọ. Obuzo na-abjakarị na mmalite akụkọ maobụ n'isi akụkọ. Mgbe ụfodụ, agwa nọ n'akụkọ nwere ike na-arụ orụ ka obuzo akụkọ dika ọ díkwa n'*Omenükọ*. Dika aha akụkọ si dị, akụkọ *Omenükọ* bụ maka nwa amadị kpara ike dị egwu wee kpaa akụ n'uba, wuo ụlo elu, zụ ụmụ ya niile n'akwukwọ mgbe ihe na-esiri dị mmadụ ike. Ya bụ na aha a bara akụkọ a bụ nke mmadụ ga-aghotacha nke ọma mgbe ọ guchara akụkọ; mana esitela n'aha e nyere akụkọ tупenye azu ihe isiokwu akụkọ a ga-abụ. Ozọ bụ na tupu a malite akụkọ a kpomkwem, odee bụ ụzo nye obu ụzo n'akụkọ ya n'ihu akwukwọ nke mbụ ebe ọ sị “...a na-asị maoburụ na onye ọbụla agaa n'obodo ọzọ biri n'ebe ahụ dika ọbia, ma ọ dị mma, maobụ onye ebere...mgbe dum ihe ụfodụ ga na-echetara ya na ya onwe ya bụ ọbia...” Ihe nkebite akụkọ a na-ekwu bụ ihe e mechara hụta na ndụ *Omenükọ* n'akụkọ dị n'*Omenükọ*.

1.5.4 Oghara okwu

Mgbe ụfodụ, odee na-enwe aka nka ebe օnօdụ a hụtara bụ azụ ihe a natu anya ya. Ihe e kwuru bụ azụ ihe e bu n'uche, etu e si ahụta ihe maobụ agwa abughị ihe agwa ahụ maobụ ihe ahụ bụ kpomkwem. Nke a mere na e nwere ike inwe ogharaokwu n'udị ndị a:

i. Ogharaokwu nkeokwu օnụ (verbal irony). E nwere ike ikpo nke a ekwuecheozọ. Nke a bụ mgbe odee na-abụ kama ikwu ihe ka օ dị, o kwuo azụ ya. E nwere ike ihụta nke a n'iduuazị Nwadike a kporo *Adaeze*. N'ihu akwukwọ iri ise na isii (56), օkọakukọ sị, “Ulọ օrụ na-ahụ maka օkụ eletiriki aghaghị ịnata ekele n'orụ օma ya n'ihi na օkụ eletiriki na-anyu kwa mgbe kwa mgbe. Nke a bụ ihe օma n'ihi օkụ agbakarịala ebe niile...” O nweghi mgbe օkọakukọ a na-eto ndị na-enye օkụ eletiriki n'eziokwu, kama o ji azụ okwu na-ekpe ndị ahụ ikpe maka na obodo anaghị ahụ ezi aka օrụ ha.

ii. Ưđị ogharaokwu ozọ bụ ogharaokwu nkeejije (dramatic irony) nke bụ mgbe օguụ maara ihe agwa ndị ozọ nō n'akụkọ na-amaghi. Omumaaatụ bụ mgbe ahụ Omenükọ rechara օtụtụ ụmụ ahịa ya bịa gwa ndị ibu ahịa ya fôdụrụ na ndị nke o rerela ere na-echere onye ahịa ya ka o bunye ha ahịa ha ga-ebu wee lọta obodo ha. Օguụ a marala ihe mere site na mgbe a na-ekwe օnụ ahịa ndị ahịa ruo na mgbe e rere ha. Mana agwa ndị ozọ, bụ ndị ibu Omenükọ aghotabeghi nke na-eme. Ưđị ogharaokwu a na-enye aka ewelite ma jigide nkoobinelu akụkọ. Օguụ ga na-achọ ka օ mara ma agwa ndị ozọ nō n'akụkọ a ga-emecha mara nke bụ eziokwu na etu ha ga-esi mara ya bụ eziokwu.

iii. Ưđị ogharaokwu ozọ bụ ogharaokwu keonodụ maobụ nsirkwụrụ (situational irony). N'udị ogharaokwu a, azụ ihe a tịrụ anya ya bụ nke na-eme. Mgbe eze ndị mgborogwu na-akwado ịnwụ, a tịrụ anya na օ ga-enye otu n'ime ndị ụmụ nna ya maobụ ndị obodo ya օfọ eze nwa ya nwoke ka o jidere ya ganye na nwa ya e toruo ijidere ya onwe ya. Mana o megħi nke a, kama o nyere Omenükọ, bụ onye mbjarambjia, ka o jidere nwa ya օfọ eze ya ahụ. O nweghi onye tịrụ anya na օ ga-aga etu a. Etu ahụ kwa ka օ dị n'iduuazị *Adaeze*. Nne na ezi na ulọ *Adaeze*, onye bụ isi agwa akụkọ ahụ, na-atu anya na a tachaa ikikere eze zuchaa *Adaeze* n'ogo akwukwọ dị elu na օ ga-enwete nnukwu օrụ lụo di nwere ego ga-enyere ya aka lete nne ya na ụmụ nne ya ndị ozọ. Na-atughị anya, *Adaeze* mabara ichi Sista mgbe օtụtụ mmadụ na-ele ya anya ihe ozọ.

1.5.5 Ọđimara/Nđimara/Njimara

Nka ọđimara metutara ihe niile odee na-eziputa; ndị bụ ndị e ji anya uche ahụta. O nwere ike imetuta agwa na ihe ndị dīgasị n'ime akụkọ ndị nwere ihe ha na-egosi. Nka ọđimara bụ iji ihe dị օkpurukpụ maobụ ihe a na-ahụ anya wee nochite maobụ ziputa echiche. Omumaaatụ, e nwere ike iji agụ ziputa ‘ike’ were mbe ziputa ‘aghughị’ maobụ ‘akọ’. N'iduuazị *Nwata Kpata Ego*, e nwere ike iji Uchendụ ziputa ‘nnagide’, ‘ntachi obi’, ‘agbamụmbọ na mmeri.’

Otụtụ oge, odee na-ejikari ọđimara ekwuputa ihe o bu n'obi n'uzo o nweghi onye օ ga-arụ aka kpomkwem. Otu ọđimara nwere ike inwe օtụtụ mputara. Odee na-ejikari ọđimara eziputa ihe miri emi. Ya bụ agwa

maobu ihe ahụ e ji ruo oru dika ọdimara na-enwe nghota nkiti na nghota miri emi. Omumaaatu, Omenukwo ire ndị ahia ya nwere ike ghara iputa naani ikporo ha kponye onye na-agba ahia ohu nara ego. Omume Omenukwo a nwere ike iziputa ‘anya ukwu, oke ochichio, nhubiga onwe n’anya, obi ojoo, afo ita mmiri dgz.’

1.5.6 Olu odee

Olu odee na-arutu aka n’onodu ọkoakukwo weere n’ihe o na-edo maobu isiokwu ya. Olu odee na-egosiputa ka odee si huta ihe na-eme na ndu bu nke o na-arutu aka na ya. E nwere ike isi na olu odee na-eziputa echiche odee na ka ihe o na-ekwu maka ya si metuta ya n’ahụ. O bu ntí ime mmuo ọguu ka o ji anuta olu odee. Olu odee nwere ike i bù olu otito, olu mkpari, nkocha, nkaru, mkpu, mwute, ochi, mba, njakiri, dgz. Omumaaatu: n’akukwo *Omenukwo*, e nwere ike inuta olu nkuzi na olu ajamike dgz. Olu odee nwere ike isite n’otu gaa n’ozu dika odee na-ekpughe echiche ya wee na-agwa n’akukwo. O bu olu odee na-enye aka eziputa onodu ime mmuo odee; ya bu muud odee dika mgbakasi ahụ, ọnụ, iwe, ihu mgbaru, ihu ochi, ntakasi anya dgz. Ihe ndị na-enyere odee aka ime ka olu na onodu ime mmuo odee puta buga okwu nkowa na enyo okwu ndị odee webatara n’akukwo ya. E nwere ike isite n’iduuazi *Adaeze* nke Nwadike (1998) dere wee hütatụ omuma atu ihe anyi na-ekwu maka ya. N’ihu akwukwo iri na ano (14), ọkoakukwo kwuru si: ‘...o kwara ariri etu e si wepụ ndị ocha aka n’òkù, nke ichupu agu wee kpobata ọdumna- egbuagụ.’

Na nkebite akukwo a e ji nye omuma atu, e nwere ike inuta olu nkocha na nkaru n’ime ya. E nwekwara ike iji anya uche huta onodu ihu mgbaru n’ebi ọkoakukwo no. Okwu a bu ‘akwa ariri’ nyere aka ziputa obi adighi mma na ihu mgbaru. Okwu bu ‘ichupu agu wee kpobata ọdumna-egbuagụ’ bu enyo okwu e ji ziputa ndị oke ajo omume, ndị omekome. Ma agu na ọdum enweghi nke na-emere mmadu ebere. Ya bu na odee ji okwu ndị a na-akocha ma na-akarukwa onodu isi n’otu ajo ihe gaa na nke ka ya njo. Odee anabataghị na ochichị nke mbu na ochichị nke na-anochi nke mbu.

Anyi anaghị ekwu na olu na muud/onodu ime mmuo odee bu otu ihe. Muud a hütara n’akukwo na-arutu aka n’onodu ime mmuo maobu onodu e ziputara maka gburugburu ihe a na-akwo. Muud metutara ka akukwo si metu ọguu n’ahụ karia ebe olu na-eziputa onodu odee weere n’ihe a na-akwo.

Nnwale onwe 3

1. Kedụ ihe ano e nwere ike ilenyne anya na ha mgbe a na-ekwu maka nka akomako?
2. Gini bu mkpoghachi uche azu?
3. Kedụ otu ihe na-enyekari aka ewelite nkoobinelu n’akukwo?
4. Kedụ otu ndịche dì n’etiti obu uzø na mkpoghachi uche azu?
5. Gini bu ọdimara?
6. Kedụ ụdi nghota abu ọdimara nwere ike inwe n’akukwo?
7. Kedụ ihe e nwere ike iji ọdimara ruo n’akukwo?

1.6 Mmechi

N’iheomumụ a, anyị lebara anya n’ihe gbasara nhazi ọdịnịigha, ọ kachasi n’akụkọ ederede dika օru nka. E lebara anya na nka mma niile dì mkpa na nhazi akụkọ dika usoro akụkọ, ndokurita, nke e nwere ike inwe ndokurita nke ime mmuo na nke elu ahụ/ala maobu ndokurita nke praimari na nke sekondiri. Na nka akomakọ, anyị lenyere anya n’ihe ndị dika nkoobinelu, mkpoghachi uche azu, obu uzo, ọdịmara na olu odee.

1.7 Nchikota

N’isi iheomumụ a, anyị ziputara nhazi ọdịnịigha օru nka ederede dika ngakorita օnu nka mma ndị na-enye aka eme ka օru ọdịnịigha, ọ kachasi akomakọ gaa n’usoro kwu chim ma weputa ezi nghota. Otu isiokwu dì mkpa a hütara na nhazi ọdịnịigha dika akụkọ bu usoro nhazi ya. Nke metutara mmalite akụkọ, ngawanye ya, orurugha na mkpebi ya. Nka mma ndị օzo metutara nhazi akụkọ na-emetuta usoro nhazi akụkọ n’otu uzo maobu օzo. Ndokurita bu ugbo e ji ebu akụkọ na-agà n’ihu ebe nka akomakọ bu nka mma ndị օzo na-enye aka na-eme ka օgụ nögide n’ihe օ na-agụ. Nka mma ndị a hütara n’okpuru nhazi akụkọ nwechara uzo ha na ibe ha si metuta.

Ihe Omume

1. Gịnị bu nhazi akụkọ?
2. Kedụ nka mma ato dì mkpa na nhazi akụkọ?
3. Kedụ օru ndokurita n’usoro akụkọ?
4. Gịnị jikorø ndokurita na nkoobinelu na nhazi akụkọ?
5. Kedụ օnqdø olu odee na nhazi akụkọ?

1.8 Nrutuaka

Kirschner, L. G. & Mandell, S. R. (2007). *Literature: Reading, reacting, writing*. Boston: Thomson and Wadsworth.

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers Limited.

Nwadike, I. U. (1998). *Adaeze*. Obosi: Pacific Publishers Ltd.

Nwana, P. (1963). *Omenükö*. Ikeja: Longman.

Okoro, M. O. (2013). *Nwata kpata ego... Okene ejegbuo onwe ya n’ozi*. Onitsha: Perfect Image Publishers.

Uzochukwu, S. (1990). *Nnyocha agumagụ Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

1.9 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 1

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

- a. Mmalite akụkọ, ngawanye, orurugha na mkpebi.
- b. Ngawanye akụkọ
- c. Ndokurita/nsogbu na nkoobinelu dì n’akụkọ na-rikaricha elu na ya օgụ na-aka enwe ihe mmetuta n’ahụ gbasara ihe օ na-agụ n’oge a.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

- a. Ndokurita bu nsogbu, ihe nhịa ahụ na ndogha niile na-abata n’akụkọ maka iji nye aka wee buru usoro akụkọ na-agà n’ihu wee ruo na mkpebi akụkọ.

- b. Nsogbu, nhịa ahụ maqbụ ndogha.
- c. Ndokuriتا site n'ọnodụ a hụtara ndokuriتا n'orụ akukọ ọdinijigha ha nwere ike ịbü: ndokuriتا ime mmuo/ime onwe na ndokuriتا elu ahụ. Ndokuriتا site n'oge ndokuriتا batara n'akukọ, e nwere ike inwe: ndokuriتا praimari na ndokuriتا sekondiri.

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 3

- a. Ano ọbụla n'ime ndị a; nkoobinelu, mkpoghachi uche azu, obuzo (mkpojeuchieihu), ogharaokwu, ọdịmara/nhurunuche, olu odee.
- b. Mkpoghachi uche azu a bụ ime ka ọgu ghotawanye ihe na-eme n'akukọ maqbụ ihe ọ na-agụ. O nwere ike ịbü ime ka ọgu mata ihe kpatara otu agwa ji akpa agwa a hụtara ya na ya n'akukọ.
- c. O nwere ike ịbü otu n'ime ihe ndị a; ndokuriتا, n'ikpu agwa ndị na-akpalite nsogbu tara akpu n'ebe ọ dị ukwu n'orụ agumagu, n'iwebata ọnodụ nchabaa (puzzle) maqbụ ọnodụ amaghị ka a ga-esi mee ya, na iji ogharaokwu nkeejije wee rota nkoobinelu n'akukọ
- d. Mkpoghachi uche azu na-abia n'ime akukọ mana obuzo na-abia karị na mmalite akukọ maqbụ n'isi akukọ.
- e. Ọdịmara pütara ihe niile odee na-eziputa, ndị e ji anya uche ahụta.
- f. Ọdịmara nwere ike inwe nghoṭa nkịtị na nghoṭa miri emi.
- g. Odee na-ejikari ọdịmara ekwuputa ihe o bu n'obi n'uzo o nweghi onye ọ ga-arụ ya aka kpomkwem.
Odee na-ejikari ọdịmara eziputa ihe miri emi.

YUNIT 2   ỌDỊNAYA ỌDỊNỊIGHA DỊKA ỌRỤ NKA

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Isiokwu ọdịnịigha kpomkwem (subject matter)
- 2.4 Ndịnaisiokwu ọdịnịigha (theme)
- 2.5 Ndịna ọdịbara gboo (recurrent themes/motif)
  - 2.5.1 Agwa
  - 2.5.2 Ọnọdụ
  - 2.5.3 Ntọala
  - 2.5.4 Ntoge
  - 2.5.5 Emereme
- 2.6 Uru ọdịnaya bara
- 2.7 Mmechi
- 2.8 Nchikota
- 2.9 Nrụtụaka
- 2.10 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 2

2.1 Mkpólite

Anyị maara na e nwere ọtụtu agumagụ ọdịnịigha ndị gụnyere: akụkọ nchoputa, akụkọ mgbagwo, edendụ onwe, akụkọ ọgaranya, akụkọ nchoputa dgz. Nkewa dí etu a gbakwasiri ụkwụ n'isiokwu/ndịna, agwa, ọnọdụ, ntọala na emereme dí n'agumagụ ahụ nweta aha a na-akpọ ha. Akụkọ ọbụla nwere ihe ọ na-akọ maka ya nwekwa ọnọdụ e jiri kopyata akụkọ ahụ. O bụ ụzo dí iche iche ndị a ka odee, ọguụ na-ele anya were weputa isiokwu maobụ ndịna n'ime akụkọ ọbụla.

Site na ntuzi aka Rockwell (1974), anyị ghötara na agumagụ bụ maka mmadụ n'ụwa ọ nọ n'ime ya, ọ bụ maka mmadụ siri hụta ụwa na ihe gbara ya gburugburu. O bụ maka mmadụ na ngosiputa etu mmekorịta mmadụ na ibe ya si adị n'ụwa ha hütara onwe ha. O bụ etu a ka odee na-agbado ụkwụ deputa agumagụ ọbụla.

2.2 Mbunuche

Mgbe Iheomumụ a ga-abia n'isi njedebe, i ga-enwe ike ikowa ma hụta ihe ndịa n'agumagụ ọdịnịigha:

- Isiokwu ọdịnịigha kpomkwem
- Ndịnaisiokwu ọdịnịigha
- Isiokwu ọdịbara gboo
- Ụzo e si enweta/ahụta ọdịnaya n'ọdịnịigha
- Uru ọdịnaya bara n'ime ọdịnịigha

Ndịna Kpomkwem

2.3 Isiokwu ọdịnịigha kpomkwem

Isiokwu ọdịnịigha bụ ihe akụkọ na-akọ maka ya. Akụkọ ọbụla nwere ihe ọ na-akọ maka ya. Odee agumagụ nwere ike igbakwasị ụkwụ n'ihe akụkọ na-ekwu maka ha nye agumagụ ọdịnịigha isiokwu. N'isiokwu akụkọ, o

nwere ike bürü maka anúmanu, mmuo maobu mmadu. Ima atu n'akwukwo F. Chidozie Ogbalu o kporo *Nza na Obu*. "Nza na Obu" bu isiokwu. Ozø kwa n'akwukwo ya bu *Mbediogbu*, mbediogbu bu isiokwu. N'akwukwo *Ukwa Ruo Oge Ya* nke Ubesie, ukwa ruo oge ya bu isiokwu ya. Etu ahü ka o dí n'akwukwo o kporo *Isi Akwü Dara Ala*. Nke a bu isiokwu. Ufodù oge ndí odee agumagü na-ejikari isiokwu eme aha akwukwo ha. E nwechara mgbe a na-esite na ihe e dere n'akukö kpebite ihe ga-abu isiokwu akukö ahü. N'iduuazi, *Adaeze* nke Nwadike dere, o bu eziokwu na Adaeze bu isi agwa akukö ahü mana e nwere ike işi na isiokwu ya bu, ozuzu nwaanyi, obodo ajo ihe na-achi dgz. Isiokwu bu njiköta maobu nchiköta niile maobu ebumnuche odee gbasara agumagü ya. Akukö niile odee na-edé n'ime akwukwo ya na-agbado ukwu n'isiokwu edemedé ya.

Nnwale onwe 1

1. Kowaa ihe i ghotara bu isiokwu agumagü.
2. Deputa odynijigha Igbo ato i maara na isiokwu ha nakwa aha odee nke obula n'ime ha.
3. Deputa üzə abu odee si enweta isiokwu agumagü ya.

2.4 Ndinaiisiokwu odynijigha

Ndinaiisiokwu bu echiche ndí batara n'isiokwu akukö. E nwere ike iköwa ndinaiisiokwu dika okpuruıkpu echiche dí n'agumagü. O bu isi sekpu ntí e ji mere akukö, ejije na abu. Ndinaiisiokwu dika e si ahü ya n'agumagü odynijigha dika oru nka na-abükari ihe na-eme n'üwa mmadu nō n'ime ya. Ya bu na ndinaiisiokwu dí n'akukö na-abu ihe e ji akuziri mmadu ihe nke na-arütü aka n'usoro obibindu, nsirihüwa mmadu. Okebalama, (2003) kowapütara ya dika foto ahumihe dum a na-ahü n'isiokwu agumagü. N'ime otu isiokwu agumagü, a na-enwe ötütu ndína nke na-agbado ukwu n'isiokwu agumagü ahü.

N'ala Naijiria, odynijigha agumagü dika oru nka na-ehibekari ndinaiisiokwu ha site n'ihe gbara ha gburugburu, usoro obibindu ha, ihe kwesirí ka a na-eme na nke ekwesighi ka a na-eme n'obodo. N'ötütu iduuazi Igbo olorø ohuru, a na-ahüta ndinaiisiokwu ndí dika agha, agbamohu, ezumohi, agumakwukwo ümunwaanyi, mmegbu na ihe ndí ozø. N'iduuazi *Juo Obinna* na *Isi Akwü Dara N'ala* nke Tony Ubesie dere, a huru ndinaiisiokwu agha n'ime ha. N'iduuazi abu ndí a ka a nö kowapütara etu e si lüø agha Naijiria na Biafra. Odee kowara onodù a na-ahüta n'oge agha. *N'Isi Akwü Dara N'ala*, a hütara ka Chike bùbù ogaranya tupu alüwa agha siri na-ariøzi nri mgbe a na-alü agha. Na *Juo Obinna*, site n'akparamagwa Obinna, a hütara ka ufodù ndí mmadu si ezo ka a ghara ikpuru ha gaa agha. A hütakwara ndinisiokwu agha na *Nwata Tichaa Aki Tufuo Nkume* n'etiti ndí obodo Umukpara na Umukwe.

Ndinaiisiokwu ozø a na-ahütakwa n'iduuazi olorøohuru Igbo bu agbamohu. N'*Omenükö*, a kowapütara ka Omenükö siri resia ndí n'agba mgbere ohu ndí ibu ya ka ngwa ahia ya dakpuchara mmiri. N'*Ahybara Eze Ama*, a hütara ka ndí mmadu si bürü ohu nyere Ogbuiri eze na-achi

obodo Urueze. E wepu iduuazị ndị a e ji maa atụ, a na-ahụtakwa ndịnaisiokwu agbamohu n'ufodụ iduuazị Igbo ndị ozọ.

Ezumohi bükwa ndịnaisiokwu ozọ a na-ahụta n'iduuazị olorohụ Igbo. Ikpendụ n'*Anụ Gbaa Ajo Osọ* nke Ofomata dere bụ onye e ji izu ohi mara. Na *Mmiri Okụ E Ji Egbu Mbe* nke Ubesie dere, Enyi gosipütara akparamagwa izu ohi nke na o zugidere n'Enugu wee gakwuo n'obodo Zengu dị n'ugwu Awusa wee zuo ohi n'ülọakụ. N'*Ukpana Okpoko Buuru*, ihe e ji mara Ndị Odogwu bụ izu ohi nke na ha na-echi onye otu ha gara ohi uboro asaa turu ugo lota Ekwueme. N'aka nke ozọ, a na-ahụtakwa ndịnaisiokwu mmegbu n'iduuazị olorohụ Igbo. Na *Jụochi* nke Nzeakọ dere, ka Ekwuigbo nwuchara, ndị ụmụnna ya bidoro megbuwe nwunye ya bụ Ụdụmma na nwa ya nwaanyị bụ Jụochi. Mmegbu a mere ka Ụdụmma kporo nwa ya laa obodo nna ya. A hụtakwara mmegbu ozọ n'aka Adamma onye na-anaghị enye Jụochi nri etu o kwesirị. Na *Mmiri Okụ E Ji Egbu Mbe*, Nneka megburu Enyi n'ihi na ọ naghị enyeju ya afọ. Oge ọ hụrụ Enyi ka ọ na-ata azụ, o boro ya ebubo na ọ bụ azụ o dowere ka ọ tara. Ọnọdụ ojoo a Enyi hụtara onwe ya mere ka ọ bürüzie onye ohi a zụrụ azụ. Mnwete ndịnaisiokwu n'agụmagụ nwere ike bürü site n'agwa, ọnọdụ, ntọala maqbukwanu n' usoro emereme dị n'akụkọ.

Nnwale onwe 2

1. Gịnị bụ ndịnaisiokwu?
2. Deputa otu ndịiche dị n'etitiisiokwu na ndịnaisiokwu.
3. Jiri otu akwukwọ nwere isiokwu gosipütä ndịnaisiokwu ato sitere n'ime isiokwu ahụ.

2.5 Ndịna ọdịbara gboo

Otụtu mgbe ka ndịnaisiokwu na-apụta ugboro ugboro n'orụ agụmagụ ogologo oge. N'ime isiokwu akụkọ ọbụla, a na-enwe isiokwu bụ o jechaa ọ gwụ. Ima atụ, n'amamihe agụmagụ *Mbediogụ*, aghughọ bụ ihe pütara ugboro ugboro n'agụmagụ a. Ihe e ji mara mbe n'ala Igbo bụ aghughọ na amamihe. Ya mere odee jiri Mbediogụ mere isiokwu maka na aghughọ bụ ihe jupütara n'akwukwọ agụmagụ ahụ. N'ime agụmagụ a, aghughọ/amamihe bụ ndịna ọdịbara gboo.

Aghughọ/amamihe bụ ihe ọdịbara gboo. Ndị bekee na-akpọ ya motif. Ndịna ọdịbara gboo bụ ndịna ndị ọdịbara ọkputorokpụ nke o nweghi onye nwe ha. O nwere ike ịbụ agwa e ji mara mmadụ niile nke onye ọbụla nwere ike igosipütä n'uzo dị iche iche. Ọ bụ agwa/isiokwu a na-ahụ kwa mgbe kwa mgbe n'akụkọ dị iche iche nke dizị ka ọ bụ ọdinala. Ndịna ọdịbara gboo na-apụtakari ihe n'akụkọ site n'agwa, ọnọdụ, ntọala, ntọoge na emereme.

2.5.1 Agwa

E nwere agwa ndịna ọdịbara gboo a na-ahụ n'akụkọ ụwa dum nke gunyere: onye nzuzu, aghughọ, amamihe, anya ukwu dgz. Agwa ndị a niile bụcha agwa a na-ahụ n'akụkọ dị iche iche n'ụwa dum. O nweghi onye maqbụ ndị ga-asị na ọ bụ ya/ha mepütara ha. Ha bụ agwa si n'okpụ, ha bụcha ọdinala.

2.5.2 Ọnọdụ

E nwere Ọnọdụ a na-ahụkarị n'akụkọ ụwa dum. O nweghi ebe Ọnọdụ dị etu a na-adighị. Ịma atụ: ụkọ - ụkọ nwa, ala, ego, ihe oriri dgz. A na-enwe Ọnọdụ ọgbaghara, iro, okwu na ụka. A na-enwe Ọnọdụ nzukọ, ikpe ikpe. N'ihi na Ọnọdụ ndị a na-apụta ihe n'agumagu ụwa niile, ọ bụ Ọnọdụ ọdịbara gboo.

2.5.3 Ntọala

Ntọala ndịna ọdịbara gboo bụ ntọala a na-ahụkarị n'akụkọ ụwa dum nke na-enweghi onye weputara ha maqbụ webatara ha n'akụkọ ụwa. Ọmụmaatụ ntọala a gunyere: ahịa, ime obodo, ugbo, ama egwuregwu, obi eze, ama oha obodo dgz. Ntọala ndị a na-adị n'akụkọ ụwa niile dika asusụ ndị ọbụla si dị.

2.5.4 Ntọoge

E nwere ntọoge dị iche iche n'ụwa dum. E nwere oge ụtụtụ, ehihiie na abalị, e nwere mgbe e ji akọ ihe na mgbe e ji ewepụta ihe a koro n'ubi, e nwere oge ọrụrụ na oge oriri, e nwere oge akwa na oge ańụri. Oge ndị a niile na-eji aka ha abịa. Ọ bụ ntọoge dị etu a ka a na-akpọ ntọoge ọdịbara gboo.

2.5.5 Emereme

Emereme ndịna ọdịbara gboo bụ emereme zuru ụwa niile ọnụ na-enweghi onye maqbụ onye mbụ meputara ha. Emereme ndịna ọdịbara gboo bụ ihe a na-ahụ n'akụkọ ụwa dum. Ọ bụ ihe omenanụ oge ụfodụ, mgbe ụfodụ ọ bürü ihe mmadụ na-emepụta mana a maghi etu o si bido maqbụ malite. Ịma atụ: ịchụ aja na ịgba aja, ịgwọ ọgwụ, ofufe, oriri ọdinala dị iche iche. Ihe ndị a niile na-esocha emebete odinaya akụkọ.

Nnwale onwe 3

1. Kowaa ihe bụ ndịna ọdịbara Igbo.
2. Deputa ụzọ anọ ndịna ọdịbara gboo si ezipụta onwe ha n'agumagu akụkọ.
3. Jiri ọmụmaatụ akwukwọ akụkọ deputa akụkọ na-ezipụta ndịna ọdịbara gboo aghughọ maqbụ amamihe.

2.6 Uru ọdinaya ọdinijigha bara

1. Ọdinaya nọ Ọnọdụ ka enyo e ji ahụ ụwa na ihe dị ya n'ime. Ọ dị n'udi foto ahumihe dum a na-ahụ n'ụwa.
2. Ọdinaya bụ ụzọ dị iche odee jiri gosipụta ebe ọ na-arụ aka na ndụ, n'agumagu ya nke o ji akowapụta echiche ya maka ụwa na ihe dị n'ụwa.
3. E ji Ọdinaya dị n'Ọdinijigha akowa ụfodụ mmewere isiokwu dika amamihe, agha, mmeri, dgz.
4. E ji Ọdinaya ezipụta Ọnọdụ, ntọoge, ntọala na emereme dị n'Ọdinijigha ederede.
5. E nwere ike site n'ihe odee dere na ndịna ya/ Ọdinaya mata agwa odee, olu odee na ụdi mmadụ odee bụ.
6. Ihe odee jiri mee ndinaiisiokwu ya ga-eme ka ọgụ nwee mmasị gbasara isiokwu ya.

Nnwale onwe 4

1. Deputa uru ise Ọdinaya Ọdinijigha nwere ike ịba.

2.7 Mmechi

N'ime edemeade a, anyị ahula nkowa ọdinaya ọdinịigha dika ɔru nka. Anyị amarala na n'isiokwu ọdinịigha na e nwere ndinaiṣiokwu. Edemeade meghekwaranya anyị n'isiokwu ọdibara gboo na ụzo dì iche iche e si enweta/ahuta ọdinaya n'ọdinịigha. Anyị nyere nkowa uru na-esite n'ezigbo ndina aputa maka onye na-edemeade nakwa onye na-agụ agumagụ.

2.8 Nchikota

N'isiokwu a, anyị amarala ihe bụ isiokwu/ndina ọdinịigha dika ɔru nka. Iheomumụ a mekwara ka anyị huta njikorø isiokwu na ndiniisiokwu. A rütükwaziri aka na ndina akukø nwere ike isite na ihe, agwa, onodu na oge dì iche iche puru. Ihe ọzo bụ na a na-enwekwa ọdinaya akukø ndi sitere na mgbe ọkputorokpu rute n'agumagụ ugbua.

Ihe Omume

1. Kowaa okwu ndi a n'uzo dì nkenke:

  - a. Isiokwu ọdinịigha kpomkwem (subject matter)
  - b. Ndina isiokwu ọdinịigha (theme)
  - c. Isiokwu ọdibara gboo (recurrent theme)

2. Deputa ụzo anō e si ahuta ndina/ọdinaya ọdinịigha ọdibara gboo.
3. Deputa uru ise ndina bara n'agumagụ dika ɔru nka.

2.9 Nrutuaka

Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azụonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.

Ogbalụ, F. C. (1980). *Nza na obu*. Lagos: Thomas Nelson Ltd.

Okebalama, C. N. (2003). *Mkpólite agumagụ ọnụ Igbo*. Enugu: Snaap Press Ltd.

1.10 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 2

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

- a. Isiokwu agumagụ bụ ihe agumagụ ahụ na-ekwu maka ya.
- b. *Isiakwu Dara N'ala* nke T-Ubesie dere na-ekwu maka agha na nsogbu so ya

Omenyø nke Pita Nwana dere na-ekwu maka ịgba ohu n'oge gboo

Mmiri Okụ E Ji Egbu Mbe nke T-Ubesie dere na-ekwu maka ohi.

- c. Ndị odee na-esite na ihe e dere n'akukø kpebite ihe ga-abụ isiokwu akukø ahụ.

Odee agumagụ nwekwara ike ịgbakwasị ụkwụ n'ihe akukø na-ekwu maka ha nye agumagụ ọdinịigha isiokwu

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

- a. Ndinaiṣiokwu bụ echiche ndi batara n'isiokwu akukø. E nwere ike ịkowa ndinaiṣiokwu dika ọkpurukpụ echiche dì n'agumagụ. O bụ isi sekpu ntị e ji mere akukø, ejije na abụ.

b. Ndinaisiokwu bụ echiche ndị batara n'isiokwu akụkọ ebe isiokwu bụ ihe akụkọ ahụ na-ekwu maka ya kpomkwem.

c. N'iduuazi Omenükọ nke isiokwu ya bụ agbamohu, a ga-ahụ ndinisiokwu ndị ozọ dí ka igba oriko, ike ekpe, iririta mgbalata na ndị ozọ.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

a. Ndina ọdịbara gboo bụ isiokwu na-aputa ugboro ugboro n'orụ agumagu ogologo oge. Ọmụmaatụ- aghughọ/amamiihe nke e ji mara mbe. Ndina ọdịbara gboo bụ ndina ndị dịbara ọkputoropụ nke o nweghi onye nwe ha. O nwere ike ịbü agwa e ji mara mmadụ niile nke onye ọbụla nwere ike igosipụta n'uzo dí iche iche. Ọ bụ agwa/isiokwu a na-ahụ kwa mgbe kwa mgbe n'akụkọ dí iche iche nke dizị ka ọ bụ ọdinala. Ndina ọdịbara gboo na-aputakarị ihe n'akụkọ site n'agwa, ọnodu, ntọala, ntoge na emereme.

b. O nwere ike ịbü site n'agwa, ọnodu, ntọala, ntoge na emereme.

c. N'agumagu *Mbediogụ*, aghughọ bụ ihe pütara ugboro ugboro n'agumagu a. Ihe e ji mara mbe n'ala Igbo bụ aghughọ na amamihe. Ya mere odee jiri Mbediogụ mere isiokwu maka na aghughọ bụ ihe juputara n'akwukwọ agumagu ahụ. N'ime agumagu a, aghughọ/amamihe bụ ndina ọdịbara gboo.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 4

a. Ọdinaya nọ ọnodu ka enyo e ji ahụ ụwa na ihe dí ya n'ime. Ọ dí n'ụdi foto ahumihe dum a na-ahụ n'ụwa.

b. Ọdinaya bụ uzọ dí iche odee jiri gosipụta ebe ọ na-arụ aka na ndụ, n'agumagu ya nke o ji akowapụta echiche ya maka ụwa na ihe dí n'ụwa.

c. E ji ọdinaya dí n'ọdinijigha akowa ụfodụ mmewere isiokwu díka amamihe, agha, mmeri, dgz.

d. E ji ọdinaya ezipụta ọnodu, ntoge, ntọala na emereme dí n'ọdinijigha ederede.

e. E nwere ike site n'ihe odee dere na ndina ya/ Ọdinaya mata agwa odee, olu odee na ụdi mmadụ odee bụ.

f. Ihe odee jiri mee ndinaijikwu ya ga-eme ka ọgụ nwee mmasi gbasara isiokwu ya.

YUNIT 3 AGWA NA AKPARAMAGWA

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Nkenüüdi agwa site n'ọnodu agwa n'akukọ
- 3.3.1 Isi agwa
- 3.3.2 Agwa ukwu
- 3.3.3 Agwa nta
- 3.3.4 Odokoro
- 3.5 Nkenüüdi agwa site n'emereme n'akukọ
- 3.5.1 Agwa ndaghari/Agwa nzuru oke
- 3.5.2 Agwa rarij/Agwa ogbi
- 3.6 Uru agwa na akparamagwa n'odinijigha
- 3.7 Mmechi
- 3.8 Nchikota
- 3.9 Nrụtụaka
- 3.10 Azịza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 3

3.1 Mkpólite

Onye na-agụ akukọ ga-ezute agwa na akparamagwa dí iche iche n'orụ ahụ. Agwa bụ onye maobụ ndị na-ewepụta akparamagwa dí iche iche n'ime akukọ. O bụ agwa na-emezupụta emereme dí n'akukọ. N'akukọ ọdinijigha, agwa bụ mmadụ nwere akọ na uche na-ekwu ma na-eme ihe ndị a koro n'akukọ.

Akparamagwa n'aka nke ya bụ nzipụta agwa. Nke a pütara nzipụta ejimara agwa. E nwegara ihe ndị e jiri mara agwa ọbụla n'akukọ. N'iduuazị *Okpa Akụ Eri Eri*, e nwere agwa dí iche iche mana Akubuzo bụ onye zipütara akparamagwa e ji gụọ akukọ a, ‘okpa akụ eri eri,’ n'iduuazị ahụ.

A bịa n'akukọ ọbụla, e nwere ụdị akparamagwa e ji mara agwa ọbụla pütara n'akukọ ahụ. Ụdị akparamagwa agwa ndị a rorø n'iduuazị na-akpa na-eyitekarị agwa ọtụtụ mmadụ nkịtị na-akpa n'ụwa. Akparamagwa agwa e nwere ike ihụta n'akukọ nwere ike ibụ, ume ngwụ, obi ebere, oke amamihe, anaghị eri ihe díka Akubuzo n'*Okpa Akụ Eri Eri*, dgz. Ọtụtụ mgbe odee na-eji agwa na akparamagwa dí n'akukọ ezipụta isiokwu na ndiniisiokwu akukọ ya

3.2 Mbunuche

Mgbe ihe ọmụmụ a ga-abịa n'isi njedebe, i kwesiri igbalị n'ikwupụta ihe ndị a:

- nkenüüdi agwa site n'ọnodu agwa n'akukọ
- nkenüüdi agwa site n'emereme agwa n'akukọ
- uru agwa/akparamagwa bara n'odinijigha

3.3 Nkenüüdi agwa site n'ọnodu agwa n'akukọ

E nwere ike inweta agwa dí iche iche n'akukó. E nwere agwa nke e nwere ike inweta site n'ónodú ya n'akukó ódiniíigha. Agwa ndí a gunyere:

3.3.1 Isi agwa

Isi agwa n'akukó bụ agwa a hụrụ kwaba okpu n'akukó ahụ. O bụ agwa akukó niile na-erugharị n'isi ya. O bụ agwa a ka e ji dee akukó bido n'isi akukó ruo na ngwucha akukó ahụ. Agwa a na-apütä bido na mbido ruo na ngwucha. Omumaaatụ isi agwa n'iduuazi *Isi Akwu Dara N'ala* bụ Ada ebe isi agwa n'*Ukwa Ruo Oge Ya* bụ Ngozị.

3.3.2 Agwa ukwu

Agwa ukwu n'akukó bụ agwa ndí ahụ pütara ugboro ugboro n'akukó. Agwa ukwu ndí pütara ihe n'*Ukwa Ruo Oge Ya* bụ Chike na Ngozị, Ọnwụka na Nne Ngozị. N'*Ukpaka Mịri Onye Ubiam*, agwa ukwu ndí pütara na ya bụ: Chinyere, Nne Chinyere, Nna Chinyere, Emeodi na Amadi. Agwa ukwu niile nwere ndokuriتا ndí gbara ha okirikiri na-enye aka ebu akukó aga n'ihu.

3.3.3 Agwa nta

Agwa nta bụ agwa ndí ahụ anaghị apütacha ihe n'akukó. O nweghi akparamagwa dí ọkpurukpụ e ji mara ha n'akukó ahụ mana ha nwechara uru ha n' akukó ahụ ha batara n'ime ya. Ọru ha na-arụ n'akukó bụ inyere agwa ukwu aka. Enwekwara ike isite n'ụdị agwa a zipüta otu ndiiniisiokwu maqbụ ọzọ. N'*Ukwa Ruo Oge Ya*, agwa nta bụ ndí ikwu na ibe Chike, ümụ agboghø, ikwu na ibe, Ada, Ụkochukwu gbara ha akwukwø dgz.

3.3.4 Ọdọokoro

Agwa ọdọokoro bụ agwa nọ n'akukó nke ọru ya bụ ịbụrụ agwa ukwu ọgbatuhiie maqbụ ime ihe ga-eme ka isi agwa ghara inweta ihe ọ chọro n'ime akukó. N'*Isi Akwu Dara N'ala*, e nwere ike işi na Chike bụ ọgbatuhiie nye Ada; n'*Ukpaka Mịri Onye Ubiam*, Nna Chinyere bụ ọgbatuhiie nye Chinyere ebe, Uchechukwu, nna Adaeze bụ ọgbatuhiie nye ya n'Adaeze nke Nwadike dere.

Nnwale onwe 1

1. Depütä ụdị agwa ato e nwere ike inweta site n'ónodú agwa n'akukó ódiniíigha ma nye nkowa doro anya maka nke ọbula.
2. Kedu ọru agwa ọdọokoro n'iduuazi a hütara ya?

3.5 Nkenụdị agwa site n'emereeme n'akukó

E site n'emereeme dí n'akukó e nwegara ụdị agwa a na- enwebe. Agwa ndí a gunyere ndí a:

3.5.1 Agwa ndaghari/Agwa nzuru oke

Agwa ndaghari bụ agwa na-agbanwe n'oge n'oge. Agwa ndaghari n'akukó bụ agwa na-enwebe mgbanwe n'emereeme etu e si ahụta ọnodú ya n' akukó ka oge na ntọala a hütara ya na-agbanwe. A naghị ejị agwa a n'aka maqbụ kwuo ihe ọ ga-eme n'odiniíihu. O bụ ihe chi fotere o were. N'*Isi Akwu Dara N'ala*, Ada bụ agwa ndaghari. Omume Ada na-agbanwe site n'ihe oge wetara. N'*Ukwa Ruo Oge Ya*, Ọnwụka na Amadi, Nna Ngozị bùcha agwa ndaghari.

3.5.2 Agwa rarij/Agwa ogbi

Agwa rarij/agwa ogbi n'akukọ bụ agwa anaghị agbanwe omume ya site n'ihe oge wetara maqbụ ihe ọnodụ wetere. O bụ agwa na-anorọ rarij n'udi ihe e jiri mara ya site na mmalite akukọ ruo na ngwucha ya. O nweghị ihe ga-adapụta na ndụ ya ọ gbanwee njirimara ya n'akukọ ọ nọ na ya. Agwa rarij bụ akwaa akwurụ n'ime akukọ ọbula ọ nọ na ya. Na *Dinta* nke Maduekwe dere, Ngozi bụ agwa rarij n'ihi na n'agbanyeghị na nna ya, Wogu baara ya mba ọtụtu oge ka ọ ghara ikwute okwu gbasara nne ya ọzọ, Ngozi gara n'ihi na-enye nna ya nsogbu ruo mgbe o kwetara na nne ya ga-alota.

Nnwale onwe 2

1. Kowaa ihe bụ agwa rarij na agwa ndaghari.
2. Nye ọmụmaatụ rarij abụo sitere n'iduuazi abụo.
3. Gịnị ka a na-agbado ụkwụ na ya enwete nkenụdị agwa rarij na agwa ndaghari

3.6 Uru agwa na akparamagwa n'odinijigha

1. Agwa na akparamagwa bụ enyo e ji enyo mmadụ ọbula nọ n'elu ụwa.
2. Agwa na akparamagwa na-ezipụta ihe mmadụ nkịtị nwere ike ime maqbụ buru n'uche.
3. Agwa na akparamagwa dị n'akukọ na-egosipụta ọnodụ odee gbasara isiokwu ọ na-edē maka ya.
4. Agwa na akparamagwa bụ mmadụ a hụrụ anya n'akukọ na ejije.
5. E ji agwa na akparamagwa egosipụta ụdirị ọnodụ mmadụ na ihe dị iche ihe dị n'elu ụwa nwere ike ịnọ.
6. Ụdirị agwa na akparamagwa dị n'akukọ na-egosipụta nkwenye ndị mmadụ, ofufe, ihe e ji kpọrọ ihe na ọtụtu ihe ha na-asọ nsọ na ndụ ha.
7. E ji agwa na akparamagwa egosipụta njirimara ihe a na-akowa maka ya n'akukọ. Emereme agwa na akparamagwa n'akukọ na-egosipụta etu agwa tosiri ịdị n'elu ụwa.
8. E nwere ike isite na aha e nyere agwa n'akukọ mata ntọla ebe akukọ. Mgbe a hụrụ aha dika; Omenükọ, ọbiorha, maazi Ojị dgz, dika ha dị n'omenükọ, ọ ga-enye aka ịmata n' a tọrọ ntọala Omenükọ n'ala Igbo.
9. E nwekwaziri ike isite n'ọnụ okwu agwa dị n'akukọ nwete olu ode akukọ.

Nnwale onwe 3

Deputa uru ise agwa na akparamagwa nwere ike ịba n'akukọ odinijigha.

3.7 Mmechi

Anyị ahụla na agwa na akparamagwa n'akukọ nwere nkenụdị dị iche ihe nke gunyere agwa nke anyị nwere ike inwete site n'ọnodụ na emereme ha n'ime akukọ odinijigha. Ụdirị agwa ndị a dị iche ihe nwere uru ha na-abara onye na-agụ akwukwọ akukọ odinijigha na onye chorọ ide akukọ. Ya bụ na onye ọbula na-agụ iduuazi maqbụ na-edē iduuazi ga-ewebata ụdirị agwa ndị ọ chorọ ma bürü ndị ga-aba uru n'akukọ ya ka akukọ were dika a chorọ na ka ọ kwesiri. Emereme agwa na-enyere ogụọ aka inwe

mmasi n'akukọ o na-agụ. Ihe ndị a niile so na nka mma dị n'akukọ e ji acho akukọ mma.

3.8 Nchikota

N'isiokwu Iheomụ a, anyị ahula na agwa na akparamagwa nwere uru ha bara n'odiniigha, ụdi ya dị iche iche anyị nwere ike ihụta n'akukọ ka isiokwu a lebara anya.

Ihe Omume

1. Kedụ ihe bụ agwa na akparamagwa?
2. Deputa ma kowaa nkenudị agwa nke a na-ahụta site n'ọnodu.
3. Deputa uru ise agwa na akparamagwa bara n'akukọ
4. Kedụ ụdi agwa abụo ndị a na-esite n'emereme enweta?

3.9 Nrụtụaka

Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers.
 Ubesie, T. U. (1973). *Ukwa ruo oge ya*. Ibadan: Oxford University Press.
 Ubesie, T. U. (1973). *Isi akwụ dara n'ala*. Ibadan: Oxford University Press.

3.10 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 3

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

a. **Isi agwa:** Isi agwa n'akukọ bụ agwa a hụrụ kwaba okpu n'akukọ ahụ.

Agwa ukwu: Agwa ukwu n'akukọ bụ agwa ndị ahụ pütara ugboro ugboro n'akukọ.

Agwa nta: Agwa nta bụ agwa ndị ahụ anaghị apütacha ihe n'akukọ.

b. Ọru ya bụ ịbụrụ agwa ukwu ọgbatuhie maqbụ ime ihe ga-eme ka isi agwa ghara inweta ihe ọ chọro n'ime akukọ.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 2

a. Agwa rarij/agwa ogbi n'akukọ bụ agwa anaghị agbanwe omume ya site n'ihe oge wetara maqbụ ihe ọnodu wetere. Agwa ndagharị n'akukọ bụ agwa na-enwebe mgbanwe n'emereme etu e si ahụta ọnodu ya n'akukọ ka oge na ntọala a hütara ya na-agbanwe.

b. Na *Dinta* nke Maduekwe dere, Ngozi bụ agwa rarij n'ihi na n'agbanyeghi na nna ya, Wogu baara ya mba ọtụtụ oge ka ọ ghara ikwute okwu gbasara nne ya ọzọ, Ngozi gara n'ihu na-enye nna ya nsogbu ruo mgbe o kwetara na nne ya ga-alọta.

N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Chike bụ ihe ọ bụ ma mgbe ọ bụ ọgaranya ma mgbe ọ dara ogbenye.

c. A na-agbado ụkwụ n'emereme dị n'akukọ ya bụ site n'ihe oge wetara.

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 3

i. Agwa na akparamagwa bụ enyo e ji enyo mmadụ ọbula nọ n'elu ụwa.

ii. Agwa na akparamagwa na-eziputa ihe mmadụ nkịtị nwere ike ime maqbụ buru n'uche.

iii. Agwa na akparamagwa dị n'akukọ na-egosiputa ọnodu odee gbasara isiokwu ọ na-edede maka ya.

iv. Agwa na akparamagwa bụ mmadụ a hụrụ anya n'akukọ na ejije.

YUNIT 4: KEESESRIHU ODINIIGHA AKUKO

Ndina

- 4.1 Mkpolite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Keesirihu onye nke mbu
- 4.4 Keesirihu onye nke ato
- 4.4.1 Oko kachi (omniscient narrative)
- 4.4.2 Okokachi mkpa oke (limited omniscient narrative)
- 4.4.3 Oko nke a huru anya (objective narrative)
- 4.5 Mmechi
- 4.6 Nchikota
- 4.7 Nrutuaka
- 4.8 Aziza Ajuyu Nnwale Onwe Yunit 4

4.1 Mkpolite

A na-enwe okopakukwo n'akuko niile di n'udi odiniigha. Nke a pufara na otu n'ime ajuyu odee na-aju mgbe o na-agba mbo ichikota ekemeke uche ya bu "Kedu onye akuko a ga-esi n'onu ya puta. O bu onye obula odee hoqoro maka isi n'onu ya koputa akuko ya na-ekpebite keesirihu akuko obula. A naghi ahukari odee dikwa okopakukwo n'iduuazi. O burugodu na oru ahu di n'olu onye nke mbu; 'mu na anyi', o bu oru dijiri onye akomako icheputa na ikpuputa agwa ga-akoputa echiche ya na oru nka ya. A na-elegara onye obula a hoqoro ma kpwo maka iji koputa akuko ya ka onye zoro n'ime awuru (n'ime uwe mmowu). Site n'ikpebite onu ga-akoputa akuko ya, odee enyela aka kwalite nka mma akuko ya. Mgbe o na-ekpebite onye ga-abu okopakukwo ya, odee nwere ike nye ya onu onye nke mbu maobu onye nke ato. Mgbe e nyere akuko n'onu onye nke mbu, a maara na okopakukwo bu otu n'ime agwa ndi no n'akuko. Mana, o buru na okopakukwo bu onye nke ato, okopakukwo esoghi n'akuko kama o kwupuru n'akuko na-akoputa ihe ndi mere na ndu ndi ozor. A na-enwekwa akuko ndi na-enwe karja otu okopakukwo dikwa e nwere ike ihuta n'iduuazi *O Di Egwu* nke Chuma Okeke dere. Akuko bidoro n'onu okopakukwo na-esoghi n'akuko mecha banye n'onu okopakukwo so na ya bu akuko.

4.2 Mbunuche

Na mmechi agba Iheomumu a, i ga-enwe ike:

- Kowaa ihe bu keesirihu akuko
- Kwuputa udi keesirihu ndi e nwegara
- Kowaa ka nke obula n'ime keesirihu ndi a si aga.

Ndina Kpomkwem

4.3 Keesirihu onye nke mbu

Na Mkpolite agba Iheomumu a, anyi kwuputara naodee akuko abughi okopakukwo. O na-achowa agwa o ga-etinye akuko n'onu yamaka ikoputa ya bu akuko. Agwa nke a nwere ike ibu agwa di n'akuko maobu agwa kwupuru onwe ya ma na-akwo ihe mere na ndu agwa ndi ozor. Oko akuko nwere ike yiri awuru nke ga-eme na a gaghi akpo ya aha n'akuko. Mgbe ufodu, okopakukwo aburu onye a maara aha ya n'akuko dikwa e nwere ike ihu

ya n'*O Dị Egwu* nke Chuma Okeke dere. N'akukọ a, e tinyere akukọ n'ọnụ Ajọanụ, bụ agwa so n'akukọ ọ kowazie ihe megara na ndụ ya na ezinaulọ ya. Akukọ *O Dị Egwu* bụ otu n'ime iduuazi e ji ziputa na e nwere ike ihüta karia otu ọkọakukọ n'otu iduuazi.

Ya bụ na mgbe a na-ekwu maka keesirihụ akukọ maobụ iduuazi, ihe a na-ekwu maka ya bụ nka mma iduuazi na-ahụ maka ọnụ e ji koputa akukọ dika ọnụ onye nke mbụ na ọnụ onye nke ato. Mgbe akukọ si n'ọnụ onye nke mbụ, ọ bürü keesirihụ onye nke mbụ. N'udị keesirihụ a, a na-eji nnöchi aha onye nke mbụ bụ 'm, mü, na anyị' na-akoputa akukọ dika a hütara n'*O Dị Egwu*: "...ọ bụ ụbochị ahụ ka nsogbu **m** bidoro...mmiri mara **mụ** bụ ehi na anya...Ezemmụo gwara **anyị** na enyemaka adighị..." (18-19). Mgbe keesirihụ akukọ bụ onye nke mbụ, ya bụ akukọ na-esikari n'ọnụ otu n'ime agwa ukwu dị n'akukọ aputa. E nwegara ụfodụ uru nadị n'ikọ n'ọnụ onye nke mbụ (ya bụ keesirihụ onye nke mbụ). Ndị dika Kirszner na Mandell (2007) na-eme ka a mara na mgbe a koputara akukụ n'ọnụ onye nke mbụ, ọ na-enye aka ime ka oğụụ kweta na ọkọakukọ hụrụ ma mara ihe ọ na-akọ. Nke a mere na ndị oğụụ na-aka anabata ihe ha na-agụ dika ihe dị ntukwasị obi. Ikọ n'olu onye nke mbụ na-enyekwara odeeaka ikowami ihe ọ na-akọ ma zeere nsogbu dị n'otu ọ ga-esi dowe aka nka wee kowamie echiche ya maoburu na ọ na-akọ n'olu onye nke ato. Ya bụ na ọ bụ uzọ ka mfe iji kowamie echiche odee.

Nnwale onwe 1

1. Gịnị bụ keesirihụ onye nke mbụ?
2. Kedu njirimara keesirihụ onye nke mbụ?
3. Kedu uru dị n'iji keesirihụ onye nke mbụ na-akoputa akukọ?

1.4 Keesirihụ onye nke ato

Otụtu oge, odee na-akoputa akukọ site n'iji ọnụ onye nke ato. N'udị keesirihụ dị etu a, a na-ahụkarị nnöchi aha dika onye nke ato naya, dika 'o/o, na ha'. Keesirihụ onye nke ato a na-adikari n'udị dị iche iche. Kirszner na Mandell (2007) hütara ụdị ya ato n'Iheomumụ agumagụ ha mere. Ụdị ya ndị a buga: ọkọkachi, ọkọkachi mkpa oke, na ọkọ nke kwọto.

1.4.1 Ọkọkachi (Omniscient narrator)

Aha ọzọ e nwere ike ikpọ nke a bụ ọkọkaomarachaa. N'udị aka nka akomakọ nke a, ọkọakukọ na-akozucha ihe niile megasiri na ndụ agwa niile dị n'akukọ. Ọ na-akochasi ma nke agwa ndị nọ n'akukọ chere n'uche, mere na nzuzo maobụ n'ihe. Ya bụ na ọkọakukọ ebe a na-amazu ihe niile. Ụdị ọkọakukọ a esoghị n'akukọ, kama ọ nöpuru n'akukụ wee na-akọ ihe mere na ndụ agwa ndị nọ n'akukọ. Ebe ha nöpuru anopụ n'akukọ, ihe ha na-ahụ kariri ihe anya otu onye so n'ime akukọ nwere ike ihü. Odee na-eme ụdị ọkọakukọ a ọ dika Chukwu onye mazuru ma na-ahụzu ihe niile. Ọ bụ n'ọnụ ụdị ọkọakukọ a ka e si anütacha ihe niile mere na ndụ agwa ndị dị n'akukọ. Ọ bụ ya na-ekpughe ihe niile zoro ezo n'akukọ maka na ọ mazu ha niile. Otụtu akukọ iduuazi Igbo nọ n'udị keesirihụ a. Omumaaatu: "Gịnị ka Uchendụ na-ebere akwa, o chetere otu nwanyị a sị lekota ya, zuo ya afọ isii zuru ezu...." E lee anya na nkebite

akukọ a si n'iduuazi *Nwata Kpata Ego* nke Okoro dere, a ga-ahụta na ọkọakukọ ebe a kochara ihe Uchendụ na-eche n'ime obi ya. Nke a bụ otu ihe e ji mara ọkọkachi.

4.4.2 Okokachi mkpa oke (Limited omniscient narrator)

Nke a bụ ụdị keesirihụ onye nke ato ebe a na-enwe ọkọakukọ na-agbakwasị ụkwụ naanị n'ihe niile gbasara maobụ mere na gburu gburu maobụ na ndụ otu agwa. Ihe niile a na-akoputa n'udịakukọ a bụ nke agwa e lekwasiri anya hụrụ, kwuru, mere, nụrụ maobụ nke meturụ ya n'ahụ. E nwere ike iħụta ụdị keesirihụ onye nke ato a n'iduuazi Ofomata bụ *Anụ Gbaa Ajo Osọ* ebe ọkọakukọ lekwasiri isi agwa bụ Ikpendụ anya. Akukọ ahụ niile bükari maka ihe niile mere na ndụ Ikpendụ. Dịka ọ dị na keesirihụ onye nke ato niile, ọkọakukọ na-enwe ohere ikọ ihe niile na-enweghi ihe gbochiri ya. O bụru na keesirihụ onye nke mbụ ọkọakukọ na-akọ 71ay a71e si metuta ya. Naanị etu ọkọakukọ si hụ ihe ka ọ na-akọ. O naghi akọ nke ọ maghi maobụ nke ọ noghi n'ime ya. Mana ọ bụru n'okokachi mkpa oke, ọkọakukọ na-akọ ka ọ mazuchara ihe niile gbasara agwa a gbadoro anya naya wee na-akọ akukọ.

4.4.3 Okọ nke kwụ ọtọ (Objective narrator)

Aha ọzọ e nwere ike ikpọ nke a bụ ọkọ nke kwụ zii, ọkọ ka ejije, maobụ ọkọ nke a hụrụ anya. Nke a bükwa otu n'ime keesirihụ onye nke ato. Ụdị keesirihụ a na-akoputa akukọ n'udị ejije. N'udị keesirihụ a, ọkọakukọ na-akokwa n'ọnụ onye nke ato. O na-akokwa ihe mere na ndụ agwa ọzọ. Ọkọ akukọ esoghị n'akukọ. Ma ebe o si dịtụ iche na keesirihụ onye nke ato ndi ọzọ bụ na ọkọakukọ ebe a naghi aba n'ime obi agwa dị n'akukọ ma kochaa nke agwa ahụ chere n'echiche maobụ mere na nzuzo. N'okọ nke a hụrụ anya, ọkọakukọ na-akọ ihe ndị doro anya mmadụ nkịtị ịmata maobụ hụta na gburugburu ya. Ka e si eziputa echiche maobụ ihe mere na nzuzo bụ site n'inwe nkenke mkpariṭa ụka maobụ mgbagha ka okwu zoro ezo maobụ si n'echiche mmadụ si n'ọnụ ndị o metutara pụta kpomkwem.

N'ebé a, ọ bughị ọkọakukọ na-akoputa uche agwa dị n'akukọ maobụ ihe kpatara agwa dị n'akukọ ji eme ihe ọ na-eme. Ihe ọkọakukọ na-eme bụ inye ohere ọtụtụ oge n'ime akukọ ka e site na mkpariṭa ụka na emereme dị n'akukọ hụta ma kpebite ihe ndị na-eme na ndụ agwa ndị a hụtara n'akukọ. E nwere ike iħụta ụdị keesirihụ onye nke ato a n'iduuazi *Omenukọ* nke Nwana dere na *Obiefuna* nke Ọgbalụ dere. Ọmụmaatụ: “Omenukọ wee kpọ ụmụnne ya,... ọ wee sikhwa ha, site n'ihi nke a, ọnwụ ka m ndụ ụtọ ugbu a, aghaghị m ịnwụ” (pg.9). N'ebé a, a ga-ahụta na ọkọakukọ nyeturụ ohere wee hapuru Omenukọ, bụ isi agwa ọnodu ikoputa ọnodu mkpagbu obi ya. Nke bụ mkpagbu sitere n'ihe ojọ o mere; bụ ire ndị na-amụ ahịa n'aka ya. Ọkọakukọ agaghị n'ime obi Omenukọ kochaa ka ọ machaara ọnodu mgbu obi ya kama e nwere ọnodu mkpariṭa ụka nke e sitere na ya koputa ọnodu dị etu a n'agwa dị n'akukọ.

Nnwale onwe 2

1. Gịnị bụ keesirihụ onye nke ato?
2. Kedu ndịche dị n'etiti keesirihụ ọkọkachi na ọkọ nke kwụtọ?

4.5 Mmechi

Aka nka keesirihụ bụ otu n'ime nka mma agumagụ odee na-akpachapụ anya na ya mgbe ọ na-agba mbọ ịchikọta ekemeke uche ya n'orụ iduuazi. Ọ bụ otu n'ime njirimara akụkọ n'iduuazi. Odee akụkọ na-achọ ọkọakụkọ nke ọ ga-esi n'ọnụ ya wee kopyuta echiche ya gbasara ndu anyị nọ na ya na gburu gburu ụwa. Ọ bụ odee ka ọ dịrị ihorọ aka nka nkopyuta masiri ya maka iji kopyuta akụkọ ya. Anyị hütakwara site na nkowa e nyere n'Iheomumụ na odee nwere ike igbaso karịa otu aka nka nkopyuta n'akụkọ ya dika anyị hütara ya n'iduuazi *O Dị Egwu*. Mana otu ihe dị mkpa odee na-eme bụ ịgba mbọ hụ na aka nka ọ gbasoro na nkopyuta akụkọ ya bụ nke ga-enye aka buputachaa ihe niile o bu n'uche ịgwa ọha mmadụ.

4.6 Nchikọta

Iheomumụ a akowaputala nka keesirihụ dika nka mma dị oke mkpa n'akụkọ iduuazi. Odee abughị ọkọakụkọ dị n'orụ iduuazi ya. Nke a mere na odee na-enwe ọkọakụkọ ya. O nwere ike ịdị n'udị onye nke mbụ maobụ onye nke ato. N'onye nke mbụ, ọkọakụkọ so n'ime akụkọ. N'onye nke ato, ọkọakụkọ esoghị n'akụkọ. Ọ bụ ogo odee chodebere inodebe n'akụkọ ya na-ekpebite ụdi ọkọakụkọ ọ na-enye akụkọ ya n'ọnụ ya.

Ihe Omume

1. Gịnị bụ keesirihụ?
2. Kedụ ụdi keesirihụ e nwere ike iħuta n'iduuazi Igbo?
3. Kedụ otu ihe jikoro ụdi keesirihụ ndị a na-eji akopyuta akụkọ?
4. Kedụ ndịjiche abụo dị n'etiti keesirihụ onye nke mbụ na onye nke ato?

4.7 Nrütuaka

- Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers.
 Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azụonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
 Nwana, P. (1963). *Omenyukọ*. Ikeja: Longman.
 Okoro, M. O. (2013). *Nwata kpata ego... Okenyere ejegbuo onwe ya n'ozi*. Onitsha: Perfect Image Publishers.
 Ogbalụ, F. C. (1974). *Obiefuna*. Onitsha: Varsity Press.
 Okeke, C. (2007). *O di egwu*. Enugu: Snaap Press.

1.8 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 4

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 1

4. Mgbe keesirihụ akụkọ bụ onye nke mbụ, ya bụ akụkọ na-esikari n'ọnụ otu n'ime agwa ukwu dị n'akụkọ apụta.
5. A na-eji nnöchi aha onye nke mbụ bụ 'm, mụ, na anyị' na-akopyuta akụkọ dika a hütara n'*O Dị Egwu*: "...ọ bụ ụbochị ahụ ka nsogbu **m** bidoro...mmiri mara **mụ** bụ ehi na anya...Ezemmuo gwara **anyị** na enyemaka adighị..." (18-19).
6. Ndị dika Kirszner na Mandell (2007) na-eme ka a mara na mgbe a kopyutara akụkụ n'ọnụ onye nke mbụ, ọ na-enye aka ime ka ọguụ kweta na ọkọakụkọ hụrụ ma mara ihe ọ na-akọ. Nke a mere na ndị ọguụ na-aka anabata ihe ha na-agụ dika ihe dị ntukwasị obi. Ikọ n'olu onye nke mbụ

na-enyekwara odeeaka ikowami ihe o na-akó ma zeere nsogbu dí n'otu o ga-esi dowe aka nka wee kowamie echiche ya maoburu na o na-akó n'olu onye nke ato. Ya bu na o bu uzø ka mfe iji kowamie echiche odee.

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 2

2. Nke a bu udí keesirihü ebe odee na-akoputa akukó site n'iji ony onye nke ato. N'udí keesirihü dí etu a, a na-ahukari nnochi aha díka onye nke ato naya, díka 'o/o, na ha'.

3. Okokachi na-akozucha ihe niile megasiri na ndú agwa niile dí n'akukó. O na-akochasi ma nke agwa ndí no n'akukó chere n'uche, mere na nzuzo maobu n'ihe. Ya bu na okokukó ebe a na-amazu ihe niile. mana okó nke kwú otó esoghí n'akukó. Ma ebe o si ditú iche na keesirihü onye nke ato ndí ozø bu na okokukó ebe a naghi aba n'ime obi agwa dí n'akukó ma kochaa nke agwa ahü chere n'echiche maobu mere na nzuzo.

YUNIT 5: NTQALA AKUKO

Ndina

- 5.1 Mkpolite
- 5.2 Mbunuche
- 5.3 Ntqala ebe
- 5.4 Ntqala onodu
- 5.5 Ntqala oge
- 5.6 Mmechi
- 5.7 Nchikota
- 5.8 Nrutuaka
- 5.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 5

5.1 Mkpolite

Ntqala na-arutu aka n'uzo ihe ato n'akukọ odinijigha: ebe, oge na onodu. Ntqala n'akukọ na-egosiputa ebe, oge na etu ihe siri kwuru n'oha obodo. Ebe, oge na nsirikwuru maqbụ onodu ndị nō n'akukọ dī mkpa n'ebe nkamma ozọ ndị nō n'akukọ nō. Omumaaatu, ntqala a nwere nnukwu onodu n'ihe agwa nwere ike ime maqbụ ka ha siri chee echiche ma kpaa agwa n'akukọ.

5.2 Mbunuche

Mgbε i ga-emecha iheomumụ a, o kwesiri ka i nwee ike ikowaputa ndina ihe ndị a:

- Ntqala ebe
- Ntqala onodu
- Ntqala oge

Ndina Kpomkwem

5.3 Ntqala Ebe

Onye odee akukọ ga-enweriri ebe o bu n'uche ede akukọ ọ na-edede maka ya nōrō mee nke nwere ike ibu ebe a ma ama maqbụ ebe a maghi ama nke odee rötara arọta. Odee nwere ike tọq ntqala akukọ ya n'ebe ato:

1. Ebe a ma ama. N'iduuazi *Ukwa Ruo Oge Ya*, Ubesie tọrọ ntqala akukọ ya ebe a ma ama bụ Enugu. Na *Juo Obinna*, Ubesie tọrọ ntqala akukọ n'Owere.
2. Odee akukọ nwere ike tọq ntqala akukọ ya ebe na-edochaghị anya dika n'akwukwọ akukọ Odilora bụ *Okpa Akụ Eri Eri*. E nweghi onye ma ebe bụ Abangwu. Urueze bụ aha ebe edochaghị anya n'Ahubara Eze Ama. Odee jiri aha nhuruche mere ebe ntqala akukọ ya.
3. Odee nwere ike ide akukọ ya ma o nweghi ebe a kpọrọ aha akukọ nōrō mee. N'iduuazi *Obiefuna* na *Ebubedike* ndị Ogbalụ dere, o nweghi ebe a akpọrọ aha kpomkwem a tọrọ ntqala akukọ mana odee dere akukọ ya. N'udi akukọ dī otu a, e nwere ike isite n'aha e nyegara agwa ndi di n'akukọ kpebite ebe bụ ntqala akukọ ahụ

Nnwale onwe 1

1. Kowaa ihe i ghotara bụ ntqala ebe.
2. Kedụ ụdi ntqala ebe abụo e nwere ike inwe n'iduuazi igbo?

3. Kedụ otu uzo e nwere ike isi kpebite ntọala ebe akụkọ mgbe enweghi ebe a kpọrọ aha n' akụkọ?

a. **Ntọala ọnọdu**

Aha ozọ e nwere ike ikpọ nke a bụ ntọala nsirikwụ. Ọ bụ ihe ndị na-eme n'oha obodo maqbụ ka ihe siri gbata kwụrụ n'ebe na n'oge odee dere akwukwọ akụkọ ya. Ihe ndị a nwere ike bürü ọnọdu ndọrọ ndọrọ ọchichị, ọnọdu akụ na ụba, ọnọdu esemokwu, ma ọ bu agha dgz. N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Ubesie tọrọ ntọala ya n'ọnọdu obi erughi ala maka agha. Ụdi ọnọdu a bụ nke ihe egwu, ọnọdu ndị mmadụ nọ na ya bụ ọgbaghara, o nweghi onye ji ndụ ya aka, ọnọdu ụkọ nri díkwa n'oge ahụ, ọ bụ ụmụ nwaanyị na-akpatazi ihe nri ezinụlo maka na ndị nwoke nọ n'agha na ụjọ nke izere ndụ. Ụdi ọnọdu a niile bụ etu ihe siri gbata kwụrụ n'oge odee tọrọ ntọala agumagụ ya bụ *Isi Akwụ Dara N'ala*.

Nnwale onwe 2

1. Kedụ aha ozọ e nwere ike ikpọ ntọala ọnọdu?
2. Jiri otu iduuazị deputa etu ntọala ọnọdu dị n'iduuazị ahụ.

5.5 Ntọala oge

Ntọala oge n'ime akụkọ na-arụtụ aka mgbe ihe ndị a koro n'akụkọ mere. Na ntọala oge, e nwere oge ato nke gunyere: oge ugbu a, oge ọdinịihu na oge gara aga.

a. Oge ugbu a

Odee nwere ike na-akọ maka ihe ndị na-eme n'oge nke ya, mgbe ya onwe ya nọ na-ahụ ihe na-eme. N'*Adaeze* nke Nwadike dere, ihe na-eme n'oge ahụ bụ nkwenye ọtụtụ ndị mmadụ na ịzụ nwaanyị n'agumakwukwọ bụ imefu ego. N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Ubesie nọ ndụ hụ ihe mere n'agha Naijirịa na Biafra jiri ya tọọ ntọala oge iduuazị a.

b. Oge ọdinịihu

N'ụdi edemedede a, ode na-edede akụkọ dika onye amụma. Ọ na-anorọ n'edemedede ọ na-edede mgbe ahụ dee ihe ga-eme n'ọdinịihu site n'ihe ọ na-ahụ na-eme n'oge ya. Ọmụmaatụ bụ *Animal Farm* nke George Orwell dere gbasara ọgbaghara dị n'etiti mmadụ nke o ji ụmụ anụmanụ zipụta bụ ihe na-emezi ugbu a.

ch. Oge gara aga

Odee akụkọ nwere ike ịtọ ntọala akụkọ n'oge gara aga na ndụ ya maqbụ ndụ onye ozọ. Nke a ka odee na-eme iji chetara maqbụ rụturu ndị ọgụ aka ka ihe si kwụrụ na mgbe ochie. *Ukpana Okpoko Buuru* nke Tony Ubesie dere nwere ntọala oge gara aga. Ntọala ya n'akụkọ a gosiri ọgụ ka ime obodo ala Igbo díbu tupu ndị ọcha abia. Ọgbalụ jikwa ntọala oge gara aga dee akwukwọ akụkọ *Obiefula*.

Nnwale onwe 3

1. Deputa ụdirị ntọala oge ato e nwere ike inwe n'ọdiniigha ma kowaa ihe i ghotara na nke ọbụla.
2. Deputa iduuazị ato i ga-eji zipụta ụdi ntọala oge ato ndị anyị rụtrụ aka n'Iheomụmụ a.

5.6 Mmechi

Ntọala dika a hụrụla bụ otu n'ime nka mma agumagụ ma bürü ntụ e ji atụ agumagụ. O bụ ihe mgbakwasị ụkwu ogụ ga-eji na-enyochha agumagụ odee dere. Anyị ahụla na e nwere ntọala oge na ntọala ọnodụ. Ya bụ na odee iduuazi ga-agba mbọ webata ntọala ato ndị a n'akukọ ya ka o nwee ike dị mma ma tọ ọgụ ụtọ. Nke bụ maka na mgbe o bụla odee nwere echiche ọ chọrọ iziputa, sọ na-agba mbọ debe echiche ya n'uzo ọ ga-aka emetụta ọgụ n'ahụ. Otu n'ime uzo ahụ bụ ikeputa ebe, oge, na ọnodụ a ga na-elejere anya dika ntọala echiche ya.

5.7 Nchikota

N'isiokwu edemedede a, anyị ahụla ihe bụ ntọala na ụdirị ntọala ndị e nwere nke ọ bụ ha na-eme ka edemedede maa mma. Ntọala so n'otu n'ime ihe ndị a na-agbado ụkwu na ha were na-enyochha ọdịnịigha ederede dika ọru nka.

Ihe Omume

1. Kowaa n'uju ihe bụ ntọala.
2. Kedu oru ntọala n'ime akukọ ederede ọdịnịigha?
3. Kedụ ụdi ntọala ato e nwere ike inwe n'akukọ Igbo?

5.8 Nrutuaka

Finnegan, R. (1970). *Oral literature in Africa*. London: Oxford University Press.

Emenyonu, E. N. (1978). *The rise of the Igbo novel*. Ibadan: OUP.

Boulton, M. (1954). *The anatomy of prose*. London: Routledge & Kegan Paul.

5.9 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 5

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 1

4. Nke a bụ ebe dị iche iche odee akukọ bu n'uche ede akukọ ọ na-edede
5. Ntọala ebe a ma ama na ntọala ebe edochaghị anya
6. E nwere ike isite n'aha e nyegara agwa ndi di n'akukọ kpebite ebe bụ ntọala akukọ ahụ

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 2

- a. Aha ozọ e nwere ike ikpọ ya bụ ntọala nsirikwuru.
- b. N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Ubesie tọrọ ntọala ya n'ọnodụ obi erughi ala maka agha. Ụdi ọnodụ a bụ nke ihe egwu, ọnodụ ndị mmadu nọ na ya bụ ọgbaghara, o nweghi onye ji ndụ ya aka, ọnodụ ụkọ nri díkwa n'oge ahụ, ọ bụ ụmụ nwaanyị na-akpatazi ihe nri ezinylọ maka na ndị nwoke nọ n'agha na ụjọ nke izere ndụ. Ụdi ọnodụ a niile bụ etu ihe siri gbata kwuru n'oge odee tọrọ ntọala agumagụ ya bụ *Isi Akwụ Dara N'ala*.

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 3

- a. **Oge ugbu a**
Oge ọdịnịihu
Oge gara aga
- b.
• **Oge ugbu a-** N'*Isi Akwụ Dara N'ala*, Ubesie nọ ndụ hụ ihe mere n'agha Naijirịa na Biafra jiri ya tọ ọ ntọala oge iduuazi a.

- **Oge ọdịnịihu-** *Animal Farm* nke George Orwell dere gbasara ọgbaghara dí n'etiti mmadụ nke o ji ụmụ anúmanụ zipụta bụ ihe na-emezi ugbu a.
- **Oge gara aga-** *Ukpana Okpoko Buuru* nke Tony Ubesie dere nwere ntọala oge gara aga. Ntọala ya n'akụkọ a gosiri oğụụ ka ime obodo ala Igbo díbu tupu ndị ọcha abịa.

YUNIT 6: ASUSU

Ndịna

- 6.1 Mkpólite
- 6.2 Mbunuche
- 6.3 Ihe ndị na-abata na nka asusụ
- 6.4 Atumatu agumagụ
- 6.4.1 Atumatu uche
  - 6.4.1.1 Myiri
  - 6.4.1.2 Ilu
  - 6.4.1.3 Akpaalaokwu
  - 6.4.1.4 Mmemmadụ
  - 6.4.1.5 Ụkabụilu
  - 6.4.1.6 Egbeokwu
- 6.5 Mmechi
- 6.6 Nchikota
- 6.7 Ihe Omume
- 6.8 Nrụtụaka
- 6.9 Aziza Ajụju Nnwale Onwe Yunit 6

6.1 Mkpólite

Ọ bụ asusụ ka e ji emebe ọdinịigha. Ọ bükwa n’ihi na օgu na-anụ ma na-asu asusụ odee mere ka o nwee ike ịgụ ma ghota ihe odee na-akọ maka ya. Ya bụ na e wepụ asusụ, a gaghị enwe iduuazi. Asusụ bara uru maka na a kochaa akukọ dí ụtọ ma asusụ ya adabaghị, a kwọla aka tiere ọkukọ aki. Asusụ odee kwesiri ịdị mfe ma dokwaa anya. Odee kwesiri iwebata atumatu okwu na atumatu uche ndị ga-enye aka mee ka nkamma dí n’odinịigha dika օru nka püta ihe. Site n’imata ndị օ na-edere iduuazi, օ ga-enyere ya aka imata ụdị asusụ օ ga-eji dee iduaazi ya.

Uzochukwu (2012:92) mere ka a mata na dika օ dí n’udị agumagụ ọbụla, a na-ejikwa asusụ egosipüta nka mma ndị օzø n’iduuazi. Ọ gara n’ihu ikwu na nke a metütara ụzø odee si ewere usoro ụtọ asusụ, usoro nsi ekwu na usoro nsi ede gosipüta mbunuche ya gbasara ọdinaya, ndokọ akomako, na agwa. Ebe օ bụ ihe kwesiri n’ebé a, buru n’uche na a ga-esi n’iduuazi nweta օmụma atụ nke ọbụla. N’usoro ụtọ asusụ a ga-eleba anya etu odee siri were usoro okwu ya wepüta mbunuche ya, ma meekwa ka ndanusoro ọdinịigha gbaa elu n’edemedede ya. N’otu aka ahụ, a ga-elebakwa anya n’udị ahịriokwu dí n’edemedede ya, na etu nke ọbụla siri ba uru n’iwepüta echiche odee. N’usoro nsiekwu, a ga-eleru anya ka nhọ okwu na mmakọ okwu dí iche iche, na atumatu agumagụ dika ilu, nkọnili, ụkabụilu siri daba n’edemedede ya, were kwalite aka nka ya. A ga-atulekwa etu odee siri were mkparita ụka na olu ndị gosipüta agwa na emereme iduuazi ya.

N’isi Iheomumụ a, a ga-eleba anya n’ihe ndị na-abata na nka asusụ n’odinịigha ederede Igbo nakwa ụfodụ atumatu okwu na atumatu uche e nwere n’Igbo nakwa ụfodụ iduuazi e nwere ike ịjhụ ha.

6.2 Mbunuche

Site n'Iheomumụ a, i ga-ahuta:

- ihe ndị nwere ike imebe nka asusụ n'iduuazi
- atumatuokwu ndị na-abata n'iduuazi
- atumatu uche ndị na-abata n'iduuazi

Ndịna Kpomkwem

6.3 Ihe ndị na-abata na nka asusụ ọdinijigha

Dịka odee iduuazi maqbụ onye ntucha iduuazi, e nwere nka asusụ ndị a na-ebu n'obi mgbe a na-edede maqbụ atucha iduuazi. Ihe ndị a dị mkpa n'ihi na a bịa na mmewere iduuazi niile, e wepụ nka asusụ n'uso, ọ dighị ihe a ga-akọ maqbụ ede. Ọtụtụ ihe na-abata na nka asusụ. Nwadike (1992:86-88) kwuru na ha gunyere:

- i. Iji Igbo Izugbe wee na-edede ka ọha na eze ghota ihe a na-akọ. E ji Igbo Izugbe ka ọ bụ olu ndị?
- ii. Nho okwu: okwu ndị a hoqo na ihe a na-akọ ga-adagba. Ọ bürü na a na-akọ akukọ agha, okwu dị iche iche gbasara agha ga-abata. Etu a ka ọ dıkwa n'isiokwu ndị ọzọ.
- iii. Mkparita ụka na-eme ka ihe a na-akọ bürü ezie ma dıkwa ebube.
- iv. Ọdịdị ahiriokwu: kedu ka odee si ahazi okwu ndị dị n'ahiriokwu? Kedu ọdịdị ahiriokwu ya? Nhazi na ọdịdị ndị a na-eme ka ọgugu akukọ dị mfe maqbụ sie ike; gaa were were maqbụ kpoo ogwu.
- v. Akanka: e nwere usoro odee si na-edede nke na-ekewapụ ya iche n'ebi ndị odee ndị ọzọ nọ. E nwerirị etu o si ejị asusụ ede nke ndị ọgụ ji mara ya.
- vi. Nhịrunuche: odee, site na nkowa ya, tosiri ime ka ọgụ jiri anyauche ya (nhịrunuuuche) hụ, nịrụ, sie, ratụ ma metụ ihe ndị a kowara.
- vii. Ejimaatụ: kedụ ejimaatụ odee webatara n'akukọ ya? Olee ihe ndị ahụ bụ ọ kpoo aha, ha arütürü anyị ihe ndị ọzọ aka? Dịka ọmụ nkụ na-egosi ihe egwu, ihe/ebi dị nsọ; nzu na-egosi obi ọcha na ihenanya; ọfọ na-egosi ike ọchichị na eziokwu; ogu na-egosi aka ịdi ọcha.
- viii. Atumatu okwu: kedụga atumatu okwu dị iche iche odee jiri chọ edemedede ya mma? Olee ọru ha n'ebi e webatara ha?

Nnwale onwe 1

Deputa ihe anọ na-abata na nka asusụ

6.4 Atumatu agumagu

Atumatu agumagu bụ ihe ndị ahụ a na-eji achọ iduuazi mma. Ọ bụ ha na-eme ka iduuazi diwaga iche n'ebi agumagu dịka ọru mmụta dị. A bịa n'iduuazi, e nwere ike ihenyi atumatu agumagu abụo: atumatu okwu na atumatu uche. Atumatu okwu bụ ụdị asusụ maqbụ okwu ndị ahụ nke na-anaghị eme ka mmadụ chee echiche ime. Ha gunyere nkpusara (mgbe mmadụ na-agwa mmadụ na-anoghị nso okwu dịka onye ahụ ọ nọ ebe ahụ), ajụjụ nzara onwe (ajụjụ a na-ajụ nke e nweghi onye ga-asa ya); nrụ aka (irütürü ihe ọzọ aka) na ndị ọzọ. N'aka nke ọzọ, atumatu uche bụ okwu ndị ahụ nke na-eme ka mmadụ chee echiche. Nghota nsenelu ahụ diwagara iche na nghota omimi ha. Ha gunyere: myiri, mbụrụ, ilu,

nkwuma, egbeokwu, akpaalaokwu, asinilu, ukabuili na ndị ozọ. O bụ atumatụ uche ka a ga-agbado ụkwụ na ya kpomkwem n'ebé a.

6.4.1 Atumatụ uche

Díka e si kowaa na mbụ, atumatụ uche bụ nka akomakọ ndị ahụ nke nghota nsenelu díwagara iche na nghota omimi ya. Ha gụnyere myiri, mmemmadụ, ilu, ukabuili, asinilu, egbeokwu, akpaalaokwu, nkwuma, mburụ, aha ọnochi na ndị ozọ. A ga-akowa ụfodụ n'ime ha ugbu a. **6.4.1.1 Myiri**

Myiri bụ ntụnyere a na-atụnyere ihe abụọ nke e ji 'díka' maqbụ 'ka' emebe. Mbah na Mbah (2007) kowara na ihe abụọ a na-atụnyere ahaghị nhatanha. Na *Jụo Obinna* nke Tony Ubesie dere, a hụtara ọmụmaatụ myiri n'ihu akwukwọ iri abụọ na itoolu, "Akwukwọ ego e nwere ugbu a díka akwukwọ mmadụ dokanyere ibe ya."

6.4.1.2 Ilu

Ilu bụ mmanụ ndị Igbo ji eri okwu. Ilu bụ okwu ndị ahụ dí omimi nke a na-eji achọ iduuazi mma. Ubesie na-ejikari ilu egosipụta isiokwu na ndịnaisiokwu dí n'akukọ ya. N'ihu akwukwọ iri itoolu na otu n'akwukwọ *Ukpana Okpoko Buuru*, o ji ilu ndị a were chikota isiokwu iduuazi a: "Onye a na-agwọ ibi ọ na-eto afọ, udele na-akpọ ya oku n'ajọ ọhịa...onye chọrọ ihe ukwu ga-ahụ agba enyi." N'Ogwu nke Kriagbedo dere, a hụtakwara ọmụma atụ ilu. Otu n'ime ha bụ nke pütara n'ihu akwukwọ asaa ebe o dere, "E lelia nwa ite, ọ gbanyuo ọkụ." Ọ na-ahịa ahụ iħu iduuazi Igbo nke na-enweghi ilu na ya. Iduuazi dí etu a díka onye sachara ahụ ma gbara ọtọ gawa ahịa.

6.4.1.3 Akpaalaokwu

Akpaalaokwu bụ okwu ndị ahụ dí omimi nke odee na-esi na ya ziruo ozi ọ na-achọ izi. ọ na-adíkarị n'udị nkebiokwu. Na *Jụo Obinna*, a ga-ahụta ọmụmaatụ nke a: "Erimeri bụ atụrụ tawa."

Ibụ atụrụ taba bụ akpala okwu dí n'usoro okwu a e ji maa atụ. Omụmaatụ ndị ozọ e nwere ike iħuta n'asusụ Igbo buga; ime aka azụ, ire abụọ, ọkpa ehi, afọ ita mmiri. Nke obụla n'ime ha na-enwe nghota nkijị nwee nghota mmiri emi.

6.4.1.4 Mmemmadụ

Mmemmadụ bụ mgbe e ji ihe adighị ndụ mee ihe ndị dí ndụ na-eme. Onwukwe (2009) kowara mmemmadụ díka iwere agwara mmadụ nye ihe adighị eku ume. N'ebé a, okwute nwere ike ikwu okwu, elu igwe nwere ike chịa ochị maqbụ bee akwa. Na *Jụo Obinna*, n'ihu akwukwọ iri anọ na ato, ode kwuru na ihu bụ igwe ochị ochị. A biakwa n'ihu akwukwọ iri ato, o kwuru na afọ nri na-adighị na-akuru ya egwu, ụbijam na-ekwere ya ekwere. N'omụma atụ ndị a, ọ bụ naanị ihe na-eku ume, ọkachasi mmadụ nwere ike iħi ochị maqbụ guo egwu mana a hụtara na ihe na-adighị eku ume díka igwe chirị ochị ebe ụbijam kwere egwu.

6.4.1.5 Ukabuili

Ukabuili bụ okwu ndị na-adị nkenke nke na-arụtụ ihe aka. Mbah na Mbah (2007) hụtara ya díka okwu ndumodụ e gburu iħafu. Ukabuili na ilu

yitere mana ebe ha nō dī iche bụ na ụkabuiju ka ilu eto ogologo. Ufodụ mgbe, a na-eji okwu a bụ “Nke a wee bürü ụka bürü ilu” were na-emechi ụkabuiju. A bịa na *Jụọ Obinna*, ọmụma atụ ụkabuiju a hütara bụ n’ihu akwukwọ iri ato na asato ebe odee dere:

Ka mmọnwụ Akokwa jere ahịa mmọnwụ n’Uburu ka ndị otu ya kürü ekwe juo ya sị ‘oke mmọnwụ, a ga-ejekwa Uburu ọzọ? O cheta ọgwụ a korọ ya na ihe niile e mere ya n’Uburu, za ha sị ka ha lọta nke ha jere eje.

6.4.1.6 Egbeokwu

Nke a bụ atumatụ uche na-akofe ihe oke. N’ebe a, a na-enye mmadụ, ihe, maqbụ ọnodu agwara kariri ya nke na-enweghi ike idị na mmadụ nkịti. N’*Ukpana Okpoko Buuru*, Ubesie kowara Meen’ihu etu a:

Lee onye nkuzi gi anya maqburu nwoke. A tükota obi m, na nke onyenkuzi gi, na nke gi onwe gi, ọ bụ otu a ka obi Meenihu ha. Afụ ọnụ ya bụ ihe Chineke maara ụma nye ya, ka onye hụrụ ya wee mara na ihe dī n’ogu were ya anya....

Ugbu a, kpolie akwa gi, lee apata ụkwụ gi anya. O bụ otu a ka akpụ aka Meenihu ha. Lezia ya anya n’ihu! Mkpurụ anya ya abụo ha ka mkpurụ ụdara akaghị aka wee daa. Kama Meenihu ga-ele gi anya iwe, ọ ga-aka gi mma ma a sị onye ọzo pịa gi ụtarị (61).

Etu e si kowaa Meenihu n’ebe a bụ ọmụma atụ egbeokwu n’ihi na odee kowafere etu Meenihu dī iji gosi ọgu ụdiri ike Meenihu kpara kwesiri ya.

Nnwale onwe 2

Gosiputa atumatụ agumagụ ise pütara ihe n’otu iduuazi ọbula masiri gi.

6.5 Mmechi

N’imechi nkebi Iheomụmụ a, a ga-achoputa na asusụ dī oke mkpa n’iduuazi n’ihi na e wepụ ya iduuazi agaghị adị. E wepụ atumatụ okwu na atumatụ uche ndị na-abata n’iduuazi, a gaghi enwe ezigbo ndịche dī n’etiti agumagụ dika ọru nka na agumagụ dika ọru mmụta. O bụ ụdiri asusụ a na-eji achọ iduuazi Igbo mma mere ka ọ na-adị ụtọ igu, na-eme ọgu obi oma, ma na-emekwa ya bụ iduuazi ka ọ bürü ọru nka. Odee na-amaghị ka e si arọ asusụ anaghị abụkarị ezigbo odee iduuazi.

6.6 Nchikota

Yunit nke ise a akowaputala asusụ dika mmebere agumagụ ọdịnịigha dika ọru nka. Site na nkowa e mere, a hütara na odee ọdịnịigha ederede Igbo dika ọru nka ga-eri amoosu n’iji asusụ a rorø arø were dee iduuazi Igbo. A hütara na mgbe odee na-edde iduuazi, ọ ga-agba mbø buru n’uche na ọ bụ Igbo Izugbe ka ọ ga-eji dee iduuazi Igbo ma hɔrokwa okwu ndị dabara n’ihe ọ na-edde. A kowaputakwara na atumatụ okwu na atumatụ uche na-aputa ihe n’iduuazi Igbo. Na nchikota, iduuazi Igbo ọbula na-enweghi atumatụ okwu na atumatụ uche dika onye sara ahụ ma gbara ọtọ gawa ahịa. Ya bụ asusụ nka dika akwa a na-eyinye iduuazi nakwa ihe e ji achọ ya mma.

Ihe Omume

- Deputa ma kowaa ihe ise na-abata na nka asusụ iduuazi.

2. Nye omuma atu iduuazị Igbo ebe e nwere ike ịhụta ilu na egbeokwu.

6.7 Nrụtụaka

- Mbah, B. M. & Mbah, E. E. (2007). *Azụonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
- Nwadike, I. U. (1992). *Ntọala agumagụ*. Nigeria: Ifunanya Publishers.
- Onwukwe, E. (2009). *An introduction to general & literary stylistics*. Owerri: Alphabet Nigeria Publishers.
- Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyocha agumagụ Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

6.8 Aziza Ajuju Nnwale Onwe Yunit 6

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 1

Ihe ndị na-abata na nkaasusụ bụ ndị a:

- i. Iji Igbo Izugbe wee na-edē ka ọha na eze ghọta ihe a na-akọ. E ji Igbo Izugbe ka ọ bụ olu ndị?
- ii. Nhọ okwu: okwu ndị a hoqoro na ihe a na-akọ ga-adagba. Ọ bụrụ na a na-akọ akụkọ agha, okwu dị iche iche gbasara agha ga-abata. Etu a ka ọ díkwa n'isiokwu ndị ozo.
- iii. Mkpariita ụka na-eme ka ihe a na-akọ bụrụ ezie ma díkwa ebube.
- iv. Ọdịdị ahịrịokwu: kedu ka odee si ahazi okwu ndị dị n'ahịrịokwu? Kedu ọdịdị ahịrịokwu ya? Nhazi na ọdịdị ndị a na-eme ka ọgụụ akụkọ dị mfe maqbụ sie ike; gaa were were maqbụ kpọọ ogwu.
- v. Akanka: e nwere usoro odee si na-edē nke na-ekewapụ ya iche n'ebe ndị odee ndị ozo no. E nweriri etu o si ejị asusụ ede nke ndị ọgụụ ji mara ya.
- vi. Nhịrụnuche: odee, site na nkowa ya, tosiri ime ka ọgụụ jiri anyauche ya (nhịrụnuche) hụ, nịrụ, sie, ratụ ma metụ ihe ndị a kowara.
- vii. Ejimaatụ: kedụ ejimaatụ odee webatara n'akụkọ ya? Olee ihe ndị ahụ bụ ọ kpọọ aha, ha arütürü anyị ihe ndị ozo aka? Dịka ọmụ nkụ na-egosi ihe egwu, ihe/ebe dị nsọ; nzu na-egosi obi ọcha na ịhụnanya; ọfọ na-egosi ike ọchịchị na eziokwu; ogu na-egosi aka ịdị ọcha.
- viii. Atumatu okwu: keduga atumatu okwu dị iche iche odee jiri chọ edemede ya mma? Olee ọrụ ha n'ebe e webatara ha?

Aziza Ajuju Nnwale Onwe 2

Myiriri, ilu, akpaalaokwu, mmemmadụ na egbeokwu pütachara ihe n'iduuazị *Isi Akwụ Dara N'Ala* nke T-Ubesie dere.

YUNIT 7 NNYOCHA ỌDỊNỊGHÀ ỌRỤ NKA SITE N'USORO ỌKPỤ

Ndịna

- 7.1 Mkpólite**
- 7.2 Mbunuche
- 7.3 Nnyocha site n'aguguala na akondú
- 7.4 Nnyocha site n'ezi agwa na ihe omimi gbasara ndü
- 7.5 Mmechi
- 7.6 Nchikota
- 7.7 Nrutuaka
- 7.8 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 7

7.1 Mkpólite

E nwere ike inyocha ọdịnịgha ederede Igbo dí ka ọrụ nka site n'igbaso ọtụtụ uzo digasị iche iche. Uzochukwu, (1990) mekwara ka a ghota na e nwegasiri ụzo digasị iche e nwere ike igbaso n'inyocha ọrụ agumagụ nka; nke ọdịnịgha bụ otu n'imee ha. Otu n'ime usoro ndịa e nwere ike igbaso wee nyochaa ọdịnịgha bụ, ‘usoro ọdịdị’; ya bụ usoro na-agbado ụkwụ n'inyocha ma weputasia nkamma ndi e ji deputa ọrụ agumagụ. O bụ usoro a ka a gbasoro n'ihe ọmụmụ a mgbe anyị rüturụ aka na mmebere agumagụ dika ọrụ nka. Na aka nke ọzọ Uzochukwu, na- emekwa ka a mara na e nwekwere ike igbaso usoro ọkpụ wee nyochaa ọdịnịgha ọrụ nka Igbo díka ọ dí na ngalaba agumagụ ndị ọzọ. Na nkowa usoro ọkpụ, Uzochukwu nyere nkowa ya díka ụzọ e si- enyocha agumagụ sitere na mgbe dí anya wee díba. Nke a bụ usoro e nwere ike işi na o sitere n'okputurụokpu ịgbo wee díba. Ya bụ usoro bu usoro ndị ọzọ uzo. Ọ bughị usoro gbasosro ntuzi aka nke Lingwiistik díka ọ dí n'usoro ndị na-eweputa nkamma ndị batara n'ọrụ agumagụ. Usoro a abughị maka iweputa nkamma dí n'ọrụ agumagụ. Usoro a dí na ngalaba abụo. Ngalaba nke mbụ bụ nke na-agbado ụkwụ n'agugụ ala na akondú. Ngalaba nke abụo bụ nke gbadoro ụkwụ n'ezi agwa na n'itule ihe omimi gbasara ndü.

7.2 Mbunuche

Na ngwutchha Iheomụmụ a, i ga-ahụta:

- ka inyocha iduuazi site n'usoro ọkpụ si aga
- ngalaba abụo dí n'okpuru ịgbaso usoro ọkpụ wee nyochaa ọrụ nka
- ndiiche dí n'etiti ngalaba abụo ndia

Ndịna Kpomkwem

7.3 Nnyocha site n'aguguala na akondú

Na nkowa Uzochukwu (2012), nnyocha gbadoro ụkwụ n'agugụ ala na akondú na-eleba anya etu ndü odee ma ọ bụ agwa ndị dí n'agumagu siri metụta ndü a na-ebi mgbe e dere agumagụ. Ọ gakwara n'ihu ikowa na igbaso ngalaba a bụ ilebanye anya etu ihe a koro n'agumagụ siri metụta ihe na-eme mgbe e dere agumagụ. Ihe ndị a na-eme nwere ike ibụ etu

mmadu na mmadu ibe ya si emekorita, ụdirị ndoro ndoro ochichị ma o bụ ekpemekpe e nwere n'oge ahụ nakwa echiche na-aputakari ihe na ndu mmadu nkịtị a hụtagasiri n'orụ agumagụ. Ihe nke a pütara bụ na onye gbadoro ükwu n'agugụ ala na akọ ndu na-enyocha ọdinịjigha aromarọ Igbo ga-etinye uche na ihe na-eme ma o bụ ihe mere mgbe e dere iduuazi iji nwee ike tucha ɔrụ agumagụ o na-atucha nke ọma. N'iduuazi *Ozu Nshikọ* nke Kriagbedo dere, ihe a koro na ya bụ iduuazi metutara ihe na-eme n'oge e dere ya bụ iduuazi. A tọro ntọala iduuazi a n'oge ubua. O bụ'oge a na-enwe ndị ntọri mmadu na ndị na-ere anụ ahụ mmadu iji kpata ego. N'oge a kwa ka a na-enwe ndị uwe ojii ndị na-eme aka esi ala n'imị iji chọta ndị ntọri mmadu. Emereme dị n'Ahubara Eze Ama na-akowapụta oge mmepe anya adịbeghi etu o dị ubu a. Ufodụ ndị ọka na mmụta na-akowa na ode agumagụ na-agbadokari ükwu na ihe na-eme na gburu gburugburu ya arọputa agumagụ ya. A gbasoo usoro a tuchaa ɔrụ agumagụ, o na-adị ka e nwere eziokwu dị n'ihe a na-ekwu, maka na otụtụ ɔrụ agumagụ na esepütakari ihe ndị na-eme na ndu ka foto.

Nnwale Onwe 1

1. Gini bụ ịgbaso usoro agugualala na akondụ wee nyochaa ɔrụ agumagụ?
2. Site n'igbaso usoro agugualala na akondụ nyochaa otu iduuazi i gurụ na iheomumụ
  - a ma weputa ihe ise na-eme na ndu mgbe a tọro ntọala iduuazi ahụ.

7.4 Nnyocha site n'ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu

N'ụdi nnyocha a, a na-eleba anya etu agumagụ si gosipụta ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu. Ihe nke a pütara bụ na o bürü na ọdinịjigha aromarọ Igbo, dika ihe ọmụma atụ, akoputaghị ezi agwa na ihe omimi gbasara ndu, a na-ahụta ya bụ ọdinịjigha aromarọ dika nke na-etozughị etozu. Ya bụ na agumagụ o bụla ga-enweriri ezi agwa o na-akuzi na ihe omimi gbasara ndu nke o na-ezipụta. Ihe mgbado ükwu n'usoro a bụ inyocha omume maqbụ akparamagwa dị mma nnomi na ndu na ndị ekwesighị nnomi. Otụtụ oge, odee na-akpacha anya mee ka agwa dị n'akukọ kpara agwa dị mma nnomi rite uru/elele dị mma ebe agwa dị n'akukọ kpara agwa obodo na-agbarụrụ ihu zute ihe ariri na mwute. O bürü na e jiri usoro a tucha iduuazi *Uru Nwa*, a ga-ekpebi na o tozuru etozu n'ihi na a ga-esi na ya bụ iduuazi mụta ezi agwa Ngozị kpara iji hụ na nne na nna ya bịaqotakwara ọnụ ọzọ dika di na nwunye. N'iduuazi a kwa, ihe omimi gbasara ndu dị na ya bụ na o bughị mgbe niile ka okenyne na-eweta udo kama nwata nwekwara ike iweta udo n'etiti mmadu abụo na-eze okwu. N'Elelia na Ihe O Mere, ezi agwa a ga-esi na ya mụta bụ na o nweghi ihe ojoo o bụla na-eme onye o bụla aka ya dị ọcha. Mgbe Eze-Amaghị-Ihe-Ọma chọro uzo o ga-esi gbuo Elelia, n'ihi na aka Elelia dị ọcha, ebumnobi Eze emezughị n'ihi na onye enweghi ihe o bu enweghi nke na-anyị ya.

7.5 Mmechi

N'agba nke iheomumụ a, e dubatara gi n'uzo ọzọ e nwere ike ịgbaso wee tuchaa ọru ọdinīigha dika agumagu Igbo. Uzo nke a ka a kpọrọ usoro ọkpụ. Usoro a ka anyị ziputara dika usuoro dìbara n'oge tere aka e ji ya wee na-atucha ọru agumagu. O bughị usoro na-agbaso ntuziaka nke Ligwiistiks bụ nke na- enyocha nkamma ndị batara n'akukọ na ihe nke ọbula n'ime ha na-arụ maka njikọ akukọ. Usoro ọkpụ bụ nke anyị hugoro dika nke dị na ngalaba abụo; ngalaba agugualala na akondụ, nke ọzọ ya abụrụ ngalaba ezi agwa na ihe omimi gbasara ndụ. Iheomumụ a dubatara anyi n'otu n'ime ụzo ndị e nwere ike ịgbaso wee gụo ma tuchaa ọdinīigha dika ọru nka.

7.6 Nchikota

Ihe a na-eme odinigha, dika ọru sitere n'ekemeke uche mmadu püta, bụ ọgugụ na ntucha. Nke a bu ugwu a na-akwanyere ọru nka ọbula. N'iheomum a anyi tinyere ọnụ ma kowapụta ụzo ọzọ e nwere ike isoro wee nyochaa ọru nka. Anyi sị na ịgbaso usoro ọkpụ bụ otu n'ime ụzo e si enyocha ọdinīigha ọru nka Igbo dika o dị na ngalaba agumagu ndị ọzọ. Na nkowa usoro ọkpụ, Uzochukwu, nyere nkowa ya dika ụzo e si- enyocha agumagu sitere na mgbe dị anya wee diba. Nke a bụ usoro e nwere ike işi na o sitere n'okputurụokpu igbo wee diba. Anyị hütara usoro a na ngalaba abụo; ngalaba nke gbadoro ụkwụ n'agugụ ala na akondụ. Ngalaba nke abụo bụ nke gbadoro ụkwụ n'ezi agwa na n'itule ihe omimi gbasara ndụ.

Ihe Omume

1. Kedụ nkowa e nyere maka usoro nnyoacha agumagu gbadoro ụkwụ n'usoro ọkpụ?
2. Deputa ma kowaa ngalaba abụo e nwere ike ịgbado ụkwụ na ha wee nyochaa agumagu
n'usoro ọkpụ.
3. Site n'usoro ọkpụ nyochaa otu iduuazi i gurụ na kọqsu a.

7.7 Nrütuaka

- Achara, D. N. (1964). *Elelia na ihe o mere*. London: Longman.
 Krisagbede (2019). *Ozu nshikọ*. Nsukka: KUMCEE-Ntaeshe Press.
 Maduekwe, J. C. (1978). *Uru nwa*. Owerri: Longman.
 Oraka, L. N. (1975). *Ahubara eze ama*. Ibadan: University Press.
 Uzochukwu, S. (2012). *Akanka na nnyoacha agumagu Igbo*. Obosi: Pacific Publishers.

7.8 Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe Yunit 6

Aziza Ajụjụ Nnwale Onwe 1

- a. Na nkowa Uzochukwu (2012), nnyoacha gbadoro ụkwụ n'agugụ ala na akọ ndụ na-eleba anya etu ndụ odee ma o bụ agwa ndị dị n'agumagu siri metụta ndụ a na-ebi mgbe e dere agumagu. O gakwara n'ihu ikowa na ịgbaso ngalaba a bụ ilebanye anya etu ihe a koro n'agumagu siri metụta

ihe na-eme mgbe e dere agumagu. Ihe ndị a na-eme nwere ike ịbü etu mmadụ na mmadụ ibe ya si emekorịta, ụdirị ndọrọ ndọrọ ochichị ma ọ bụ ekpemekpe e nwere n'oge ahụ nakwa echiche na-apụtakarị ihe na ndụ mmadu nkịtị a hụtagasiri n'orụ agumagu. Ihe nke a putara bụ na onye gbadoro ụkwụ n'agugụ ala na akọ ndụ na-enyocha ọdiniiigha arømaro Igbo ga-etinye uche na ihe na-eme ma ọ bụ ihe mere mgbe e dere iduuazi iji nwee ike tuchcha orụ agumagu ọ na-atucha nke ọma.

b. N'iduuazi *Ozu Nshikọ* nke Kriagbedo dere, ihe a koro na ya bụ iduuazi metutara ihe na-eme n'oge e dere ya bụ iduuazi. A tọrọ ntọala iduuazi a n'oge ugbua. Ọ bụ'oge a na-enwe ndị ntọrị mmadụ na ndị na-ere anụ ahụ mmadụ iji kpata ego. N'oge a kwa ka a na-enwe ndị uwe ojii ndị na-enye aka esi ala n'imị iji chọta ndị ntọrị mmadụ.